SLOVENSKÁ REČ

časopis pre výskum a kultúru slovenského jazyka

Z OBSAHU

Ľ. Novák, Konvergentný vývin slovanských osobných zámen a slovies ■ Š. Peciar, Funkcie slovesných predpôn *nad-*, *pod(o)-*, *predo(o)-* v slovenčine ■ J. Doruľa, Z histórie slova *vadiť (sa)* ■ A. Habovštiak, O budovaní kartotéky pre Slovenský nárečový slovník ■ J. Rybák, O spojeniach typu *tuto Katra* ■ M. Laciok, K jazykovednému dielu Štefana Lešku a jeho vzťahu k slovenčine

DISKUSIE

L. Dvonč, O skracovaní slova československý v skratkách ■ J. Jacko, Je názov *Dukla* správny?

SPRÁVY A POSUDKY

I. konferencia slovenských onomastikov. Š. Lipták ■ Správa o činnosti Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV za rok 1967. J. Horecký ■ K. Horálek, Filosofie jazyka. M. Ivanová-Šalingová ■ Na okraj Štatistického lexikonu ČSSR. E. Jóna ■ Konferencia o štylistike a poetike v Poľsku. J. Mistrík ■ Súpis pamiatok na Slovensku I. M. Majtán ■ Úprava písania niektorých slov ■ Za Jánom Frličkom. E. Jóna

ROZLIČNOSTI

4 | 33 | 1968

VYDAVATEĽSTVO
SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

SLOVENSKÁ REČ

časopis Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied pre výskum a kultúru slovenského jazyka

HLAVNÝ REDAKTOR
prof. PhDr. Eugen Jóna, CSc.
VÝKONNÝ REDAKTOR
PhDr. Ladislav Dvonč, CSc.
REDAKČNÁ RADA
doc. PhDr. Ferdinand Buffa, CSc., PhDr. Ladislav Dvonč, CSc., Ján Holý, CSc., PhDr. Gejza Horák, CSc., prof. PhDr. Eugen Jóna, CSc., doc. PhDr. Rudolf Krajčovič, CSc., doc. PhDr. Jozef Mistrík, CSc., Jozef Mlacek, doc. PhDr. Pavel Ondrus, CSc., PhDr. Štefan Peciar, CSc., prof. PhDr. Jozef Ružička, DrSc., PhDr. Mária Ivanová-Šalingová, CSc.
REDAKCIA
Bratislava, Klemensova 27

OBSAH

L. Novák, Konvergentný vývin slovanských osobných zámen a slovies 201
Š. Peciar, Funkcie slovesných predpôn *nad-*, *pod(o)-*, *pred(o)-* v slovenčine 210
J. Doruľa, Z histórie slova *vadiť (sa)* . . 217
A. Habovštiak, O budovaní kartotéky pre Slovenský nárečový slovník 223
J. Rybák, O spojeniach typu *tuto Katra* . . 230
M. Laciok, K jazykovednému dielu Štefana Lešku a jeho vzťahu k slovenčine . . . 235

DISKUSIE

L. Dvonč, O skracovaní slova *československý* v skratkách 239
J. Jacko, Je názov *Dukla* správny? . . . 246

SPRÁVY A POSUDKY

1. konferencia slovenských onomastikov. Š. Lipták 248
Správa o činnosti Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV za rok 1967. J. Horecký . 249
K. Horálek, Filosofie jazyka. M. Ivanová-Šalingová 251
Na okraj Štatistického lexikonu ČSSR. E. Jóna 254
Konferencia o štylistike a poetike v Poľsku. J. Mistrík 255
Súpis pamiatok na Slovensku I. M. Majtán 256
Úprava písania niektorých slov 257
Za Jánom Frličkom. E. Jóna 257

ROZLIČNOSTI

O slovách *živica* (čes. *pryskyřice*) a *bitúmen* (čes. živice). M. Ivanová-Šalingová . . 259
O používaní názvu *Kulturní noviny* v slovenčine. L. Dvonč 261
Ecuador, či *Ecuádor*? L. Dvonč 262
„Norimberk", či *Norimberg*? M. Ivanová-Šalingová 263

Z literárnovednej produkcie VSAV:

Bernolákovské polemiky

Edícia Korešpondencia a dokumenty, zv. 11
(Na vydanie pripravil, poznámky a vysvetlivky napísal I. Kotvan)

Dielo obsahuje súbor polemických spisov z bernolákovského obdobia, ktoré sú významnými dokumentmi slovenského kultúrneho a literárneho vývinu. Zahŕňa všetky ideologické, jazykové a literárne spory, ktoré sa odohrali u nás v posledných dvoch desaťročiach 18. stor. v súvislosti s reagovaním na jozefínske reformy, no najmä so snahami o zavedenie samostatného slovenského spisovného jazyka, a so začiatkami slovenského národného obrodenia vôbec. Ide o dielo, ktoré i napriek svojmu kultúrnemu významu nebolo čitateľom prakticky dostupné.

Strán 392, obr. 17, viaz. Kčs 23,50

CYRIL KRAUS

Slovenská romantická balada

Autor na základe širšieho literárneho kontextu česko-slovenského i európskeho zachytáva vývoj balady a určuje jej národný charakter. Dielo je významným príspevkom i k výskumu vývinovej problematiky jednotlivých literárnych žánrov a k prehĺbenejšiemu poznaniu vývinového procesu celej slovenskej literárnej tvorby v prvej polovici 19. storočia.

Strán 272, viaz. Kčs 21,50

MIKULÁŠ BAKOS

Vývin slovenského verša od školy Štúrovej (3. doplnené vydanie)

Práca podáva výklad novších teórií veršového rytmu, vývin náhľadov o rytme štúrovských básnikov, zaoberá sa základmi slovenského veršovania, rozborom štúrovského verša, porovnávaním štúrovského a hviezdoslavovského verša, veršom Kraskovej školy a veršom poprevratovej poézie.

Strán 304, viaz. Kčs 19,50

SLOVENSKÁ REČ
ROČNÍK 33 — 1968
ČÍSLO 4

Ľudovít Novák

KONVERGENTNÝ VÝVIN SLOVANSKÝCH OSOBNÝCH ZÁMEN A SLOVIES

Nominatívnym tvarom slovanských osobných zámen venovali sme doteraz dve štúdie.[1] Jednu, ktorá sa zapodievala najprv rozborom týchto tvarov v rámci jednotlivých slovanských jazykových systémov, potom ich vzájomným porovnávaním. Druhú, ktorá sa usilovala typologicky charakterizovať zvláštnosti príslušných tvarov v hraniciach krajných principiálnych, takrečeno pólových tvarových možností v porovnaní s inými, indoeurópskymi aj neindoeurópskymi jazykmi sveta. Historickú problematiku sme v nich preberali pre nedostatok miesta kde-tu len okrajovo. Ostali však ešte dva problémové okruhy: 1. konfrontácia fonologickej a morfologickej stavby najmä nominatívnych tvarov slovanských osobných zámen s ostatnou lexikou a 2. porovnanie vnútornej štruktúry systémov týchto tvarov s ostatnými tvarovými sústavami, najmä slovesnými, v synchronickom priereze i v konvergentnom diachronickom osvetlení. Túto druhú úlohu staviame si za tému v najzhustenejšej a výberovej forme v tejto štúdii.[2]

Z metodologického stanoviska poznamenávame, že všetky rozbory podnikáme na podklade semiologickej analýzy osnovy začiatok — stred — koniec,[3] ktorá sa už osvedčila pri rozličných otázkach, ako sme na to poukázali v iných príspevkoch.[4]

[1] Ľ. Novák, *Le rapport mutuel des formes du nominatif des pronoms personnels dans les langues slaves*, Slavica Slovaca 1, 1966, 229—236. *Typologická charakteristika nominatívnych tvarov osobných zámen slovanských jazykov*, Jazykovedný časopis 19, 1968 (v tlači).

[2] Táto štúdia pod zjednodušeným nadpisom a v dodatočne skrátenom texte i v zredukovaní poznámok na tretinu obsahuje podstatné myšlienky z našej ohlásenej a už schválenej prednášky *Konvergentný vývin fonologickej a morfologickej štruktúry slovanských osobných zámen a flektívnych morfém* na pripravovanom VI. medzinárodnom zjazde slavistov v Prahe 7.—13. aug. 1968.

[3] O tejto metóde stručne už vo výťahu z našej prednášky *Semiologický rozbor lineárních jazykových útvarů*, Jazykovědné aktuality, II—III/1965, 28—29. Podrobnejšie v našej štúdii *Axiomatika semiológie lineárnych útvarov*, Slavica Slovaca 3, 1968 (v tlači).

[4] *Vzťah jazyka k mimojazykovej skutočnosti*, v konferenčnom zborníku *O vědeckém poznání soudobých jazyků*, Praha 1958, 30—32. *K triedeniu nulových útvarov*

I v tejto štúdii východiskom svojich úvah urobíme spisovnú slovenčinu. To preto, lebo je to v mnohých ohľadoch jazyk pomerne jednoduchý a pravidelný.[5] V každom prípade spomedzi spisovných jazykov slovanských je to jazyk vcelku najjednoduchší a najpravidelnejší. Dosvedčí sa to okrem iného aj konfrontáciou vnútornej štruktúry systémov predovšetkým nominatívnych tvarov osobných zámen a flektívnych morfém, špeciálne osobných slovesných koncoviek. Tu vývinová konvergencia bola najpriaznivejšia spomedzi všetkých slovanských jazykov, takže sa tým ďalej zjednodušil a spravidelnil systém príslušného typu strednej slovenčiny, a tak aj systém na ňom vybudovanej spisovnej slovenčiny.

I. Fonologická a morfologická štruktúra zbližuje nominatívne tvary 1. a 2. os. sg. i pl., ktoré všetky majú jednotnú charakteristiku v pomere k inej, v istom zmysle opačnej fonologickej a morfologickej štruktúre tvarov 3. os. sg. i pl. Z nasledujúcej schémy:

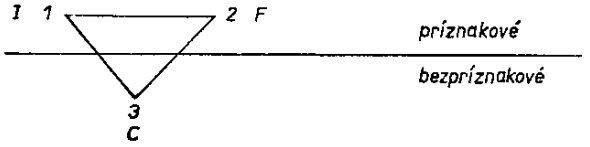

1. pravopisne:

ja — ty
on
ona
ono

my — vy
oni
ony

---

v jazykoch, Jazykovědné aktuality I/1967, 1—6. *Caractère périphérique des consonnes dans le système phonologique et dans la structure syllabique*, Travaux linguistiques de Prague (= TLP) 2, 1966, 127—132. *Définition de la syllabe et de ses composants (voyelle, diphtongue, sonore; consonne)*, Proceedings of the Sixth International Congress of Phonetic Sciences, Prague 1968 (= Proceedings). *Dominante — subdominante en phonologie*, TLP, 3, 1968. *Dominante — subdominante en phonologie diachronique*, Proceedings. *K fonologickej štruktúre vokalizmov slovanských spisovných jazykov*, Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae Prešovensis, Jazykovedný zborník 1968, 19—33. *Ku gramatickej kategórii osoby*. JČ 18, 1967, 58—61. *O tretej osobe pri impersonáliách*, ib. 67—68. *Tvorenie imperatívu a kondicionálu*, ib. 95—97. *K intencii slovesa*, v konferenčnom zborníku *K historickosrovnávacímu studiu slovanských jazyků*, Praha 1958, 73—74. *K otázke spony (kopuly)*, Jazykovedné štúdie IV, Spisovný jazyk Bratislava 1959, 129—130. *La condition structurale dans le système morphologique français de la création d'une double négation*, Proceedings. *K otázke nulovej syntagmy*, v Stanislavovom zborníku, Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského 16, Philologica (A), Bratislava 1964, 99—107. *La quantité sémantisée, l'accourcissement syllabique et les morphèmes zéro dans la morphologie du slovaque et du tchèque*, Recueil linguistique de Bratislava 2, 1968. *Éléments de sémiologie générale*, Acta Linguistica Hafniensia 1968/9.

[5] Tento charakter spisovnej slovenčiny sme stanovili po prvý raz už v práci *Fonologia a štúdium slovenčiny*, Turč. Sv. Martin 1934, 14. (To isté v SR 2, 1933/34, 143: *Synchronická charakteristika slovenčiny, najmä spisovnej.)* Znova som na vec upozornil vo viacerých prednáškach v r. 1966 a 1967 (porov. Jazykovědné aktuality III/1967, 15—18.)

2. fonologicky:

ja – ti	*mi – vi*
on	*oňi*
ona	*oni*
ono	

3. slabične:

ja – ti	*mi – vi*
on	*o-ňi*
o-na	*o-ni*
o-no	

4. slabične z hľadiska osnovy začiatok (*I* = Initium) – stred (*C* = Centrum) – koniec (*F* = Finis):

I C F	I C F	I C F – I C F
j a	*o n*	*o - n a*
t i		*o - n o*
m i		*o - ň i*
v i		*o - n i*

5. slabične z hľadiska vnútornej štruktúry slabiky (*t* = spoluhláska, *a* = samohláska, $^{\emptyset}$ = nulová spoluhláskovosť):

$ta^{\emptyset} - ta^{\emptyset}$	$ta^{\emptyset} - ta^{\emptyset}$
$^{\emptyset}at$	$^{\emptyset}a^{\emptyset} - ta^{\emptyset}$
$^{\emptyset}a^{\emptyset} - ta^{\emptyset}$	$^{\emptyset}a^{\emptyset} - ta^{\emptyset}$
$^{\emptyset}a^{\emptyset} - ta^{\emptyset}$	

6. z hľadiska kvantity (krátkosti – dĺžky samohlások, resp. i spoluhlások; iba ă = krátka samohláska):

tă – tă	*tă – tă*
ăt	*ătă*
ătă	*ătă*
ătă	

7. z hľadiska celoslovného (slova ako fonologickej celosti; značka // + fonéma + značka // = stred slova realizovaný fonematicky; značka (//) = stred slova nerealizovaný fonematicky):

j(//)a – t(//)i	*m(//)i – v(//)i*
o(//)n	*o//ň//i*
o//n//a	*o//n//i*
o//n//o	

8. morfematicky (s nespornými švíkmi):

ja – ti	*mi – vi*
on/Ø	*oň/i*
on/a	*on/i*
on/o	

9. podrobnejšie morfematicky (s odstupňovanými, doteraz nie všeobecne uznávanými švíkmi s klesajúcou hierarchickou závažnosťou /// = hrubá ležatá čiara; normálne ležatá čiara, používaná doteraz pre nesporné morfematické švíky; prerývaná, „vyčiarkovaná" ležatá čiara; prerývaná vybodkovaná ležatá čiara):

j/a – t/i	*m/i – v/i*
on/ø	*oň/i*
on/a	*on/i*
on/o	

jasne vidno, že pojmové východisko celej štruktúry, teda začiatok reprezentuje 1. os., koniec 2. os. a stred 3. os. Príznakové sú 1. os. — 2. os. ako osobové (priama účasť na prehovore — nepriama účasť na prehovore, čo sa vzájomne stále perspektívne strieda; všeobecnejšie: vysielateľ — prijímateľ, adresujúci — adresát; špeciálnejšie: hovoriaci — počúvajúci, resp. píšúci — čítajúci); bezpríznaková (nepríznaková) je 3. os. ako neosobová (konkrétne to, o čom sa hovorí, teda bez ohľadu na to, či je to osoba alebo vec, včítane potenciálne 1. i 2. os. ako predmet aktuálneho prehovoru; a to je pojmovo i fakticky ako jazykový znak so zvukovou zložkou v strede medzi obidvoma pólmi, a to začiatočným v 1. os. a koncovým v 2. os.). Príznakové tvary sú fonologicky charakterizované spojením *tă*, teda vždy: spoluhláska + krátka samohláska. Bezpríznakové tvary sú naopak fonologicky charakterizované spojením *ăt* (3. os. sg. m.), teda len: krátka samohláska + spoluhláska, prípadne spojením *ătă*, teda krátka samohláska + spoluhláska + krátka samohláska (ostatné tvary 3. os., totiž 3. os. sg. f. a n. a 3. os. pl. m. osob. a napokon 3. os. pl. m. zvier., neosob.; f. a n.).

Slabične je v prvom type *tă* začiatok reprezentovaný spoluhláskou, stred a koniec (teda nielen: stred, ako sa to obyčajne interpretuje, i keď niekedy iba niektorým iným termínom, ako vrchol, jadro ap.) samohláskou. Naopak zas v druhom type *ăt* je začiatok a stred (teda nielen: stred) reprezentovaný samohláskou, koniec spoluhláskou. V treťom type *ătă* sú konečne dve slabiky, *ă-tă*, kde v druhej, slovne nesamostatnej slabike, totožnej so slovne samostatným typom *tă* v príznakových tvaroch 1. a 2. os. sg. i pl., je začiatok reprezentovaný spoluhláskou, stred a koniec (teda zasa nie iba stred) samohláskou.

Celoslovne je stred slova reprezentovaný spoluhláskou iba v type *ătă*, no nie je spoluhláskou reprezentovaný v ostatných dvoch typoch *(tă* a *ăt)*, kde stred slova spadá medzi dve jestvujúce fonémy bez ohľadu na poradie (spoluhláska + samohláska či samohláska + spoluhláska).

Napokon morfologicky sú tvary 1. a 2. os. sg. i pl. ako rodovo nulové, teda bezrodé, jednomorfémové, resp. s hierarchicky nižším, lebo menej zreteľným švíkom, kým tvary 3. os. v sg. i pl. sú vždy zreteľne dvojmorfémové, a to alebo s obidvoma plnými morfémami *(on/a, on/o, oň/i, on/i)*, alebo s jednou plnou morfémou a jednou nulovou morfémou *(on/Ø)*.

Všetky tieto fonologické i morfologické črty dovedna charakterizujú vždy priesečníkovo individualizujúco jednotlivé tvary i celý tvarový systém spoločne s originálnou a harmonicky vyrovnanou vnútornou štruktúrou vzájomných štrukturálnych vzťahov.

II. Kategória osoby presahuje z mennej sféry zámennej i do sféry slovesnej. Na rozdiel od ostatnej mennej sféry mimo osobných zámen (podstatné a prídavné mená) plurál pri osobných zámenách má síce osobitný významový odtienok, ale predsa je to ešte plurál (napr. *my* nie je dvoje

alebo viacero *ja*, ale *ja* a *ty*, *ja* a *on*, *ja* a *vy*, *ja* a *oni*, *ja*, *ty* a *on* atď. podľa situácie). Tento významný odtienok presahuje i do sféry slovesnej. A tak môžeme právom konfrontovať obidva systémy s týmto takrečeno spoločným menovateľom.

Výsledok tejto konfrontácie v ďalšom stupni dokazuje, že spisovná slovenčina je jazyk podivuhodne jednoduchý a pravidelný.

Ak si graficky usporiadame slovesné tvary prítomníka do trojuholníkových schém ako pri osobných zámenách

robím — robíš / *robí* — *robíme — robíte* / *robia*,

zreteľne vidíme, že tu máme v sústave užších osobných koncoviek celkom takú vnútornú vzťahovú štruktúru, akú sme našli rozborom nominatívnych tvarov osobných zámen: formálna zhoda je medzi 1. a 2. os. jednak v sg. (typ *-t*), jednak v pl. (typ *-tă*); oproti tomu iná štruktúra je v 3. os. sg. i pl., a to pri obidvoch číslach v podstate zhodná, totiž nulová (*-Ø*)[6]:

-m — -š / *-Ø* — *-me — -te* / *-Ø*.

Podobná situácia je, samozrejme, i v bud. čase, vo futúre, vďaka pomocnému slovesu *budem*, ktoré sa časuje celkom tak ako iné tvary slovies v prítomnom čase:

budem robiť — budeš robiť / *bude robiť* — *budeme robiť — budete robiť* / *budú robiť*.

Ale čo je ešte dôležitejšie, taká istá vnútorná štruktúra je i pri systéme tvarov minulého času, préterita:

robil som — robil si / *robil* — *robili sme — robili ste* / *robili*.

Tu je teda v základnom l-ovom tvare vždy zhoda (*robil* v sg. — *robili*, vzorová výslovnosť *robiľi*, v pl.) A tak jednotlivé tvary sa rozlišujú iba tvarmi prítomníka pomocného slovesa *byť* v 1. a 2. os. i pl., resp. ich nedostatkom, totiž vzťahovou nulovosťou (Ø) v 3. os. sg. i pl. V pomere k futúru ide tu o slovné tvary ešte väčšmi poklesnuté do oblasti obyčajných morfologických exponentov, akýchsi krajne nesamostatných pomocných, a teda čiro gramatických enklitických alebo proklitických sloviek:

som — si / Ø — *sme — ste* (vo výslov. *zme — ste*) / Ø.

[6] V pluráli sa tu rozumie nulová morféma (Ø) v 3. os. v pomere k *-me* a *-te* v 1. a 2. os. (porov. už v našich výťahoch z diskusných príspevkov v konferenčnom dvojčísle Slavia 22, 1953, 287). Iba typy *volajú, rozumejú* zdajú sa tu výnimkami v protiklade k *voláme, rozumieme;* o ich výklade jednak v pomere k typom *nesú, prosia*, jednak *kupujú* inokedy.

Keďže v spisovnej slovenčine sú iba tieto tri základné a najfrekventovanejšie časy, celá problematika je v podstate vyčerpaná. V menej frekventovanom antepréterite je stav ten istý ako v préterite (porov. pomer futúra k prézentu, o čom už tu bola reč). A v kondicionáloch ako spôsoboch tvarove odvodených pomocou gramatickej príklonky *bi(by)* od préterita, resp. antepréterita, je to podobne. Nieto tu teda nijakej výnimky. Iba zdanlivá výnimka by bola v imperatíve. Ale imperatív ako spôsob štruktúrou odvodený od prítomníka má svojský systém koncoviek celkom v zhode s expresívnym apelovým charakterom tohto príznakového modu.

III. Takáto podivuhodná jednoduchosť a pravidelnosť i vzájomná zhoda medzi osobnými zámenami a slovesami v spisovnej a prv strednej slovenčine je výsledkom dlhého, ale dôsledne konvergentného vývinu.

Pri osobných zámenách bolo treba najsamprv k zámenám 1. a 2. os. pribrať do systému niektoré ukazovacie zámeno. U nás to bolo zámeno *onъ, ona, ono* ... Ako sme už boli pre dnešnú spisovnú slovenčinu na to upozornili, malo toto zámeno celkom inú fonologickú skladbu ako ostatné osobné zámená 1. a 2. os. pl. (starý duál tu pre dnešný nevýskyt nechávame bokom): *jåzъ — ty a my — wy*, kde nikde nebol vokalický začiatok. Dvojslabičnosť bola iba pri 1. os. sg. *(jå-zъ)*, inde bola len jednoslabičnosť *(ty; my — wy)*. Ďalším zložitým vývinom tvaru *jåzъ* (> *jåz* > *jås* > *jå* > *jią* > *jä* > *ja)* sa v konečnom väčšinovom novostredoslovenskom a spisovnom tvare *ja* fonologická štruktúra typu *tă* úplne prispôsobila typu *tă* nielen v 2. os. sg. *(ty)*, ale aj v 1. a 2. os. pl. *(my* — novšie *vy* < *wy*, po strate *y* vo výslovnosti *ti, mi, vi)*.

Pri slovese zas bolo treba pri 1. os. sg. zovšeobecniť pôvodom atematickú, ale ako konsonantickú výraznú koncovku *-m* (najprv pri type *volám*, potom pri ostatných typoch). Pri 2. os. sg. bolo treba *-šь* zameniť na *-š*. V 3. os. sg. i pl. bolo potrebné odsunúť pri zániku jerov koncové *-ь* (či *-ъ?)*, potom ešte aj zvyšok pôv. koncovky **-ť* (prípadne **-t* ako v ruštine). V 1. os. pl. napokon bolo treba zgeneralizovať variant *-me*.

Okrem toho pri slovese bolo potrebné vytvoriť nové analytické préteritum, resp. neskôr i antepréteritum a paralelne kondicionály s pôvodným pomocným slovesom *byť* a bolo treba súbežne postupne zlikvidovať staré syntetické minulé tvary aorist a imperfektum. Ďalej bolo potrebné po vyformovaní novších prítomníkových tvarov pomocného slovesa likvidovať najprv v hovorovej reči, potom postupne aj v písomných pamiatkach tvary 3. os. pomocného slovesa: *jest(je)* a *sú* a nahradiť ich tak vzťahovým nulovým slovom Ø, vzťahovým totiž v pomere jednak v sg. k *som — si*, jednak v pl. k *zme — ste*.

Len po všetkých týchto zmenách konvergentného charakteru vznikol dnešný podivuhodne jednoduchý a pravidelný systém v spisovnej slovenčine.

IV. Originálnosť spisovnej slovenčiny v tomto smere vynikne už letmým porovnaním s inými dnešnými slovanskými spisovnými jazykmi.

Tak hneď v spisovnej češtine, ktorá je k spisovnej slovenčine spomedzi všetkých slovanských spisovných jazykov nesporne najbližšia, máme niektoré tvary, ktoré komplikujú celkový stav vzájomného tvarového pomeru medzi nominatívnymi tvarmi osobných zámen a medzi slovesnými koncovkami. Tak už v rámci osobných zámen máme nesymetricky rušivú dĺžku samohlásky pri tvare 1. os. sg. (*já*, nie krátke *ja*, ako je v slovenčine, hoci tvary *ty, my* a *vy* majú všetky krátke samohlásky zhodne so slovenčinou). Tvary 3. os. pl. majú navyše tvar *ona* pre neutrum, homonymný s tvarom *ona* pre 3. os. sg. f. Pri slovese v prítomníku nemáme len *-m* pre 1. os. sg. (v typoch *dám, volám, umím*), ale aj *-u* a dokonca aj *-i*, teda až trojitosť oproti slovenskej jednotnosti *-m* (v typoch *vedu, lížu*, ale *mažu/maži*, niekde teda s dvojtvarmi a so štylistickým využitím, totiž s knižným, archaizujúcim a zas s novším, hovorovým).

V spisovnej poľštine, kde nieto vôbec fonologickej kvantity, krátkosť všetkých samohlások v tvaroch *ja, ty, my, wy* nie je síce osobitne charakteristická pre nominatívne tvary týchto osobných zámen v pomere k ostatnej lexike ako v spisovnej slovenčine, ale aspoň negatívne nieto pri nich niečo systémovo nesymetricky rušivé ako dĺžka pri čes. 1. os. sg. *já* oproti krátkosti *ty, my, vy*. Z druhej strany však koncovka 1. os. sg. pri slovese v prézente *-m* nie je všeobecná ako v slovenčine, lebo je obmedzená na bývalé historické kontrahované typy, teda ešte užšie ako v češtine (nehľadiac na zvyšky býv. atematických slovies typu *dam*, zhodné s čes. *dám*, iba *wołam, umiem*, zasa zhodné s čes. *volám, umím*, ale už *widzę*, nezhodné s čes. *vidím*). Popri *-m* je tu teda ešte aj *-ę* (z praslov. *-ǫ* zložitejším vývinom), najnovšie vyslovované nie nosovo, lež prosto ústne ako *-e*, čo je takto analogické českému *-u;* teda prostá samohláska, nie spoluhláska, spájajúca tieto vokalické tvary nie s konsonantickými tvarmi 2. os. sg. (poľ. *-sz*, čes. *-š*), ale s vokalicky vyznievajúcimi tvarmi 3. os. sg. Ani koncovky 1. a 2. os. pl. nie sú také zhodne vyrovnané ako slov. *-me, -ťe* a čes. *-me, -te*, majúce rovnaké zakončenie v *-e: -my*, fonol. *mi* — *-cie*, fonol. *će*, teda z jednej strany spojenie tvrdej spoluhlásky *m* a samohlásky *i*, realizovanej ako stredné *y*, z druhej strany spojenie mäkkej spoluhlásky *ć* a inej, hoci blízkej samohlásky *e*. Ináč zas je väčšie zbliženie préterita k prézentu, a to v syntetických variantoch typu *wołałem (wołałam . . .)*, aspoň pokým ide o typ *wołam*.

V spisovnej ruštine, nehľadiac na akanie pri osob. zámene 3. os. sg. (*on — ᵃna, ᵃno, ᵃńi*), zas je síce veľmi podobný systém slovesných tvarov bez syntetických minulých časov aoristu a imperfekta, ale pritom zas préteritum sa tvorí z jednotných základných tvarov jednak singulárových, jednak plurálových *(skazal — skazaľi)* a s obligátnym sprievodom osob. zámen, suplujúcich flektívne koncovky, resp. príklonkové gramatické slovká (teda *ja skazal . . . ᵃńi skazaľi*). A zas v prézente majú spoluhláskové koncovky okrem 2. os. sg. *-š* aj 1. os. pl. *-m: govoŕím, id'om* (tu i ďalej v zjednodušujúcej transkripcii) a dokonca aj obidve 3. os., teda v sg. i pl. *-t*, rozlišujúce sa iba vnútornou flexiou (alternáciami samohláskovými, alebo ešte k tomu i spoluhláskovými: *govoŕit — govoŕat; id'ot — idut*). A naopak zas čiro samohlásková je — okrem dvoch zvyškov býv. atematických slovies *dam, jem* — všeobecná koncovka *-u* v 1. os. sg. *(govoŕu — idu)*. Samohláskové zakončenie má už len 2. os. pl., ale nie samostatne, lež v spojení s predchádzajúcou spoluhláskou *(-ťe*, vyslov: *ťi* s redukovaným *i: govoŕiťe, id'oťe)*.

V spisovnej bieloruštine nieto tej dôslednosti v uplatnení spoluhláskového zakončenia 3. os. sg. a pl. ako v ruštine (= veľkoruštine): v 3. os. pl. je síce všeobecné *-ć (‹t; ńasuć, kryčać)*, ale v 3. os. sg. je popri type s koncovým *-ć (kryčyć)* aj typ konsonanticky nulový *(ńase = ńase/Ø)*. Okrem dvoch zvyškov býv. atematických slovies *(dam, jem)* so spoluhláskovým zakončením *(-m)* je v 1. os. sg. vždy len samohlásková koncovka *-u*. Typ 3. os. sg. *ńase* sa teda zblížil s 1. os. sg. *ńasu* a typ 3. os. sg. *kryčyć* zasa s 2. os. sg. *kryčyš, ńaseš* z jednej strany a s 3. os. pl. *kryčać, ńasuć* z druhej strany (3. os. sg. a 3. os. pl. sa potom rozlišujú vnútornou flexiou prostredníctvom samohláskových alternácií a niekedy ešte aj prostredníctvom predchádzajúcich spoluhláskových alternácií).

Podobne v spisovnej ukrajinčine nieto v tomto smere dôslednosti: popri zvyškoch býv. atematických slovies *(dam, jim, -vim* vo *vidpovim)* je síce v 1. os. sg. všeobecná samohlásková koncovka *-u (nesu, uču)* a zas v 3. os. pl. spoluhlásková koncovka *-ť (nesuť, učať)*; ale v 3. os. sg. je — podobne ako v bieloruštine — raz samohláskové zakončenie (typ *nese)*, zbližujúce s 1. os. sg. *(nesu)*, inokedy zasa spoluhláskové zakončenie (typ *učyť)*, zbližujúce jednak s 2. os. sg. *(učyš)*, jednak najmä s 3. os. pl. *(učať)*, od ktorej sa rozlišujú zasa iba vnútornou flexiou, včítane niekedy s rozličným prízvukovaním.

Z juhoslovanských jazykov v spisovnej slovinčine je síce v 1. os. sg. všeobecné *-m*, takže v prézente oproti 1. os. sg. *-m* a 2. os. sg. *-š* je v 3. os. sg. príznaková nulová morféma *-Ø (sedem — sedeš — sede)*; ale oproti 3. os. pl. je to súčasne bezpríznaková nulová morféma *-Ø (sede/Ø — sede/jo;* typ *nese — neso*, zhodný s väčšinovým typom slovenským *nesie — nesú*, je v slovinčine v úplnej menšine). Koncovka 3. os. pl. *o* (resp. *jo)* sa týmto svojím *o*-ovým vyznením zbližuje tu s koncovkou 1. os. pl. *-mo*. Podnes zachovaný slovinský duál svojimi koncovkami 1. os. m. *-va*, f. *-ve;* 2. os. m. *-ta*, f. a n. *-te;* 3. os. m. (ale väčšinou aj f. a n.) *-ta*, f. a n. *-te* značne komplikuje slovesný systém jednak už samou svojou prítomnosťou, jednak pre homonymitu *-te* s koncovkou 2. os. pl. *-te*, napokon pre spomenuté častejšie použitie koncovky 3. os. *-ta* aj pre f. a n. popri menej frekventovanom *-te*. Paralelná nulovosť tu neexistuje pri zložených časoch okrem čiastočne pri futúre, kde okyptené pomocné sloveso, pripojené k particípiu prét. typu *delal* má nulovú koncovku len pri 3. os. sg. *(bol/Ø* oproti *bo/m, bo/š . . .)*, lebo 3. os. pl. je *bodo* oproti *bome, boste* či *bote* a pod. pri duáli *bova, bosta* či *bota* (nie je tu teda ani nulovosť typu *-me, -te ~ -Ø*, ako je v slovenskom futúre *bude/me, bude/te — budú/Ø*, a to s *-Ø* v pomere práve k *-me* a *-te)*. Pri préterite *delal sem* a antepréterite (pluskvamperfekte) *dodelal sem bil* v 3. os. sg. je obligátne *je*, v 3. os. pl. *so*, takže tu nieto paralelnej nulovosti v pomere k bezvýnimočnému *-Ø* v 3. os. sg. a aspoň k menšinovému *-Ø* v 3. os. pl. v prézente.

V spisovnej srbochorvátčine je síce v prézente systém veľmi podobný systému v spisovnej slovenčine pre všeobecné *-m* v 1. os. sg. (okrem veľmi frekventovaného *hoću, ću* a *mogu* a okrem zriedkavej dublety *viđu* popri *vidim)*, ale zas nulová koncovka v 3. os. sg. a pl. *-Ø* nemá paralelu v analytickom préterite, kde sú okrem istých štylistických, najmä žánrovo viazaných výnimiek obligátne príklonky *je* a *su (kazao je — kazali su)*. A, pravda, živé paradigmy aoristu a imperfekta s celkom inými koncovkami komplikujú srbochorvátsky slovesný systém, takže vcelku je v pomere k slovenskému veľmi zložitý.[7]

[7] Pre typografické uľahčenie neoznačujeme kvantitu ani prízvuk s rozličnými intonáciami ani v srbochorvátčine, ako sme neoznačovali ani v slovinčine, resp. dynamický fonologický prízvuk ani v ostatných slovanských jazykoch.

To isté možno povedať mutatis mutandis i o systéme spisovnej macedónčiny s menej vyrovnaným systémom osobných zámen a so všeobecným *-m* 1. os. sg. prézenta, ale s prítomnosťou syntetických tvarov aoristu a imperfekta popri tvaroch analytického perfekta typu *imam raboteno*, aby sme hovorili len o základných časoch.

V spisovnej bulharčine je systém ešte zložitejší a nepravidelnejší. Pri osobných zámenách je v 3. os. sg. i pl. základ nie *on-*, ale *t-*, teda *toj, ta, to — te*. Tým sa zbližujú napodiv tvary tejto 3. osoby s tvarmi 2. os. sg. *ti*. Okrem toho 1. a 2. os. pl. majú výrazné, akoby monumentálnejšie dvojslabičné tvary *nie — vie*, popri ktorých stoja zreteľné akuz. (a dat.) tvary *ni — vi*, morfologicky *ni*/Ø, *vi*/Ø s príznakovou nulovosťou. Osob. koncovky 1. os. sg. sú jednak samohláskové (typy *govoŕa; četa* s vyslov. prízvuč. *ъ*), jednak spoluhláskové (typ *čakam*). Tomu odpovedá dvojitosť koncoviek i v 1. os. pl.: *čakame*, ale *govorim, četem* (porov. k tomu čes. nár., resp. hovor. a novšie ojedinele i spis. *prosím — prosíme*, ale *vedu — vedem*). Zato v 2. os. pl. je vždy koncovka *-te (čakate, govorite, četete)*, teda vždy s vokalickým vyznením. Naopak zas v 3. os. pl. je vždy konsonantické vyznenie *(čakat, govoŕat, četat)*. Oproti tomu v 3. os. sg. nikdy, teda ani čiastočne, nie je *-t*, lež vždy iba vokalické vyznenie + Ø, a to príznaková nulovosť v pomere k *-m* a *-š* v 1. a 2. os. sg., prípadne len v pomere k *-š* v 2. os. sg. a zároveň bezpríznaková nulovosť v pomere k *-t* v 3. os. pl. *(čaka, govori, četе)*. A zasa sú tu živé syntetické paradigmy aoristu a imperfekta popri analytických préteritách, nehľadiac na nové paradigmy, rozlišujúce postoj hovoriaceho k pôvodu a stupňu istoty slovesnej informácie. Súhrnne teda: všade značný stupeň zložitosti i nepravidelnosti.

To, čo sme povedali z jednej strany o spisovnej slovinčine, z druhej strany o ostatných juhoslovanských spisovných jazykoch, platí v istých obmenách aj o spisovných jazykoch lužickosrbských. Tak oproti všeobecnému *-my* v 1. os. pl. je väčšinová vokalická koncovka *-u* v 1. os. sg. v obidvoch týchto jazykoch, lenže popritom okrem zvyškov býv. atematických slovies je menšinová konsonantická koncovka *-m* v hornej lužickej srbčine iba v historicky kontrakčnom type *džĕłam*, kým v dolnej lužickej srbčine okrem toho aj v type *pšosym*. Podobne ako v srbochorvátčine, macedónčine a bulharčine sú tu ešte živé staré syntetické tvary aoristu a imperfekta, i keď už len s čiro vidovým vzájomným rozdielom. A systém osobných zámen i systém slovesných koncoviek sa ďalej značne komplikuje jestvovaním duálových tvarov podobne ako v slovinčine.

Záverom môžeme teda konštatovať, že osobitné stredové postavenie slovenčiny v rámci ostatných slovanských jazykov, vybadané pre rozličné výrazné črty už dobre vyše sto rokov a konštatované neraz i novšie jazykovedcami našimi aj cudzími, dosvedčuje sa i podanou analýzou dnešných nominatívnych tvarov osobných zámen v porovnaní so slovesným systémom i podivuhodnou konvergenciou vývinu zámen i slovies, kde sa najďalej v zjednodušení a spravidelnení zašlo práve v spisovnej slovenčine. Takto spisovná slovenčina môže sa v rámci štúdia slovanských spisovných jazykov, teda v hraniciach akejsi užšej slovanskej typológie, brať spoľahlivo za mieru doteraz krajnej celkovej jednoduchosti a pravidelnosti. Od nej sa môžu v spomenutých — a aj v iných — javoch radiť jednotlivé ostatné slovanské spisovné jazyky do poradia podľa menšej a väčšej zložitosti a ne-

pravidelnosti, a to počínajúc spisovnou češtinou a končiac spisovnou bulharčinou, ako sme to ukázali vyššie a ako to bude v iných javoch treba doplnkovo rozobrať osobitne inde.*

Štefan Peciar

FUNKCIE SLOVESNÝCH PREDPÔN *nad-, pod(o)-, pred(o)-* V SLOVENČINE

Predponami *nad-, pod(o)-, pred(o)-*[1] sa v slovenčine (ako aj v iných slovanských jazykoch) tvoria nielen slovesá, ale aj podstatné mená, prídavné mená a príslovkové výrazy. V tomto príspevku si všímame iba slovesné predpony. Uvedené predpony dodávajú slovesnému základu vždy nejaký pomerne konkrétny významový odtienok. Sú to teda l e x i k á l n e predpony. Vyjadrujú predovšetkým miestne vzťahy, obdobne ako predložky rovnakého znenia. Predpona *pred(o)-* vyjadruje nielen miestne, ale i časové vzťahy, obdobne ako predložka *pred(o).*

1. Funkcie slovesnej predpony nad-

V slovenčine sa predpona *nad-* pri tvorení slovies využíva menej ako prevažná väčšina predpôn. Má vždy lexikálnu funkciu. Vyjadruje niekoľko lexikálnych významov s viacerými odtienkami, ale jej frekvencia je veľmi nízka.

Slovník slovenského jazyka (SSJ) zaznamenáva pri slovesách s predponou *nad-* šesť významov: 1. dej smeruje hore al. spôsobuje pohyb niečoho smerom hore (*nadskočiť, nadhodiť*); 2. činnosťou sa dosahuje väčší stupeň vlastnosti *(nadľahčiť);* 3. zväčšenie rozmeru *(nadviazať);* 4. priblíženie niečoho k niečomu, posunutie niečoho do vhodnej polohy *(nadstaviť tvár);* 5. činnosť presahuje istú (obvyklú, určenú, prípustnú ap.) mieru *(nadužívať dôveru);* 6. dej prebieha v malej miere *(nadlomiť).*

Podľa J. H o r e c k é h o[2] slovesá s predponou *nad-* vyjadrujú tieto významy:

---

* Venované VI. medzinárodnému zjazdu slavistov v Prahe r. 1968. (Pozn. red.)

[1] Predpony *pod-* a *pred-* sa vyskytujú aj vo variantoch *podo-, predo-.* Predpona *nad-* má variant *nado-* iba v príslovkovej zložke *nadovšetko.* Pri slovesných odvodeninách sa podoba *nado-* v slovenčine nevyskytuje.

[2] *Slovotvorná sústava slovenčiny,* Bratislava 1959, 196—197. Horecký spája predpony *nad-, pod-, pred-, o-(ob-), pre-* do osobitnej skupiny a hovorí o nich, že „vcelku nevyjadrujú smer deja, ale iba vzťahy miestne a v prenesenom význame aj časové a spôsobové" (c. d., 196). Z povahy slovesa však vyplýva, že predpony *nad-, pod-, pred-* vyjadrujú nielen miestne vzťahy (staticky), ale aj smerovanie deja (v súlade s predložkami *nad, pod, pred,* ktoré v spojení so 7. pádom vyjadrujú miesto,

„miesto pohybu" *(nadskočiť)*, „dať niečo nad niečo, do výšky" *(nadhodiť)*, „urobiť nad niečím" *(nadpísať)*, „pridať, pripojiť" *(nadviazať, nadrobiť)*, „malú mieru" *(nadrezať)* a „veľkú mieru deja" *(nadužiť)*.

Predponou *nad-* sa vyjadrujú predovšetkým miestne vzťahy, najmä pri slovesách pohybu. Ide o niekoľko významových odtienkov:

a) smerovanie deja alebo usmernenie objektu deja hore, do výšky:

nad- *letieť/-letovať, skočiť/-skakovať, dvihnúť/-ovať (sa), hodiť/-hadzovať (sa), niesť/-nášať (sa), raziť/-rážať* (2. význ. v SSJ); s abstraktným významom *nadradiť/-ďovať;*

b) uskutočnenie deja nad niečím alebo ponad niečo: *nadpísať/-pisovať, nadstreliť/-streľovať;*

c) priblíženie subjektu alebo objektu deja do bezprostrednej blízkosti niekoho, niečoho:

nad- *behnúť/-biehať/-behávať/-behovať* komu, čomu „prísť do cesty" (3. význ. v SSJ; v impf. i pren. „vnucovať sa, natískať sa"), *ísť/-chodiť/-chádzať* (1. komu do cesty, v impf. *n. koho, komu, n. si koho* pren. „vnucovať sa, natískať sa", 2. na koho, na čo „naraziť, natrafiť"; 3. v časovom význ. „nastať"; 4. koho „opanovať, zachvátiť"), *letieť/-letovať* (2. význ. v SSJ, zried.), *hnať/-háňať* (1., 2., 4. význ. v SSJ), *ložiť/-kladať* (1. význ. v SSJ), *staviť/-ovať* (1. a 2. význ. v SSJ), *strčiť/-strkovať/-kávať/-strkať;*

d) „dosiahnuť dejom skrátenie cesty, predbehnúť, predísť": *nadbehnúť/-biehať (si), nadísť/-chádzať/-chodiť si* (SSJ uvádza len nedok. *nadchádzať si).*

Kvantitatívnej povahy je význam „pridaním niečoho zväčšiť objem, rozmery alebo stupeň nejakej vlastnosti niečoho":

nad- *ložiť/-kladať* (2. význ. v SSJ), *plátať* (pf. tantum), *pliesť/-pletať, priasť/-priadať* (3.význ.) *robiť*[2]*/-rábať* (1. význ. v SSJ), *stavať/-vovať* (dom), *šiť/-šívať, viazať/-väzovať* (má aj prenesené významy)[3] (deverbatíva); *dlžiť/-dlžovať (sa), ľahčiť/-ovať (sa), lepšiť/-ovať, výšiť/-vyšovať* (deadjektíva).

Kvantitatívny významový odtienok „dodatočnou činnosťou splniť (spĺňať) povinnosť, dlh ap." vyjadruje predpona *nad-* v slovesách *nadhnať/-há-*

---

v spojení so 4. pádom smer). Pri predpone *pred-* i Horecký uvádza smerové významové odtienky. A jeho vymedzenia „dať niečo nad niečo, do výšky", resp. „dať pod niečo", „dostať sa pod niečo" sú vlastne tiež smerové významy. Smerovanie deja (nie „miesto pohybu"! — l. c.) vyjadrujú aj slovesá *nadskočiť, nadniesť sa, nadletieť.*

[3] V prenesených významoch *(n. spojenie, styky; n. na niečo, na niekoho)* sa niekedy miesto *nadviazať/-väzovať* používa vplyvom češtiny *naviazať/-väzovať.* V spisovnej slovenčine sa však znenie *naviazať/-väzovať* pokladá za nenáležité (pozri heslo *naviazať*[2] v SSJ). Toto záporné hodnotenie slovesa *naviazať/-väzovať* je odôvodnené tým, že v základnom význame *(n. niť* ap.) sa v slovenčine používa iba znenie *nadviazať/-väzovať,* kým *naviazať* (napr. *veľa uzlov, snopov)* je v slovenčine pf. tantum a vyjadruje kumulatívny odtienok rezultatívneho spôsobu slovesného deja v základnom význame slovesa *viazať.* (Pozri moju štúdiu *Funkcie slovesnej predpony na- v slovenčine,* Jazykovedný časopis 18, 1967, 138 n., najmä 145—148.) Pokiaľ sa v slovenčine vyskytujú synonymné slovesá s predponami *nad-* a *na-,* majú význam malej miery deja (porov. ďalej).

ňať „dohoniť, doháňať“ (3. význ. v SSJ), *nadrobiť*[2]*/-rábať* (2. význ. v SSJ), *nadpracovať* a *nadsluhovať* (impf. tantum).

Zvýšenú mieru deja (viac ako treba, ako sa vyžaduje, ako je primerané ap.) vyjadruje predpona *nad-* v slovesách *nadceniť/-ceňovať, nadhodnotiť/-covať, nadplatiť/-plácať, nadsadiť/-sadzovať* (= zveličiť, prehnať), *nadužiť/-ívať.*

Význam malej miery, neúplnosti deja má predpona *nad-* v týchto slovesách:

nad- *lomiť/-lamovať (sa), rezať/-ávať, štiepiť/-štepovať (sa), trhnúť/-hávať (sa), vážiť/-važovať, hnúť/-hýnať (sa), chýliť/-chyľovať sa.*

Prenesený abstraktný významový odtienok majú slovesá *nadrieť* (pf. tantum), *nadraziť/-rážať* (v reči), *nadštrknúť/-ovať* (v reči) a zastar. *nadmietnuť/-tať* (= namietnuť/-tať).

Väčšina slovies poslednej skupiny s významom malej miery deja sa vyskytuje zriedkavo. SSJ označuje značkou zried. *nadrezať, nadštiepiť (sa), nadtrhnúť, nadvážiť, nadhnúť, nadchýliť sa, nadrieť, nadškrtnúť* a pri niektorých uvádza iba dok. formu. Všetky slovesá tejto skupiny (nielen zriedkavé) majú synonymá s predponou *na-*, ktoré sa používajú častejšie.[4]

2. Funkcie slovesnej predpony pod(o)-

SSJ člení slovesá s predponou *pod(o)-* na tieto významové skupiny: 1. smerovanie deja do nižšej polohy, dospodu niečoho (pri slovesách pohybu); 2. činnosť dolu, v nižšej polohe, odspodu, naspodku; 3. tendencia deja a) k získaniu, ovplyvneniu niekoho al. niečoho, b) k podľahnutiu nejakému vplyvu al. moci; 4. nižšie hodnotenie niekoho al. niečoho; 5. malá miera deja; 6. začiatok deja al. činnosti.[5]

J. Horecký (c. d., 197) pri slovesách s predponou *pod-* rozlišuje tieto významy: „dostať sa pod niečo“ *(podletieť),* „dať pod niečo“ *(podstrčiť),* „urobiť pod niečím“ *(podčiarknuť),* uskutočnenie deja „odspodu“ *(podchytiť, podkosiť),* „dostať sa do blízkosti“ *(podísť)* a „obrazný význam“ *(podkúpiť, podmieniť).*

Významy predpony *pod(o)-* sú do veľkej miery paralelné s významami predpony *nad-*. Základné miestne významy oboch predpôn sú protikladné, obdobne ako významy predložiek *nad* a *pod.*

Miestne významy predpony *pod(o)-* sa realizujú v týchto odtienkoch:

a) smerovanie deja alebo usmernenie objektu deja pod niečo (obyčajne v spojení s predl. *pod):*

pod- *behnúť/-biehať/-behovať/-behúvať* pod čo (1. význ. v SSJ), *pliesť sa* (komu pod nohy), *sadnúť* (1. význ. v SSJ, bez impf.); *česať/-ávať* (si vlasy pod šatku), *hnúť* (golier; SSJ neuvádza impf.); *hodiť/-hadzovať* (komu poleno pod

[4] Porov. moju štúdiu cit. v pozn. 5, l. c., str. 141.

[5] Vymedzenie poslednej skupiny nie je výstižné. Slovesá *podchytiť, podkúriť, podpáliť, podnietiť, podujať sa, podobrať sa na niečo,* ktoré sem SSJ zaraďuje, netvoria homogénnu skupinu a ich význam sotva možno interpretovať ako „začiatok deja“.

nohy; 1. význ. v SSJ) a expr. synonymá *-šmyknúť* (bez impf.), *-šupnúť* (bez impf.); *ložiť/-kladať (sa)* (viacvýznamové; v pren. abstraktných význ. *p. obraz zelenou farbou, p. svoje tvrdenie* a i. patrí skôr sub c); *strčiť/-strkovať/-strkávať/-stŕkať/-stŕčať* (čo pod čo, pod koho; 1. význ. v SSJ); *sunúť* (SSJ neuvádza impf. *podsúvať/-sunovať), sypať/-sýpať/-sypávať* (1. a 3. význ. v SSJ); *tiahnuť/-ťahovať* (1. a 2. význ. v SSJ), *tisnúť/-tískať, točiť/-táčať* (vlasy; SSJ uvádza len adj. *podtočený), vinúť/viť/-víjať, vliecť/-vliekať; podopchať/-ávať* (SSJ uvádza len pf.); sem by sme zaradili aj *sadiť/-sádzať* (viacvýzn.), *siať/-sievať, pod(o)stlať/-stielať;* abstraktný význam má *podradiť/-ďovať;*

b) uskutočnenie deja p o d n i e č í m alebo p o p o d n i e č o:

pod- *čiarknuť/-kovať* (má i pren. význ. „zdôrazniť") a synonymá *tiahnuť/-ťahovať* (3. a 4. význ. v SSJ), *trhnúť/-trhávať/-tŕhať/-trhovať* (2. význ. v SSJ); *písať/-pisovať (sa); maľovať/-ovávať/-úvať* (i pren.); *strelíť/-streľovať* „chybne strieľať popod cieľ"; *ísť/-chádzať/-chodiť* (2. význ. v SSJ „prejsť popod niečo"), *liezť/-liezať, plávať* (pf. tantum), *-tekať* (len impf.) „tiecť popod niečo, pod niečím"; zvratné *strčiť/-strkávať/-strkovať/-stŕkať sa, vliecť/-vliekať sa* (SSJ uvádza len pf.);

c) uskutočnenie deja d o l u, n a s p o d k u niečoho, o d s p o d k u, z d o l a (najproduktívnejší odtienok):

pod- *hniť/-hnívať, moknúť/-mokať, tiecť/-tekať* (1. význ. v SSJ); *biť/-bíjať, kuť/-kovať/-kúvať* (v pren. význ. i zvratné), *lepiť/-lepovať/-liepať, pliesť/-pletať/-pletávať, šiť/-šívať,* niž. hovor. *futrovať; jesť/-jedať, hlodať/-ávať, hrabať/-ávať, hriebsť/hrebať/-hriebať, kopať/-ávať* (i pren. „porušiť, podlomiť, podryť"), *kosiť/-kášať, liať/-lievať (sa), máčať (sa), miesť/-metať/-metávať, mínovať/-vávať, myť/-mývať, orať/-ávať, pichnúť/-chovať/-chávať* (častejšie pren. „popudiť, pohnevať"), *píliť/-piľovať, rezať/-ávať, roniť* (bez impf.), *rúbať* (bez impf.), *rýpať* (bez impf.), *ryť/-rývať* (i pren.), *raziť/-rážať* (homonymné), *seknúť/-kávať, strihnúť/-hovať, ťať/-tínať, trhnúť/-tŕhať/-trhávať/-trhovať* (komu nohy), *vŕtať* (obyč. len pf.); *pod(o)-žrať/-žierať; vrátiť/-vracať* (viacvýzn.); *vrtnúť* (si nohu; bez impf.); *pod(o)brať/-berať, chytiť/-chytávať* (má aj pren. význ.); *kasať/-ávať (sa), pásať (sa)* (obyč. len pf.), *súkať/-sukovať; murovať/-múrať* (SSJ neuvádza impf., ale je možné i *-murúvať), podopäť/-pnúť* (SSJ neuvádza impf., ale je možné i *-pínať), podoprieť/-pierať (sa)* (nezvratné má pren. význ.), *sklepiť* (SSJ neuvádza impf. *-povať), stavať/-vovať;* sem patrí i *podkadiť/-kiadzať* (koho, čo).[6]

Produktívnosť posledného typu (c) sa prejavuje aj tým, že podľa tohto modelu sa tvoria nové termíny, ako napr. *podbrázdiť* ban., *podglejiť, podklinovať, podmietať/-tnúť* poľnohosp., *podočkovať* záhr.; tech. *podbrúsiť, podsústružiť* dok. i nedok., *podtočiť/-táčať.*

Menej zreteľný je tento významový odtienok v slovesách *podkúriť/-kurovať, podpáliť/-paľovať* (má i pren. význ.), *podsypať* (o úrode), *podžať/-žínať, podkvasiť* (impf. SSJ neuvádza).

Od tohto sémantického typu sa odvodzujú viaceré prenesené a b s t r a k t n é v ý z n a m o v é o d t i e n k y. Jednu skupinu tvoria slovesá vyjadrujúce podriadenosť, závislosť, nesamostatnosť:

---

[6] Sloveso *podporiť/-ovať* nie je utvorené predponou *pod-* od viazaného základu *-por-*, ale ide o denominatívum od substantíva *podpora.* Od neho sa utvorilo najprv impf. *podporovať* a k nemu sa neskôr pritvorila podoba pf. *podporiť.*

pod- *dať/-dávať sa, ložiť/-kladať sa* (komu), *voliť/-ľovať sa, ľahnúť/-liehať*[1] popri impf. tantum *podliehať*[2]*; riadiť/-ďovať (sa), robiť/-ovať* (sa, si koho, čo), *činiť/-ňovať (sa)* a *podmaniť/-ňovať (si)* s viazaným základom, ktorý sa bez predpony nepoužíva.

Slovesá inej skupiny vyjadrujú abstraktný významový odtienok nevhodnej, nečestnej alebo tajnej činnosti:

pod- *kúpiť/-kupovať, platiť/-plácať, viesť/-vádzať; hodiť/-hadzovať* (6. význ. v SSJ), *ložiť/-kladať* (3. význ. v SSJ), *strčiť/-strkovať/-strkávať/-strkať* (2. význ. v SSJ), *vrhnúť/-hovať; huckať/-ávať, kušiť/-kúšať/-kušiavať/-kušovať* (s viazaným základom), *pichnúť/-pichovať/-pichávať* (1. význ. v SSJ); *kúriť/-kurovať* (komu) pren. „spôsobiť nepríjemnosti", *mastiť/-mášťať/-masťovať* (pren. a 2. význ. v SSJ); impf. tantum *podlizovať sa, podliezať, podkiadzať* (komu) „zaliečať sa, lichotiť, pochlebovať", nár. *podšťúvať* „huckať, podhuckávať", voľnejšie by sme sem mohli priradiť i slovesá *podnietiť/-necovať* (ku kladnej i zápornej činnosti) a *podchytiť/-chytávať* (3. a 4. význ. v SSJ).

Malú skupinu tvoria štyri slovesá s významovým odtienkom „prevziať na seba niečo ako úlohu, povinnosť ap.": *pod(o)brať/-berať sa, podujať/-jímať sa* (na čo i s neurč.), *podstúpiť/-stupovať* (čo) a *podnikať/-knúť* (s viazaným základom).

Zníženú mieru deja (menej ako treba, ako sa vyžaduje, ako je primerané ap. — opak predpony *nad-*) vyjadruje predpona *pod-* v slovesách s významom hodnotenia alebo miery (najmä v odborných termínoch), ako sú:

pod- *ceniť/-ňovať, hodnotiť/-covať; dávkovať* (dok. i nedok.), *dózovať* (dok. i nedok.), *dimenzovať* (pf. tantum), *exponovať* (vo fotografii), *chladiť* (obyč. *podchladený); podvyživený.*

Početnejšie sú slovesá s významom malej miery, neúplnosti deja so základmi z rozličných sémantických okruhov:

pod- *farbiť/-ovať (sa), kresliť/-ľovať, kresať/-ávať, kŕmiť/-krmovať (sa); mastiť/-mášťať/-masťovať;* pf. tantum *napiť sa, piť sa,* expr. *frcnúť sa* (adj. *podnapitý, podpitý, podfrcnutý),* denominatíva *podgurážiť (sa) — podgurážený, podtrundžiť sa — podtrundžený,* utvorené perfexálno-sufixálnym postupom; *streliť (sa)* (bez. impf.), *šklbať/-ávať* (husi), *sušiť/-ovať (sa), schnúť* (bez impf.), *kysnúť* (bez impf.), *puchnúť — podpuchnutý, učiť/-účať (sa);* zried. i *podpomôcť* (Kuk.), *podživiť* (Fig.).

Pri niektorých slovesách pohybu, ako sú *podkľaknúť/-kovať, podklesnúť/-sávať, podkľuknúť/-kávať/-kovať, podlomiť/-lamovať (sa),* význam malej miery interferuje s významom „smerovanie deja dolu". Pri iných slovesách pohybu, ako sú *podletieť/-lietnuť/-letovať, podskočiť (si)* (pf. tantum), *podrásť/-rastať, podhodiť/-hadzovať* (3.—5. význ. v SSJ), *podniesť/-nášať (sa),* ide o interferenciu významu malej miery s významom „smerovanie deja zdola nahor". Tie isté významy interferujú aj v slovesách *podvážiť/*

-važovať a *podvýšiť/-vyšovať (sa)*.[7] Sloveso *podísť/-chodiť/-chádzať* (niekoľko krokov) vyjadruje malú mieru deja a súčasne pohyb dopredu.

Osobitný významový odtienok malej miery vyjadrujú aj expresívne impf. tantum s predponou *pod-*, utvorené prefixálno-sufixálnym postupom: *podkres(k)ávať, podkreskovať, podskakovať, podstenkovať* (Čaj.) = postenkávať.[8]

Niekoľko izolovaných slovies s predponou *pod-* stojí mimo uvedených skupín, preto je v nich ťažké určiť významový odtienok predpony. Je to denominatívum *podperiť/-ovať (sa)*, utvorené prefixálno-sufixálnym postupom,[9] zvratné *podrieť/-rieknuť sa* (bolo by ho možné voľne priradiť k slovesám s významom malej miery deja) a dve slovesá s viazaným základom, v ktorých je oslabená funkcia predpony: *podmieniť/-ňovať* (významove má najbližšie ku skupine slovies s prenesеným významom podriadenosti, závislosti, nesamostatnosti) a impf. tantum *podozrievať*.

3. Funkcie slovesnej predpony pred(o)-

Predpona *pred(o)-* sa pri tvorení slovies v slovenčine využíva oveľa menej ako predpona *pod(o)-*. Má dva základné významy: vyjadruje miestne a časové vzťahy. SSJ vystihuje tieto dva významy predpony *pred(o)-* (1. „smerovanie deja do popredia, pred niekoho al. pred niečo" a 2. „predchádzanie v čase"), ale ich podrobnejšie nerozpracúva. J. H o r e c k ý (c. d., 197) sa pokúsil o špecifikáciu významových odtienkov slovies s predponou *pred-*, ale nerozlíšil miestne a časové odtienky, a tak jeho výklad je málo prehľadný. Pri rozbore významových odtienkov predpony *pred-* treba vychádzať zo základného rozlíšenia miestnych a časových vzťahov.

Do rámca m i e s t n y c h vzťahov patrí významový odtienok „zaujať miesto, postaviť sa pred niekým, pred niečím". Vyjadrujú ho bezpredmetové slovesá *pred-skočiť/-skakovať* a *-stúpiť/-stupovať* (obyč. s predložkou *pred* so 4. p.).[10]

---

[7] Je pozoruhodné, že pri viacerých slovesách tejto poslednej skupiny predpony *pod-* a *nad-* nefigurujú ako protikladné (ako je to pri iných významoch), ale ako rovnoznačné. Čiastočnými synonymami sú napr. slovesá *nadletieť — podletieť, nadskočiť — podskočiť, nadhodiť — podhodiť, nadniesť (sa) — podniesť (sa), nadvážiť — podvážiť, nadvýšiť (sa) — podvýšiť (sa)*. Ten istý jav sa vyskytuje aj pri slovese *nadštrknúť — podštrknúť* (Hviezd., Fig.) „nadhodiť v reči". Je to dôsledok akejsi difúznosti a veľkej variability významu predložiek a predpôn. (Porov. F. K o p e č n ý, *Několik poznámek k předložkám z hlediska etymologického*, Slovo a slovesnost 28, 1967, 393 n.)

[8] V tomto type je predpona *pod-* synonymná s častejšou predponou *po-*, podobne ako pri niektorých iných slovesách pohybu, napr. *kľaknúť, klesnúť, kľuknúť*. Pri niekoľkých iných slovesách s významom malej miery deja predpona *pod-* je synonymná s preponou *pri-*, napr. pri základoch *farbiť, kresať, kŕmiť, mastiť*.

[9] Analogicky je asi utvorené individuálne *podznačiť: Kto sa ohlási, toho červeným znakom podznačia* (Piš.)

[10] Okrem týchto dvoch slovies SSJ zaznamenáva aj zastar. *predstať* s dvoma významami a s odchylnými väzbami (1. koho, 2. pred kým, pred čím).

Blízky významový odtienok „dať, položiť, umiestniť niečo pred niekoho, pred niečo" vyjadrujú viaceré prechodné slovesá s predponou *pred(o)-: pred-ložiť/-kladať* (čo komu), *-strčiť* (čo pred koho), *sunúť/-sunovať (sa), -pásať* (si zásteru); odborné termíny *pred-radiť* el. tech., *-sadiť/-sadzovať* poľov., *-značiť/-ovať* hud. (2. význ. v SSJ).

Od tohto konkrétneho miestneho významového odtienku sú odvodené abstraktnejšie prenesené významové odtienky slovies *predhodiť/-hadzovať* (komu čo) „vyčítať", *predostrieť* (len dok.), *pred-viesť/-vádzať* (koho kam), *-volať/-ávať, -staviť/-ovať* (sa komu, si čo) i slovies *pred-niesť/-nášať, -viesť/-vádzať* (napr. hru; 2. význ. v SSJ), *-čítať* (dok. i nedok.) so všeobecným významom „vykonávať nejaký dej pre poslucháčov alebo divákov". K tejto skupine by sme priradili aj impf. tantum *predstierať*.

S m e r p o h y b u d o p r e d u vyjadruje sloveso *predkloniť/-kláňať (sa)*, telovýchovné termíny *pred-nožiť/-ovať, -pažiť/-ovať* (obe denominatíva, utvorené prefixálno-sufixálnym postupom), *-švihnúť* a lekársky termín *predpadnúť* (predpadnutie maternice). Opačný pohyb dozadu vyjadruje predpona *za-* (slovesá typu *predkloniť — zakloniť* sú opozitá).

Osobitnú skupinku tvoria tie slovesá p o h y b u, v ktorých sa predponou *pred(o)-* vyjadrujú m i e s t n e i č a s o v é vzťahy. Patrí sem sloveso *predísť/-chádzať/-chodiť* a jeho synonymá *pred-behnúť/-biehať/-behávať/ behovať/-behúvať, -honiť/-háňať, -stihnúť/-hovať*. Všetky tieto slovesá majú všeobecný význam „dostať sa pohybom pred niekoho, pred niečo" (miestne) alebo „dostať sa niekam prv ako iný (iní)" (časove alebo v abstraktnom zmysle). Možno tu teda hovoriť o troch významových odtienkoch, alebo skôr o jednom konkrétnom význame s dvoma odtienkami (miestnym a časovým) a o jednom, prípadne i viacerých abstraktných významoch.[11]

Č a s o v ý význam „vykonať istý dej časove vopred, pred niečím, príp. skôr ako niekto iný" majú slovesá *pred-platiť/-plácať, -povedať* (dok. i nedok.), *predoslať/-sielať, pred-určiť/-ovať, -značiť/-značovať* („vopred určiť", 1. význ. v SSJ), impf. tantum *pred-vídať, -pokladať, -cítiť*. Sem patrí i lesnícky termín *predrásť*. Podľa tohto modelu je utvorené aj slovesné adj. *predpojatý*.

Slovesá *pred-cvičiť/-ovať, -čítať/-čitovať, -hrať/-ávať* (SSJ uvádza len nedok.), *-kresliť/-ľovať, -písať/-pisovať* (má aj pren. význ.), *-tlačiť/-tláčať*, impf. tantum *pred-riekať, -spevovať, -modlievať sa*, zried. i *-povedať*[2] (modlitbu) vyjadrujú č a s o v ý významový odtienok „vykonať, vykonávať istý dej vopred ako vzor".

V rámci odbornej terminológie mierne produktívny je typ s významo-

[11] SSJ spracúva uvedené slovesá nerovnomerne, niektoré podrobnejšie, iné menej podrobne. Do tejto skupiny patrí aj zried. impf. tantum *predletovať/-túvať*, doložené od Hviezdoslava a Alexyho.

vým odtienkom „vykonať, vykonávať istý dej vopred s nejakým zámerom". Patria sem termíny: *pred-čistiť, -formovať, -hriať/-hrievať, -chladiť/-chládzať/-chladzovať, -kličiť/-kličovať, -pestovať* záhr., *-paľovať, pražiť* hut., *-sušiť/-súšať, valcovať, -vŕtať/-vŕtavať*. J. H o r e c k ý (c. d., 197) uvádza ešte výrazy *pred-baľovať, -dierkovať, -magnetizovať, -pínať* a poznamenáva pri nich „len nedok.". Príklady však ukazujú, že sa v tomto význame bežne používajú aj dok. slovesá (porov. napr. aj termín *predpätý betón).*

Okrem uvedených slovesných skupín majú predponu *pred-* ešte slovesá *predsedať, predsavziať si* a *preddavkovať*. V týchto troch slovesách nie je však predpona *pred-* priamym slovotvorným prostriedkom. Sloveso *predsedať* je denominatívum od subst. *predseda,* obdobne *preddavkovať* od *preddavok.* Niektoré tvary defektívneho slovesa *predsavziať si* sú dodatočne pritvorené k substantívu *predsavzatie,* ktoré je kalkom. Predpona tu nepredchádza bezprostredne pred slovesným základom, ale sa vyvinula z predložky *pred* v spojení so zámenom *sa.*

Z á v e r. Predpony *nad-, pod(o)-, pred(o)-* majú spomedzi všetkých slovesných predpôn najkonkrétnejšie lexikálne významy. Vyjadrujú predovšetkým miestne vzťahy, zodpovedajúce významom predložiek *nad, pod, pred.* Predpona *pred(o)-* vyjadruje okrem toho časové vzťahy. Predpony *nad-* a *pod(o)-* sú významove protikladné pri miestnych významoch *(nadstreľovať — podstreľovať)* a pri významoch zvýšenej miery *(nadceniť),* resp. zníženej miery deja *(podceniť).* Pri význame malej miery deja sú predpony *nad-* a *pod(o)-* niekedy synonymné *(nadskočiť = podskočiť).* Pri tvorení slovies sa tieto tri predpony využívajú podstatne menej ako iné predpony. Pomerne najviac sa využíva predpona *pod(o)-,* najmenej predpona *pred(o)-.*

Ján Doruľa

Z HISTÓRIE SLOVA *vadiť (sa)*

V príspevku *O niektorých starých slovenských slovách a právnych termínoch*[1] sme upozornili i na sloveso *vyvadiť niečo.* Uviedli sme doklad, z ktorého vyplýva, že sa tam toto sloveso používa vo význame, ktorý nesúvisí so slovesom *vadiť sa* (= hádať sa). Môžeme uviesť ďalší doklad tohto druhu: *Prytom pred W[assu]/m[ilos]t skrz toto nasse psany predstupicze w/znamost vwesti gsme chtely, že Matthiass Knoffler a Jakub Diepauli*

[1] Československý terminologický časopis 5, 1966, 306—307.

prigduce sem do Banowecz rozdilne wzaly od Mogžisse žyda zde messkagicyho netco wlny klobučžnickeg, (yakož toho Ssulpriffowe ukazugj a dosweczugj, kterich prepisy ted k/w[assy]/m[ilos]ty pro lepssy wyrozumenj odsilame) za kteru toho czasu dosti vczinity nemohuce, nažadaly nas za porukogmy, a w/ty ssulpriffi zapsaty daly, slibugicze na swu poctywost že na Terminy zapsane bez wsseho solicitowany krasne z/podekowanym zaplatity, a nas z/toho porukogemstwy wywesti a wywadity *chtegj. Což ponewadž se od nych nestalo až posawad, a Termini giž pomigegj, žyd tu summu od nas wyhledawa a gmyty chce yakožto od porukogmich.* (Bánovce nad Bebravou 9. aug. 1633; Mestský archív Banská Bystrica, F 66 N 58). Z dokladov možno vidieť, že sloveso *vyvadiť* (s akuz.) sa vo vtedajšej právnej terminológii používalo vo význame „vyslobodiť, zbaviť záväzku". Tento význam slovesa *vyvadiť* je dobre doložený i v textoch zo susednej Moravy[2] a dosť dokladov naň nájdeme i v kartotéke historického slovníka českého jazyka v Ústave pro jazyk český ČSAV v Prahe. Možno, pravda, predpokladať, že sloveso *vyvadiť niečo* v uvedenom terminologickom význame (len v takom ho máme z textov zo Slovenska — zatiaľ len zriedkavo — doložené) sa dostalo do textov napísaných na Slovensku z češtiny.[3] Ako však ďalej chceme ukázať, sloveso *vadiť,* od ktorého je odvodené i dosiaľ spomínané sloveso *vyvadiť,* je v slovenčine aj inakšie doložené:

Z východoslovenských nárečí máme dobre doložené slovesá: *uvadzic* (= priviazať),[4] *privadzic* (= priviazať),[5] *odvadzic* (= odviazať),[5] *zvadzic* (= zošiť).[6] Z autopsie poznáme zo Šariša sloveso *zvadzic* (koho s kým) i vo

---

[2] Pozri napr. B. V a r s i k, *Slovenské listy a listiny z 15. a 16. storočia,* Bratislava 1956, 110 (Uherský Brod 1513), 278 (Chropyně 1544) ...

[3] V. M a c h e k (*Etymologický slovník jazyka českého a slovenského,* Praha 1957, 583) uvádza staročeský právny termín *zavaditi* (= obtížiti dluhem) a slovo *závada* (= dluh, závazek). „K tomu přitvořeno *vyvaditi* z dluhu" (c. m.). Takýto stav zo slovenčiny nemáme doložený (ani zo starých textov ani z nárečí). Usudzujeme, že sloveso *vyvadiť,* ktoré sa v textoch napísaných na Slovensku sporadicky vyskytuje v uvedenom právnom význame, sa tam dostalo spolu s češtinou.

[4] Pozri S. C z a m b e l, *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov,* Turč. Sv. Martin 1906, 209: *Ona tam pošla ku temu koscelu, ta tam stał koň šivi a buł uwadzeni pri jednemu słupe. Na tim koňovi bula truhła s peňeźmi* uvadzena (Gánovce, Spiš). Str. 282: *Jak un tam pridze, naj še pita do starej kraľovnej na noc. Ona ho prime, da mu še navečerac, i koňa mu da uvadzic. Ale žebi bul mudri, že un bi ňedal koňa* uvadzic *v maštaľňi medži druhe koňe, ľem tam, dze Cidrin-princezna śpi...* (Široké, Šariš). Str. 299: *Ked pridzeme tam, fľašu vina* uvadzime *na špargu, spuscime ju do studňi* (Plavnica, Šariš). Pozri tam ešte str. 211, 283, 325, 337, 341, 342, 369, 373, 377. O slovese *uvadzic* hovorí Czambel na str. 608: „Je po celom území rozšírené toto sloveso, aj u uh. Poliakov... Ako *u-vadzic,* tak aj *od-vadzic.* Slovesa *„uvjazac"* zriedka počuť...".

[5] Pozri S. C z a m b e l, c. d., 300—301: *Hňedka pri tem strome bula kupa muraňča, vźali a rozhrebli tu kupu a Marčušu do ňej złożeli i ku stromu* privadzili. *Pridze ku temu stromu, dzivče kriči: „Matko, matko, podzce me* odvadzic." *Matka prišła ku ňej,* odvadzila *ju, vźala čatinu, oharnuje muraňki z ňej* (Plavnica). Pozri tam i str. 312, 561, 581.

[6] Pozri F. B u f f a, *Nárečie Dlhej Lúky v Bardejovskom okrese,* Bratislava 1953, 240.

význame „znepriateliť, dostať do sporu niekoho s niekým" a *zvadzic śe* vo význame „povadiť sa, dostať sa do konfliktu". Ide tu o prenesenie základného významu „(z)viazať, dať dokopy".[7] Poškriepenie, povadenie sa je výsledkom tohto spojenia, „zviazania" (= zvadenia). Možno sa však i vedome usilovať o takýto výsledok spojenia (= zvadenia), t. j. o poškriepenie sa, povadenie sa niekoho s niekým (= *zvadziľi ich*). Sloveso *zwadzić* nedok. *zwadzać — koho s kým*) vo význame „znepriateliť (koho s kým)" je dobre známe v spisovnej poľštine.[8] Spisovná poľština má i bezpredponové sloveso *wadzić (koho s kým)* v tom istom význame.[9] Aj v spisovnej poľštine ide o to isté prenesenie pôvodného základného významu (spojiť, zviazať, dať dovedna).

V slovenčine sa bezpredponová podoba s akuzatívnou väzbou a s uvedeným prenesením pôvodným významom nevyskytuje. Máme iba odvodené podstatné meno *vada*[10] a z češtiny i zo starších textov napísaných na Slovensku poznáme aj sloveso *vadiť (vadí; vadí* s dat.) vo význame „prekážať".[11] Aj tento význam možno odvodzovať z pôvodného základného významu „viazať, spájať". *„Vadí (mi)"* = zväzuje (ma) v tom zmysle, že (mi) činí prekážky pri konaní, činí (ma) závislým (zaviazaným, spolusúvisiacim) od niečoho. Takýmto asi spôsobom sa uskutočnilo prenesenie významu. Slovesá *ne-vadiť (nevadí [mi])* a na začiatku spomínané *vy-vadiť* sú vlastne na jednej významovej rovine. Ide vždy o význam „uvoľniť, rozviazať, oslobodiť, zbaviť záväzku". Sem patrí i dodnes živé východoslovenské sloveso *odvadzic* = odviazať. A ako sme už vlastne upozornili (pri slovese *zvadzic [śe]; poľ. zwadzić, wadzić),* z tohto pôvodného významu (viazať, dávať dokopy) možno odvodzovať i význam dnešného slovesa *vadiť sa* (= hádať sa). Na spôsob prenesenia pôvodného významu (od „viazať," „spájať" k „hádať sa") sme poukázali vyššie.

Ukazuje sa teda zrejmá súvislosť medzi východoslovenskými slovesami

---

[7] Porov. význam „zošiť", t. j. tiež vlastne zviazať, spojiť, dať niečo dovedna. Sloveso *zvadzic* poznáme napríklad i zo spojení *zvadzic koňe, zvadzic kravy,* t. j. zviazať ich spolu, napr. zapriahnuť spolu do voza, spriahnuť...

[8] Pozri napr. B. Vydra, *Polsko-český slovník,* Praha 1951, 700.

[9] Pozri B. Vydra, c. d., 572 alebo i S. Szober, *Słownik poprawnej polszczyzny,* Warszawa 1958, 684. V kartotéke historického slovníka českého jazyka v Ústave pro jazyk český v Prahe je tiež doložené sloveso *vaditi* i vo význame „znesvařovati, popuzovati proti někomu; koho s kým". Pozri i J. Holub — F. Kopečný, *Etymologický slovník jazyka českého,* Praha 1952, heslo *vaditi se.*

[10] Pozri napr. doklad zo 17. stor.: ... *techdy aby po mogeg smrty mezy mogow manzelkow, synem a pastorkem mogim skrze mogho maleho po/mne zanechagiczeho statku czo my Pan Buch na/tomto svete pozehnaty raczyl, žyadne* wady *a roztrzitosti sa strhnuty nemohly, gsem z boha wssechmohuczeho preslawneg mylosty gesste pry dobreg pamaty... w/sobe zawjranu poslednu wulu a testamentownu dispositiu mu... na papyr prnesty a naznaczit dal.* (Banská Bystrica 1678; Mestský archív Banská Bystrica, F 47 N 66.)

[11] Porovnaj takýto doklad: Newadilo/*by kdybi na ten čas mohol pritomny bit niektory dobry pratel gedneg y druheg stranky, a obzlasste pan Okoličany Janos, biwsse y geho Mylost pryatel W. M dietkam, a pan notarius, aczby gich Mylosti mohly compareowat y sam keby ako pryssel bich...* (Lipt. Ondrašová 28. dec. 1694; Magyar Országos Levéltár Budapest, P 632, archív rodiny Szentiványi; Fotokópie v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV v Bratislave: 7.41, fotokópia č. 59 v).

uvadzic, privadzic, odvadzic, zvadzic na jednej strane a slovesom *vadzic śe* (= hádať sa) na druhej strane. Všetky spomínané slovesá sú dodnes súčasťou nárečovej východoslovenskej slovnej zásoby i slovnej zásoby priľahlých ukrajinských a poľských (goralských) nárečí.[12] Na spôsob prenesenia významu dobre poukazuje východoslovenské *zvadzic (koho s kým) i zvadzić śe* a poľské *zwadzić, zwadzać (koho s kým), wadzić (koho s kým).* Zreteľne tu vidieť prechod (prenesenie) významu od „viazať, spájať" k významu „hádať sa". Prenesenie významu opačným smerom nemožno predpokladať.

Neskoršie sa však stratilo vedomie o súvislosti preneseného významu (hádať sa) s pôvodným významom (spájať, viazať), sloveso *vadiť sa* (= hádať sa) „sa osamostatnilo". Dôvodom bolo to, že sa v procese používania ošúchala novosť pôvodnej metafory, nový význam (prenesený) sa stal štylisticky neutrálnym, pričom od pôvodného základného významu bol značne vzdialený. Takto vzniknutá strata vedomia o súvislosti obidvoch významov spôsobila nielen to, že vznikli vlastne dve slovesá, ale i to, že na odlíšenie takto vzdialených štylisticky už neutrálnych významov bolo výhodnejšie používať i formálne odlíšené výrazy. Tak sa stalo, že na označenie pôvodného významu slovesa *vadiť* sa používali iné slovesá, predovšetkým sloveso *viazať*. To boli i podmienky na to, aby sloveso *vadiť* vo význame „viazať, spájať" upadlo do zabudnutia. Zachovalo sa však dodnes vo východnej slovenčine, ale len v predponových slovesách. Z používaných podôb *uvadzic, privadzic, odvadzic, zvadzic* možno jednoznačne vyčleniť bezpredponovú podobu *vadzic* (= viazať), ale táto podoba v tomto význame (na aký i predponové slovesá jednoznačne ukazujú) dnes tam neexistuje. Používa sa sloveso *vjazac* (sú tam, pravda, i odvodené predponové slovesá *uvjazac, privjazac, odvjazac, zvjazac)* a sloveso *vadzic śe* len vo význame „hádať sa". To potvrdzuje náš výklad, že v dôsledku zániku vedomia o súvislosti medzi pôvodným a preneseným významom (spôsobom vyššie uvedeným) upadlo sloveso *vadiť* v pôvodnom význame do zabudnutia. Tým sa vysvetlí aj tá „anomália", že k predponovým slovesám *uvadzic, privadzic, odvadzic, zvadzic* neexistuje zo synchrónneho hľadiska základná podoba *vadzic,*[13] ako napr. k synonymným predponovým slovesám *uvjazac, privjazac, odvjazac, zvjazac* existuje základná podoba *vjazac.*

---

[12] Podľa našich zistení sa tam vyskytujú tieto podoby: *pryvadyty, odvadyty, zvadyty — vadyty śa* (nevšímame si tu, pravda, miestne hláskoslovné varianty: *t — ť*, koncové *y — i*); významy ako vo vých. slovenčine. Doklady z poľských (goralských) nárečí pozri v citovanej Czambelovej knihe na str. 457—458: *I te zbujňici vźjiľi, tego harnadźa na złoti łancusek uvadźiľi o tin jedľin... ale jedin zostoł zo zbujňikov, harnadź, bo tin büł* privadzonü *o jedľin, tak un ňimug ućekać. ...i potem harnadźa odvadźił* (Krížová Ves, Spiš).

[13] Ten istý stav je i pri vyššie uvádzanom *vyvadiť* (= oslobodiť, zbaviť záväzku). Spomínaný prenos je veľmi starého dáta. I staroslovienske doklady (pozri napr. *Slovník jazyka staroslověnského 4*, Praha 1961, 163) na *vaditi* (= žalovať na niekoho,

V etymologických slovníkoch českých (J. Holub — F. Kopečný, V. Machek) ani v poľskom Brücknerovom sa na takúto možnosť výkladu slovesa *vadiť (sa)* a jeho odvodenín neupozorňuje.[14] M. Vasmer sa tiež podrobnejšie nezaoberá takouto možnosťou výkladu, ale nepriamo na ňu upozorňuje: „Postverbale Bildung von *вáдиmь* ist *вáда* 'Streit, Verleumdung'. Wenn von 'streiten' der Übergang zu 'ködern, locken', bzw. 'zählen, angewöhnen' möglich ist, kann russ. *вáда* 'Angewöhnung', *вáдиmь(ся)* 'angewöhnen', sloven. *váditi*, dass., hierhergestellt werden. Diese Wörter werden bei Gorjajev EW. 38 und Preobr. 1,62 ff. trotz des fehlenden ('beweglichen'?) *s* verglichen mit aind. *svadhā́* 'Gewohnheit, Sitte', avest. *χvaδāta-* 'freiwillig', griech. *ἔδος* 'Sitte', lat. *sodālis* 'Genosse' *(*sŭedhālis).*"[15]

Domnievame sa, že ani na vysvetlenie pôvodu významu ruských slov *вада* (= zvyk, obyčaj), *вадиmь (ся)* (= privykať, priúčať; to isté o slovin. *váditi*) netreba predpokladať Vasmerom spomínanú otáznu možnosť prechodu významu „hádať sa" k významu „privykať, priúčať", „vábiť". Aj tu možno bez ťažkostí vyjsť z významu „viazať, spájať", lebo veď zvyk je niečo, k čomu sme priviazaní, pripútaní, je to teda tiež viazanosť, hoci dobrovoľná (porov. v citáte z Vasmera avest. *χvaδāta-* „dobrovoľný"). Z toho vyplýva, že Vasmerom spomínané Gorjajevovo a Preobraženského porovnanie so staroind. *svadhā́*, avest. *χvaδāta-*, gréc. *ἔδος* a lat. *sodālis*[16] treba pokladať za oprávnené a opodstatnené. Podľa toho by sme mohli predpokladať spomínanú významovú súvislosť i medzi stind. *vādas* a *svadhā́* (pozri Vasmer, c. m.). Riešenie týchto vecí však prináleží odborníkom indoeuropeistom.

A tak všetky spomínané významy slovesa *vadiť* („prekážať", p. *vadí mi;* „žalovať na niekoho, obviňovať niekoho; hádať sa . . .") by sa dali odvodzovať od pôvodného základného významu „spájať, viazať". Sloveso *vadiť* v tomto pôvodnom základnom význame v slovenčine zaniklo. Zachovali sa v tomto význame iba odvodené predponové slovesá vo východnej slovenčine. Konkrétnosť významu i neexistencia bezpredponovej podoby

---

obviňovať niekoho) možno vyložiť zo spomínaného pôvodného významu. Obviňovať niekoho z viny vlastne znamená prisúdiť mu ju, spojiť ju s ním, „priviazať" ju na niekoho (porov. rus. навязать на кого).

[14] A. Brückner (*Słownik etymologiczny języka polskiego,* Kraków 1927, 596) v hesle *uwadzić się* (= umotať sa, t. j. zapliesť sa, uviaznuť) uvádza k tomuto poľskému slovu paralelné cirkevnoslovanské *svaditi* (= spájať) a k tomu i lat. *vadium.* Pozri aj V. Machek, c. d., 583 (heslo *zavaditi*). Ako vidieť, starobylý význam „viazať, spájať", ktorý sa dodnes zachoval vo východnej slovenčine, pozná A. Brückner z cirkevnej slovančiny (porov. cirkevnoslovanské *svaditi* s východoslovenským *zvadzic,* oboje v rovnakom význame). V hesle v a d a (str. 598) spomína A. Brückner významy „chyba", „hádka", „prekážať", cirkevnoslovanské „obžalovať". Kladie otázku, či tu nesplynuli dva osobitné kmene a odkazuje aj k heslu u v a d z i ć.

[15] M. Vasmer, *Russisches etymologisches Wörterbuch I,* Heidelberg 1953, 164. Neprítomnosť *s* nemusí byť formálnou prekážkou pri výklade slovanského *vada, vadiť.* V slovančine sa totiž mohlo chápať ako vidová predpona (pri iných významoch je dobre doložené od najstarších čias dodnes), a tak mohla vzniknúť i podoba bez *s (z),* ktorá by bola druhotná (porov. poľ. *wadzić — zwadzić*). V rámci slovanského vidového systému sa však mohol tento vzťah celkom zákonite prehodnotiť a za základnú pokladať podoba „bezpredponová" (porov. *vadiť sa — povadiť sa . . .*).

[16] Aj lat. *sodālis* „priateľ" možno vysvetliť z významu „spájať, viazať": priateľ = spojenec.

svedčia tiež o starobylosti tohto významu vo východnej slovenčine. V slovenčine sa v bezpredponovej podobe vyskytuje len sloveso *vadiť sa* (a odvodené podst. meno *vada*) — vo význame „hádať sa, škriepiť sa". Vo význame „prekážať" sa v bezpredponovej podobe nevyskytuje, tak ako sa nevyskytuje v bezpredponovej podobe ani v spomínanom pôvodnom základnom význame. V tomto zmysle boli osudy obidvoch týchto významov slovesa *vadiť* v slovenčine rovnaké. Tento proces bol v slovenčine dokončený dávno pred prvými písomnými dokladmi. Dnes máme len podobu *zavadiť o niečo* (východoslovenské *zavadzic o*[17]; porov. poľ. *zawadzić o*, čes. *zavaditi o*) vo význame „dotknúť sa niekoho, niečoho, do niekoho strčiť, vraziť"[18] a *zavadzať* (východoslovenské *zavadzac*[19]; porov. poľ. *zawadzać*) vo význame „prekážať". Sú to zo synchrónneho hľadiska slovesá neodvodené, nerozložiteľné na predponu *za-* a základ *vad-*. Sloveso *vadiť* vo význame „prekážať" je novším prevzatím z češtiny, nie je základným tvarom uvedeného slovesa *zavadzať*.

V spisovnej slovenčine k slovesu *vadiť sa* existuje teda odvodené podst. meno *vada* (= hádka, škriepka). Podst. meno *vada* vo význame „chyba" je odvodené od slovesa *vadiť* (= prekážať), o ktorom vieme, že je novším prevzatím z češtiny. Norma u mnohých používateľov dnešnej spisovnej slovenčiny nie je pevná. Nedôsledný je z normatívneho hľadiska aj *Slovník slovenského jazyka V* (Bratislava 1965). Konštatuje sa tam síce, že sloveso *vadiť* vo význame „prekážať" je české (z češtiny), avšak odvodené podst. meno *vada* vo význame „formálny nedostatok" (právny termín) sa pokladá za neutrálne spisovné slovo, a zasa príd. meno *vadný* vo význame „majúci nedostatok, chybu, chybný" sa označuje ako zastarané slovo českého pôvodu. Z interného historického vývinu v slovenčine by vyplývalo, že i slovo *vada* (= chyba, formálny nedostatok) treba dnes hodnotiť tak ako sloveso *vadiť* (= prekážať) a príd. meno *vadný* (= chybný).

Poukázali sme tu na jednu možnosť výkladu vývinu významovej stavby slova *vadiť (sa)*. Cieľom tohto príspevku však nebolo dokázať aj spoločný pôvod všetkých spomínaných významov z jedného jediného prazákladu. Naznačili sme tu istú možnosť riešenia, ale nie je zatiaľ v našich možnostiach riešiť problematiku v širokom indoeurópskom rámci. Vyšli sme v prvom rade z materiálu slovenského jazyka a písaných jazykových pamiatok zo Slovenska. Z obidvoch týchto prameňov sa pri výkladoch tohto

---

[17] Pozri F. Buffa, c. d., 237.
[18] Pozri *Slovník slovenského jazyka V*, Bratislava 1965.
[19] Vo východnej slovenčine sa vyskytuje i paralelné podst. meno *zavada*, ktoré poznáme zo spojenia *buc (bic) na zavadze* (= byť na prekážke, prekážať). Pozri S. Czambel, c. d., 383, 401 (Humenné, Sobrance). V spisovnej slovenčine sa však dnes pri slove *závada* uvedomuje skôr významová súvislosť so slovom *vada*, z čoho vyplýva aj často pociťovaná potreba ich rovnakého hodnotenia.

druhu málo čerpá.[20] Dnešné pokroky vo výskume obidvoch spomínaných oblastí umožňujú využiť tento materiál v omnoho väčšej miere.

Anton Habovštiak

O BUDOVANÍ KARTOTÉKY PRE SLOVENSKÝ NÁREČOVÝ SLOVNÍK

Z domácich i zahraničných správ sa čoraz častejšie dozvedáme, že v terajšom štádiu jazykovedy jednou z hlavných úloh svetovej dialektológie je zachytiť a lexikograficky spracovať slovnú zásobu nárečí.[1] Súčasne so zberateľskou akciou sa budujú aj rozsiahle kartotéky, ktoré majú byť nielen pramennými základňami pre všestranné spracovanie slovnej zásoby nárečí, ale aj archívmi s dokumentárnym poslaním.[2] Je tu teda snaha zachytiť zvyšky kedysi bohatej slovnej zásoby nárečí, aby sa nestratili bez záznamu a povšimnutia.

Vzhľadom na to, že aj v dialektologickom oddelení Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV chceme vybudovať kartotéku, v ktorej by sa malo zhromaždiť čo najúplnejšie slovné a frazeologické bohatstvo nárečí, t. j. všetky slová, ktoré sa vyskytujú v reči ľudu a ktoré sa zaznamenali najrozmanitejším spôsobom v publikovaných i písomných prácach, dotkneme sa podaktorých otázok súvisiacich s uskutočnením tejto úlohy.[3]

Od r. 1953 sa buduje archív Slovenského nárečového slovníka (SNS) v dialektologickom oddelení Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV. Podkladom pre tento archív sa stal nárečový materiál, ktorý za pomoci poslucháčov FFUK v Bratislave sa zhromažďoval v rámci činnosti Jazykovedného ústavu SAVU počas druhej svetovej vojny. Tento materiál v rozsahu okolo 80 000 dokladov sa v r. 1953 utriedil a spolu s novozískaným materiálom sa založila napokon nová

[20] Častejšie používa materiál z moravskej slovenčiny V. Machek vo svojom etymologickom slovníku. Pozri však k tomu závažné pripomienky Š. Ondruša v stati *Nad Etymologickým slovníkom jazyka českého a slovenského*, Jazykovedný časopis 9, 1958, 159.

[1] Príspevok je časťou referátu, ktorý autor predniesol 12. 12. 1967 na zasadnutí Slovenskej dialektologickej komisie. (Pozn. red.)

[2] O zakladaní podaktorých kartoték informuje napr. B. Zimová, *K teórii a praxi lexikálního archívu českého lidového jazyka*, Prace filologiczne XVIII, 2, Warszawa 1964, 309–314.

[3] Pri štúdiu otázok súvisiacich so zakladaním nárečového archívu povšimli sme si najmä tieto práce: F. P. Filin, *Projekt slovarja russkich narodnich govorov*, Moskva – Leningrad; M. Karaś, *Słownik gwar polskich*. Zeszyt próbny, Wrocław – Warszawa – Krakow 1964; E. B. Lőrinczy, *Az Új Magyar Tájszótar és Mutatvány az Új Magyar Tájszótárból*, Magyar Nyelv 59, 1963, 125–143; táže, *Das Neue ungarische Dialektwörterbuch*, Acta Linguistica Hungarica, 14, 1964, 139–159; Z. Sochová, *Slovní zásoba nářečí a problémy jejího popisu*, Slovo a slovesnost 28, 1967, 20–21.

kartotéka, usporiadaná abecedne. Získaný materiál má svoju hodnotu, hoci sú v ňom aj podaktoré nedostatky. Nárečové zápisy nezaznamenávajú sa vždy jednotným spôsobom a na niektorých miestach chýba primeraný výklad hesiel s príslušným kontextom. Od usporiadania tejto kartotéky v r. 1953 sa pre tento archív získal nový materiál. V terajšom štádiu zbierania má kartotéka okolo 280 000 dokladov.

Archív Slovenského nárečového slovníka sa doplňoval a doplňuje a) excerpciou rukopisných a publikovaných prác, v ktorých sa vyskytuje nárečový materiál; b) metódou priameho výskumu v teréne.

Na excerpciu sa dosiaľ využili: 1. rukopisné nárečové práce, ako štátne, diplomové a ročníkové práce, monografie a nárečové slovníky i slovníčky z jednotlivých nárečových jednotiek; 2. jazykovedné publikácie, ako monografie, štúdie i príspevky uverejnené samostatne i v slovníkoch alebo časopisoch; 3. etnografické práce, v ktorých sa zachytáva ľudová terminológia z jednotlivých okruhov spoločenského života; 4. nárečové texty uložené v dialektologickom oddelení Jaz. ústavu Ľ. Štúra SAV.

Hodnotným materiálom pre Slovenský nárečový slovník sú aj zápisy získané metódou priameho výskumu podľa *Dotazníka pre výskum slovenských nárečí II*, ktorý má dve časti (lexikálnu časť pripravil A. Habovštiak a slovotvornú časť pripravil F. Buffa, Bratislava 1965). Materiál zozbieraný na základe tohto dotazníka sa však nebude excerpovať ani zaraďovať do abecednej kartotéky, ale sa utvorí osobitná kartotéka, ktorá sa využije najmä pre tretiu, tzv. lexikálnu a slovotvornú časť Atlasu slovenského jazyka. Ako materiál utriedený podľa tzv. vecných kritérií sa bude využívať aj pre ostatné jazykovedné ciele priamo z kartotéky.

V súvislosti so zbieraním nárečového materiálu vynára sa hneď základná otázka: Aký je cieľ zbierania slovnej zásoby pre archív Slovenského nárečového slovníka?

Podľa nášho názoru cieľom zbierania slovnej zásoby slovenských nárečí je pripraviť relatívne vyčerpávajúcu dokumentáciu slovnej zásoby i frazeológie pre Slovenský nárečový slovník, a to materiál zo všetkých okruhov spoločenského života na dedine, ktorý sa získa zo všetkých slovenských nárečí. Do úvahy teda prichodí aj materiál, ktorý možno získať aj zo slovenských nárečí mimo územia ČSSR. Pre neslovenské nárečia, vyskytujúce sa na území Slovenska, mali by sa vybudovať osobitné samostatné kartotéky. Takéto archívy by mali vzniknúť z ukrajinských, goralských, maďarských i nemeckých nárečí.

Okrem konečného lexikografického cieľa (Slovenského nárečového slovníka) archív sa dá využiť: 1. pre potreby spisovného jazyka, napr. pri interpretácii literárnych diel s lexikálnymi a frazeologickými prvkami prevzatými z nárečí; 2. pre štúdium histórie nášho jazyka, najmä však pre slovenskú historickú lexikografiu a semaziológiu; 3. pre etymologické výskumy, rekonštrukciu staršieho stavu i pre štúdium vzťahov medzi slovenčinou a ostatnými, najmä slovanskými jazykmi; 4. pre rozmanité praktické potreby slovenskej jazykovedy i iných vedných disciplín, ktoré sú-

visia s jazykovedou, ako je história a etnografia. Materiál už dnes aspoň čiastočne vykonáva funkciu dialektologickej poradne. Dôležitá je aj jeho dokumentárna hodnota, ktorá sa s rozšírením archívu zaiste bude zvyšovať.

Primárnym cieľom zbierania slovníkového materiálu zo slovenských nárečí je však pripraviť kartotéku pre slovenský nárečový slovník. Na aký slovník sa myslí pri tomto zberateľskom podujatí? Z typového hľadiska nárečové slovníky bývajú menej vyhranené ako slovníky spisovného jazyka, predsa však je medzi nimi aj istá diferenciácia. V. Sochová, ktorá venovala pozornosť ich roztriedeniu podľa niekoľkých hľadísk, delí slovníky takto: 1. podľa územného rozsahu na a) lokálne, b) regionálne a tzv. c) súborné slovníky; 2. podľa výberu slovníkového materiálu na a) diferenčné a b) relatívne úplné slovníky; 3. podľa časového rozpätia na a) synchronné a b) historické slovníky.[4]

Ak prihliadame na uvedené kritériá, vychodí nám, že sa treba usilovať o vybudovanie kartotéky pre tzv. súborný, relatívne úplný (nie diferenčný) a synchrónny slovník, t. j. nárečový tezaurus, v ktorom sa zhromažďuje materiál priamym výskumom a excerpovaním publikovaných i rukopisných textov zo súčasných nárečí. Za takýto materiál pokladáme nárečia, ktorými hovoria ich nositelia od narodenia. Zbieranie však nemá za cieľ budovať kartotéku iba pre tzv. relatívne úplný (niekoľkozväzkový slovník), ale aj pre iný typ slovníka. Do úvahy prichodí najmä príručný nárečový, resp. diferenciálny a frazeologický slovník, na ktorom by sa mohli začať práce skôr ako na tzv. úplnom slovníku.

V súvislosti s excerpovaním literatúry tak publikovanej, ako aj rukopisnej sa uvažovalo o tom, ktoré najstaršie pramene prichádzajú do úvahy pre tento cieľ. Jazykový materiál ukazuje, že za hranicu treba pokladať začiatok 20. stor., t. j. obdobie, keď sa dialektológia začína formovať ako osobitná jazykovedná disciplína a keď sa aj u nás objavujú nárečové práce, spracúvané dialektologickými metódami. Takýmito prácami u nás sú vlastne až práce S. Czambla, a tak toto obdobie pokladáme aj za východisko pre excerpovanie nárečových prác, najmä však jeho prácu *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov* (Turč. Sv. Martin 1906).

V istom zmysle doplňujú archív Slovenského nárečového slovníka aj lexikálne zbierky, ktoré sú v oddelení pre dejiny slovenského jazyka (kartotéka pre Historický slovník slovenského jazyka, kartotéka z Bernolákovej spisovnej slovenčiny, zo štúrovského i matičného obdobia a kartotéka onomastickej skupiny).[5]

---

[4] Z. Sochová, c. d., 20–21.

[5] K tomu pozri: I. Kotulič, *Pramenný materiál slovenského jazyka*, Informační bulletin pro otázky jazykovědné, Praha 1964, 38–48; K. Habovštiaková, *Príprava archívu pre výskum slovenskej slovnej zásoby*, tamže, 56–59.

V súvislosti s prípravou kartotéky SNS sa vynára otázka, či je potrebné uplatňovať pri zbieraní slovníkového materiálu tzv. diferenčné hľadisko, t. j. či zapisovať a excerpovať iba istú časť slovnej zásoby alebo všetky nárečové údaje, ktoré môžeme získať priamym výskumom v teréne alebo excerpciou literatúry. Problematické je, či zbierať aj nárečový materiál, ktorý sa vo vzťahu k spisovnému jazyku diferencuje len z hláskoslovného, morfologického a slovotvorného hľadiska, a nielen z hľadiska sémantického a lexikologického. Názory na diferenčné a nediferenčné hľadisko pri príprave nárečového archívu a pri jeho lexikografickom spracúvaní zatiaľ nie sú jednotné, ba často sú priam protichodné. Podľa nášho názoru archív pre SNS nemožno budovať s uplatňovaním tohto diferenčného hľadiska. V terajšom štádiu problematických prác sa musí zachytávať celá slovná zásoba našich nárečí bez ohľadu na to, či sa slovo diferencuje z územného hľadiska alebo vo vzťahu k spisovnému jazyku. Nárečový archív nemôže byť iba zbierkou jazykových zvláštností a kuriozít, ale má zachytávať slovnú zásobu ako celok. Je všeobecne známe, že viaceré slová, ktoré sa používali iba v nárečiach, stali sa súčasťou spisovného jazyka. Podaktoré slová zo spisovného jazyka sa dostali postupne na jeho periférium a dodnes sa používajú v nárečiach. Zo skúseností vieme, že nemožno ani jednoznačne predpokladať, ktoré slovo ostane trvácou súčasťou spisovného jazyka a ktoré sa postupne dostane na jeho okraj. Treba rátať ďalej s tým, že kritériá, na základe ktorých sa dnes zbiera a hodnotí nárečový materiál, môžu sa zmeniť. Preto nemožno zachytávať — a radíme i v budúcnosti takto postupovať — iba výrazy odlišné od príslušných výrazov v spisovnom jazyku, t. j. lexikálne a sémantické dialektizmy, ale treba zbierať aj všetky známe a bežne používané slová v slovenských nárečiach.[6]

Na základe doterajších skúseností sme dospeli k názoru, že treba obmedziť hromadenie materiálu, ktorý sa diferencuje z hláskoslovného hľadiska, najmä hromadenie materiálu získaného na základe Dotazníka pre výskum slovenských nárečí I. Dotazník obsahuje okolo 2000 slov, ktorých nárečová podoba sa zachytila vo všetkých slovenských obciach. Ďalší výskum týchto slov a javov, ktoré sú v tomto dotazníku, nepokladáme za potrebné znova robiť — ak sa totiž v týchto slovách nezachytáva osobitný významový odtienok, prípadne isté ustálené frazeologické spojenie. Súčasne s uskutočňovaním tejto požiadavky treba tak pri výskume, ako aj pri excerpcii uplatňovať požiadavku kvality pred kvantitou. Jednotlivé pramene, ktoré prichádzajú do úvahy, musia sa vždy dôkladne prezrieť a vopred sa musí presne určiť, čo treba excerpovať. V budúcnosti mali by sa uplatniť požiadavky tzv. výberovej excerpcie v ešte väčšom rozsahu ako doteraz.

[6] Z. Sochová, c. d., 22.

V súvislosti s excerpovaním materiálu pre archív SNS treba si všimnúť otázku, aká má byť štruktúra excerpčného lístka a podoba heslového záhlavia, t. j. či zachovať doterajšie pracovné postupy, alebo či ich zmeniť. Nárečový materiál, ktorý sme doteraz získavali a ukladali do kartotéky, zapisoval sa na normalizované excerpčné lístky s týmito údajmi: V ľavom hornom rohu sa uviedlo heslo zapísané v nárečovej podobe. Táto nárečová podoba bola rozhodujúca aj pri zaradení hesla do kartotéky usporiadanej podľa abecedného poriadku. Pod týmto heslom sa zaznamenala definícia slova, resp. ekvivalenty v spisovnom jazyku. V strede lístka sa uvádza kontext, ktorý má dokresľovať význam slova vo vetnej súvislosti, v ustálených frazeologických spojeniach ap. V ľavom rohu dolu sa udáva prameň, z ktorého sa získal excerpovaný materiál, rok i zberateľ, resp. autor zápisu. Zhruba v tejto podobe sa zaznamenáva nárečový materiál aj na iných pracoviskách. Nejednotné hľadiská sa však uplatňujú pri uvádzaní heslového záhlavia. Pri zakladaní nárečovej kartotéky sa treba rozhodnúť, či heslové záhlavie sa má uvádzať v spisovnej podobe, alebo či uprednostňovať nárečovú podobu slova. Podoby v spisovnom jazyku sa uvádzajú napr. v sovietskych oblastných slovníkoch a uprednostňuje ich aj poľský tezaurus.[7] Nemecká dialektológia uvádza v záhlaví zvyčajne nárečové podoby.

Pri budovaní našej kartotéky treba sa rozhodnúť, ako uvádzať v záhlaví heslo, ktoré sa na území Slovenska diferencuje zo zemepisného hľadiska. Ako príklad môžeme uviesť názvy pre pery. V slovenských nárečiach sú totiž známe názvy *peri, gambi, piski, perni.* Tu vzniká otázka, či v záhlaví lístka uprednostniť podobu, ktorá prenikla aj do spisovného jazyka, t. j. *pery,* alebo či dať do záhlavia nárečové slovo v podobe, ktorá je v zhode so systémom spisovného jazyka. Pri našej práci uvádzali sme v heslovom záhlaví nárečovú podobu. Táto podoba bola východiskom aj pri zaraďovaní slova do kartotéky. Na základe doterajších skúseností sme však dospeli k názoru, že túto kartotéku treba prebudovať a v heslovom záhlaví uvádzať spisovnú podobu alebo podobu, ktorá je najbližšie spisovnému útvaru. Takýto postup sa uplatní do dôsledkov vtedy, ak sa slovo diferencuje z hláskoslovného hľadiska. Tak napr. pri slove *lievč,* ktoré má v slovenských nárečiach okolo 80 hláskoslovných variantov, sa v hesle uvedie spisovná podoba *lievč.* Nárečové znenia, ako *leųč, liouč, lovč, lievča, lauča* atď. sa uvedú pod heslovým záhlavím. Pri slovotvornej a lexikálnej diferenciácii (pri tzv. tautonymách) treba rešpektovať lexikálny základ slova. V takýchto prípadoch sa uvedie v záhlaví záznam zapísaný v teréne alebo vyexcerpovaný z literatúry v spisovnej podobe, resp. v podobe, ktorá je

[7] F. P. Filin, *O sostavlennii dialektologičeskich slovarej slavjanskich jazykov,* Slavjanskoje jazykoznanije. Doklady sovetskoj delegacii. V. Meždunarodnyj sʺjezd slavistov, Moskva 1963.

najbližšie k spisovnému jazyku. Ako sekundárna sa v heslovom odseku zaznačí aj jeho fonetická podoba. Podľa tohto pracovného postupu pri slove *pery* sa nebude uvádzať v záhlaví iba spisovný výraz *pery*, ale aj podoby *gamby, pysky, perny* podľa toho, kde sa získal zápis. Tento postup sa musí uplatniť najmä preto, že v nárečiach je celý rad slov, pre ktoré zapisovatelia nemôžu uviesť hneď jednoznačne spisovný ekvivalent.

V budúcnosti bude však treba postupne zoskupovať aj slová, pri ktorých sme zistili členenie z geografického hľadiska, ako aj slová, ktoré z vecného hľadiska vzájomne súvisia. Z toho vyplýva potreba založiť tzv. vecnú kartotéku, t. j. archív, v ktorom by sa lexikálny materiál zaraďoval aj podľa vecných kritérií. Táto požiadavka však predpokladá zapisovať a excerpovať nárečový materiál dvojmo, čím by vznikol materiál rovnaký vo dvoch radoch.[8]

Jeden rad excerpcií by sa zaraďoval do terajšej kartotéky podľa abecedného poriadku a druhý rad by bol podkladom pre tzv. vecné zaradenie podľa významových okruhov. Ako základ pre utvorenie tejto vecnej kartotéky sa môže využiť materiál získaný pomocou Dotazníka pre výskum slovenských nárečí II, zacielený na výskum slovnej zásoby a tvorenie slov z geografického hľadiska. V tomto dotazníku sa uplatňuje tzv. vecné roztriedenie otázok.

Výskum slovnej zásoby podľa týchto vecných okruhov treba v budúcnosti ešte rozšíriť a získať ďalší podrobnejší materiál, a to alebo na základe nových dotazníkov, ktorých cieľom by bolo preniknúť čo najhlbšie do slovnej zásoby skúmaného okruhu, alebo na základe metodologického postupu, ktorý uplatňuje napr. v ZSSR V. Orlovová so svojím pracovným kolektívom.[9] Pre tento cieľ sa bude dať využiť aj metodicko-inštruktívna príručka, ktorú zostavil P. Ondrus pod názvom *Výskum slovnej zásoby slovenských nárečí* (Bratislava 1966).

Túto vecnú kartotéku bude možné postupne doplňovať excerpciami z literatúry, ktorá sa zaoberá výskumom ľudovej kultúry, najmä však excerpciou etnografických prác. Práce slovenských národopiscov sú pre nás cenné aj preto, že v nich nachádzame často údaje, ktorým dialektológovia nevenujú vždy dostatočnú pozornosť. Okrem toho etnografické práce uvádzajú — i keď nie vždy a dôsledne — nielen názov získaný v teréne, ale aj opis veci alebo činnosti, na ktorý sa vzťahuje tento názov.

Takéto údaje sú veľmi dôležité najmä v závere práce pri koncipovaní jednotlivých hesiel. Cenný materiál, ktorý možno vhodne využiť pre jazykovedné ciele, nachádza sa aj v národopisných archívoch na viacerých

[8] K tomu porov. aj B. Zimová, *Archiv lexikálního materiálu lidového jazyka,* Naše řeč 37, 1954, 238.

[9] V. Orlova, *Posobije — instrukcija dľa podgotovki i sostavlenija regionaľnych slovarej russkogo jazyka,* Moskva 1960.

miestach. Treba uvážiť, akým spôsobom by sa dal takýto materiál zužitkovať aj pre dialektické ciele.

Získať nárečový materiál pre relatívne úplný Slovenský nárečový slovník je náročná i zložitá úloha, preto je potrebné, aby sa na plnení tejto úlohy zúčastnilo viac pracovných stredísk. Je známe, že v krajinách, v ktorých sa zakladá nárečový archív, pracujú na takejto úlohe viaceré pracovné kolektívy. Nazdávame sa, že aj na budovaní takej náročnej úlohy, ako je archív SNS, mali by sa zúčastniť všetky dialektologické pracoviská na Slovensku. Bolo by užitočné, keby pracoviská na vysokých školách nielen zbierali nárečový materiál, ale z neho aj budovali kartotéky, ktoré by boli prístupné iným bádateľom. Takéto kartotéky by mali vzniknúť na vysokých školách v Bratislave, v Prešove, v Ban. Bystrici, v Nitre a v Trnave. Na týchto miestach by mal byť nárečový materiál primerane usporiadaný a tak sprístupnený, ako sú prístupné kartotéky Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV. Tento pracovný postup navrhujeme aj preto, lebo doterajšie snahy zhromaždiť nárečový materiál na jedno pracovisko sa ukázali ako nerealizovateľné.

Pre potreby SNS sa musí v budúcnosti využiť v širšom meradle ako doteraz pomoc externých spolupracovníkov, najmä tých, ktorí sa už v minulosti zúčastňovali na dialektologických prácach a ktorí majú osobitný záujem o zbieranie slovnej zásoby. Pomoc externých spolupracovníkov bude nevyhnutná pri overovaní významov slov, ktoré zberatelia nedostatočne vysvetlili alebo pri ktorých vôbec neuviedli ich význam. S cieľom využiť pomoc externých spolupracovníkov sa buduje aj sieť týchto spolupracovníkov.

Nárečový materiál získaný na základe spomenutých postupov však pre potreby SNS nemôže byť dostačujúci bez ohľadu na to, či sa v budúcnosti začnú práce na relatívne úplnom slovníku slovenských nárečí, alebo či sa pristúpi k vydaniu menšieho, napr. diferenčného a frazeologického slovníka. Pre splnenie úloh širšie chápanej porovnávacej lexikológie, ku ktorej smeruje i dnešná moderná dialektológia, je potrebné zabezpečiť aspoň niekoľko dobrých slovníkov z väčších nárečových oblastí. Nazdávame sa, že výskum slovnej zásoby treba tak organizovať, aby v dohľadnom čase mohli vzniknúť slovníky, ktoré by slovnú zásobu našich nárečí nespracúvali iba čiastočne, ale dôkladne, s maximálnym úsilím preniknúť čo najviac do hĺbky skúmaného nárečia.

Otázky, o ktorých sme hovorili v súvislosti s budovaním kartotéky slovenských nárečí, pokladáme za dôležité z viacerých príčin. Robíme tak jednak v záujme koordinácie prác z oblasti slovenskej dialektológie (zakladanie kartoték aj na iných pracoviskách na základe jednotného postupu) i v snahe zintenzívniť výskum slovnej zásoby pre lexikografické ciele.

Július Rybák

O SPOJENIACH TYPU *tuto Katra*

V hovorovej reči sa v spisovnej slovenčine zámená *tuto, tamto* bežne používajú v spojeniach typu *tuto Katra, tamto Jožo* a pod.

V *Slovníku slovenského jazyka* (ďalej len SSJ) sa toto použitie ukazovacieho zámena *tuto* (alebo zámennej príslovky podľa SSJ) uvádza ako jeho osobitný (tretí) význam: „3. hovor. vo funkcii ukazovacieho zámena pri ukazovaní na osobu, na vec, toľ: *Keď vy nemáte* tuto *pre Zuzku ani poriadneho slova.* (Taj.) Tuto *Pišta vraví, že ide zaklať sviňu.* (Min.); často zosilňuje a skonkrétňuje význam ukaz. zám.: *Rozumieš ty tomuto* tuto? (Heč.) *Nič, ale vám odveziem* tuto *týchto škubentov.* (Kuk.)"

Pri zámene *tamto* sa o jeho používaní v tomto význame v SSJ nehovorí. „*Tamto* — zám. prísl. hovor. označuje vzdialenejšie miesto (op. tuto); tam, tamhľa, hentam: *Dám ti dva krajciare, ak* tamto *k tej jabloni potrafíš.*[1] (Kal.) *Janko, ja si* tamto *ľahnem do koča.*"

V *Morfológii slovenského jazyka* (MSJ) sa o uvedenom type spojení hovorí: „Príslovkové zámeno *tuto* sa druhotne používa aj pri poukazovaní na blízku osobu (osoby). Je to hovorový prostriedok. *Ideme* tuto *s dievčatkom k lekárovi.* (Jančová) — *Keď vy nemáte* tuto *pre Zuzku ani poriadneho slova, to i mňa bolí.* (Tajovský)" (265). A o obdobných spojeniach pri zámene *tamto:* „Používa sa vo význame ohybného zámena *tamten (henten)* v hovorovej a ľudovej reči. *Ale* tamto *Katra už má dve (vretená) plné.* (Kukučín) — *Sedíme* tamto *s Mišom a čakáme.* (Miináč)" (264).

Uvedené formulácie vzbudzujú niektoré otázky, na ktoré sa budeme v článku snažiť nájsť odpoveď. Za východisko nám bude slúžiť určenie invariantného významu ukazovacích zámen *tuto, tamto* v našej práci *Zámená tu — tuto, tam — tamto.*[2] *Tuto* vyjadruje priame poukázanie pomocou gesta na blízke miesto,[3] *tamto* — priame poukázanie pomocou gesta na vzdialené miesto.[4]

[1] Pritom je zrejmé, že uvedená veta je ten istý typ, aký nájdeme vyššie pri 3. význame slova *tuto* po označení „často zosilňuje a skonkrétňuje význam ukazovacích zámen". Spojenia *tamto tá jabloň* a *tuto títo škubenti* sú štruktúrne totožné.

[2] SR 33, 1968, 42—47.

[3] Medzi príkladmi na použitie slova *tuto* uvádza SSJ vetu: Tuto, *figu. Nebudú už ľudia cickať otravu.* (Fig.) Ňou sa (popri iných vetách) má demonštrovať význam vyjadrenia „určitého blízkeho miesta, na tomto mieste, tu, tuhľa". Je však jasné, že sa tu slovom *tuto* nepoukazuje pomocou gesta na n i e č o, ale že tu určité gesto (je ich len niekoľko) v spojení so slovom *tuto* predstavuje istý hovorový (inokedy v závislosti od gesta až vulgárny) prejav záporu. Uvádzaný príklad v SSJ považujeme preto k danému významu za nevhodný.

Myslíme, že vo výkladovom (a tým viac v prekladovom slovníku) by sa malo spomínané použitie slova *tuto* vyčleňovať zvlášť buď ako frazeologické spojenie (ako nájdeme v SSJ vysvetlené použitie príbuzného slova *figa* v spojení *figu drevenú, borovú* ap.), alebo ako homonymná častica (ako sa v SSJ uvádza *hovno*[2] = „cit. i čast. vulg. hrubý prejav silného záporu; nie, nič").

[4] Význam gesta signalizovaný v slovách *tuto, tamto* morfémou *-to* je vylúčený v kontexte, keď ukazujeme vec samu, nepoukazujeme len gestom na ňu, napr.: *Vy nastupujete úrad?, opýtal sa Landíka. — Áno.* Tu (*tuto) *je prípis.* (Jesenský) Keby

1. Je uvedené použitie vlastné len slovu *tuto* (ako tvrdí SSJ) alebo i slovu *tamto* (MSJ)? Ak je vlastné obom, ide v oboch prípadoch o totožné použitie, alebo je medzi nimi nejaký rozdiel? (Porovnaj nesúlad v spracovaní oboch slov v MSJ!)

Príklady ľahko dokážu, že i slovo *tamto* pozná podobné použitie, napr.: — Tamto *Bačkor je odtiaľ, — vysotil zo seba, ale hneď oľutoval svoje slová.* (Krno) Pri slove *tamto* teda SSJ neuvádza toto použitie neprávom.[5] Totožnosť spojení *tuto Katra* a *tamto Bačkor* ľahko dokážeme tým, že sú v nich zámená navzájom zameniteľné. Pritom charakter ukazovania ostáva v oboch prípadoch ten istý, mení sa iba vzťah „blízky — vzdialený", signalizovaný základmi *tu — tam*. Porovnajme spojenia:

tamto Bačkor je odtiaľ	—	*tuto Bačkor je odtiaľ*
tamto Pišta vraví	—	*tuto Pišta vraví*
ideme tamto s dievčatkom	—	*ideme tuto s dievčatkom* a pod.

Príklady ukazujú, že tu ide o použitie slov *tuto, tamto* v tej istej funkcii, malo by teda byť aj ich spracovanie v príručkách a slovníkoch rovnaké: druhotne sa používajú aj pri poukazovaní na blízku / vzdialenú osobu, vec a pod.

2. V čom spočíva vlastne význam zámen *tuto, tamto* v uvedených spojeniach a v akom vzťahu je toto ich použitie k ich invariantnému významu?

Z formulácie SSJ, že *tuto* plní funkciu ukazovacieho zámena pri poukazovaní na osobu, by bolo možné vyvodiť, že jeho funkcia je tu totožná so zámenami *ten, tá to ..., tento, táto ...* (pravda, s tým rozdielom, že *tuto* explicitne vyjadruje hovorový štylistický príznak). V takom prípade by však zámená *tuto, tamto* mali byť v uvedených spojeniach zameniteľné za ukazovacie zámená, funkciu ktorých plnia. A experiment nás hneď presvedčí, že je to nie možné ani v jednom prípade, ktoré máme k dispozícii.[6]

---

prípis ležal na stole, na otázku, kde je, bolo by možno odpovedať: Tuto (tu) — a ukázať rukou.

[5] SSJ v tomto prípade teda nespĺňa jednu zo základných požiadaviek lexikografickej práce a dáva ešte raz za pravdu lexikografickému kolektívu ÚJČ ČSAV, že „konfrontace výkladu hesel slovotvorně, významově nebo věcně korespondujících byla v SSJ provedena dosti nedůsledně" (*Slovník slovenského jazyka z hlediska současné lexikografické teorie i praxe*, SR 31, 1966, 22). Podobný nesúlad často vzniká tým, že korešpondujúce heslá spracovali rôzni autori. Autorom hesla *tuto* je Š. Vragaš, *tamto* K. Buzássyová.

[6] Slová *tuto, tamto* sú však zameniteľné, ako to vyplýva z ich invariantného významu, za zámená *tuhľa, tamhľa, tutohľa, tamtohľa* (a naopak), čo by bolo možné pri ich výklade využiť. Napr.: Tuhľa (tuto) *tento občan sa mi prihovára.* (Karv.) — Tamhľa (tamto) *za stodolou tie dve úzke roličky, to sú naše.* (Zgur.) (Príklady zo SSJ.) Morféma *-hľa* v týchto zámenách veľmi priezračne svedčí o tom, že ide o význam gesta. Spojenie *hľa, tam* a *hľa, tu* možno tiež zameniť za *tamto, tuto*, napr.: Hľa, tam (tamto) *sú vzopnuté hory a vhĺbené roviny.* (F. Kráľ) (SSJ)

I slová *tuhľa, tamhľa* sa v SSJ vykladajú nejednotne. Význam slova *tuhľa* sa definuje len výpočtom synonym „tu, tuná, tuto" (ich poradie malo byť skôr obrátené), zatiaľ čo pri *tamhľa* sa uvádza opis významu: „ukazuje alebo upozorňuje na osobu,

Porovnajme: *Keď vy nemáte* tuto *pre Zuzku ani poriadneho slova* ... — *Keď vy nemáte* *pre túto *Zuzku ani poriadneho slova* ...[7]

Z porovnania oboch slov je zrejmé, že je medzi nimi istý (i keď jemný) významový rozdiel. Zámenami *tuto, tamto* len poukazujeme na bližšiu / vzdialenejšiu osobu, ktorá je v prehovorovej situácii vždy nutne prítomná; ukazovacím zámenom *tento* a pod. okrem poukazovania (ktoré nemusí byť priame prostredníctvom gesta) súčasne vydeľujeme danú osobu spomedzi osôb toho istého druhu (danú Zuzku spomedzi všetkých Zuziek). To je však v danom konkrétnom prehovore nepotrebné (nadbytočná informácia), z čoho vyplýva neprirodzenosť prejavu a i jeho neprípustnosť v spisovnej slovenčine.

Povedané platí i o formulácii MSJ, že zámeno *tamto* sa používa „vo význame ohybného zámena *tamten (henten)* v hovorovej reči". Podľa toho by zámeno *tamto* v uvedených spojeniach malo byť zameniteľné všade za *tamten, henten* (so stratou explicitného hovorového príznaku). Porovnajme vety: — Tamto *Bačkor je odtiaľ, — vysotil zo seba* ... — *Tamten *Bačkor je odtiaľ* ... Porovnanie oboch viet vedie k tomu istému záveru, ktorý sme uvádzali vyššie: *tamto* len poukazuje na účastníka prehovorovej situácie, *tamten (i henten)* ho i vydeľuje z radu osôb toho istého druhu (Bačkorovcov).

Formulácie, že zámená *tuto, tamto* sa používajú „pri poukazovaní na blízku/vzdialenú osobu," alebo že sa používajú „vo význame ohybného zámena *tamten*", „vo funkcii ukazovacích zámen" a pod., sú príliš všeobecné, nepresné, ba i nesprávne. Skúmajme preto bližšie význam uvedených zámen v daných spojeniach.

Invariantný význam zámen *tuto, tamto,* ako sme uvádzali, je „priame

---

miesto alebo vec, ktorá nie je príliš vzdialená, tam na tom mieste, tam". V poslednom prípade nie je použitý najbližší variant *tamto.* Sám výraz „nie príliš vzdialená" nevystihuje význam slova *tamhľa;* jeho použitie nie je podmienené vzdialenosťou, ale možnosťou použiť v danej situácii gesto (čo je len druhotne — tým, že s rastúcou vzdialenosťou klesá možnosť použiť gesto — spojené s významom vzdialenosti). Preto je celkom možné pri ukazovaní na večernú oblohu povedať: tamhľa tá *hviezda* ...

Uveďme ešte, že SSJ uvádza slová *tuhľa, tamhľa* ako štylisticky bezpríznakové, ale slovo *tamto* ako hovorové.

[7] Že funkcia ukazovacích zámen *ten, tento* a zámen *tuto, tamto* je v daných spojeniach odlišná, to formálne výborne potvrdzuje slovosled. Keď sú názvy osôb spojené s predložkami, stojí ukazovacie zámeno typu *ten* vždy len po predložke (*pre túto Katru,* nie **túto pre Katru,* okrem básnickej licencie), zatiaľ čo zámená *tuto, tamto* stoja vždy pred predložkou (*tuto pre Katru,* nie **pre tuto Katru*). Slovo vyjadrujúce gesto je samostatné, nezávislé, nie je atribútom názvu osoby. Preto je i v bezpredložkových spojeniach jeho poloha tesne pred menom (alebo pred jeho zhodnými prívlastkami) nie bezpodmienečná ako pri zámenách typu *ten,* napr.: *Opýtaj sa tuto Jana — Tuto sa opýtaj Jana; Opýtaj sa tohto Jana — *Tohto sa opýtaj Jana.*

Povedané platí úplne i o vzťahu zámen *tuto, tamto* k zámenám *tamten, henten* (porov. MSJ): *Pôjdeme tamto k Jurkovi — Pôjdeme *k tamto Jurkovi.* Takisto: *Opýtaj sa tamto Jana — tamto sa opýtaj Jana,* ale: *Opýtaj sa tamtoho Jana — *Tamtoho sa opýtaj Jana.*

poukázanie pomocou gesta na bližšie/vzdialenejšie miesto vyjadrené.“ Ich význam teda možno rozložiť na tri komponenty:

	1.	2.	3.
tuto	gesto	blízke	miesto
tamto		vzdialené	

V spojeniach typu *tuto Katra, tamto Jožo* si uvedené zámená zachovávajú význam gesta (v kontexte, ktorý gesto nepripúšťa, sú tieto spojenia nemožné) i význam „bližší/vzdialenejší,“ stráca sa len význam miesta. Z toho dôvodu (že sa tu nepoukazuje na miesto, ale na osobu, vec) považujeme za správne, že SSJ i MSJ vyčleňujú toto použitie (s výhradami vyššie) ako osobitný alebo druhotný prenesený význam.

Na rozdiel od základného významu, kde slová *tuto, tamto* explicitne vyjadrujú význam miesta, v spojeniach *tuto, tamto Katra* význam osoby, veci (namiesto miesta) nenadobúdajú, tento význam je obsiahnutý jedine v určovanom slove. Preto nie sú tieto spojenia nikdy zameniteľné izolovanými slovami *tuto, tamto,* napr. Tamto *Bačkor* (*tamto Ø) *je odtiaľ* ... Ale to znamená, že význam uvedených zámen sa tu redukuje na funkciu gesta, poukazujúceho na niečo blízke/vzdialené. Tým sa vytvára možnosť používať ukazovacie zámená *tuto, tamto* ako špeciálny prostriedok na vyjadrenie gesta v spisovnej slovenčine — čo je však téma, ktorá si vyžaduje samostatné spracovanie.

3. Je použitie v spojeniach typu *tuto, tamto Katra* vlastné len zámenám *tuto, tamto, alebo* sa v tej istej funkcii môžu používať i zámená *tu, tam?*

SSJ pri zámene *tu* uvádza ako 4. význam: „hovor. vo funkcii ukaz. zám. pri ukazovaní na osobu al. vec: *Veď spať azdaj krem* tu *lenivej Mary už nik nebude v tejto dedine tej noci (Tim.)*“. Ale pri slove *tam* sa už podobný význam neuvádza. MSJ pri slovesách *tu, tam* (na rozdiel od *tuto, tamto)* neuvádza možnosť použiť ich pri poukazovaní na blízku/vzdialenú osobu.

Z nášho definovania významu slov *tu, tam* ako nepríznakových členov opozícií *tu — tuto, tam — tamto* vyplýva, že tieto slová gesto vyjadrovať môžu (ak ho kontext jednoznačne signalizuje), preto považujeme aj ich prenesené použitie vo funkcii poukázania na blízku/vzdialenú osobu za náležité. To platí i o spojeniach s ukazovacími zámenami typu *tu tento/tento tu, tam ten/ten tam* (o ktorých budeme hovoriť ďalej), napr.: [Pán Švára sedí s bratmi Machoňovcami a uvažuje:] *Kto je to? Ja nie som hrubec, ja sa prosto pýtam. Brat mu dopomohol k veľkoobchodu,* tento tu, *čo písaril, čo prišiel bez povolenia niekoľko minút po mne* (Jašík) Pri slovesách *tu,*

tam by sa mal teda dôsledne vydeľovať i tento prenesený, druhotný význam poukázania na osobu.

4. Aký je vzťah spojení typu *tuto Katra a tuto tento pán,* o ktorých sa v SSJ na rozdiel od prvých hovorí, že zámeno *tuto* „často zosilňuje a skonkrétňuje význam ukazovacích zámen?" Ide o odlišné použitie?

Je ťažké presne definovať, čo rozumieť pod zosilnením a skonkrétnením významu ukazovacieho zámena, preto sa týchto formulácií nebudeme podrobnejšie dotýkať. Tvrdíme, že význam a použitie zámen *tuto, tamto* v spojeniach typu *tuto Katra* a *tuto tento pán* (takisto *tamto Katra* a *tamto ten pán)* je totožné. Nemožnosť použitia ukazovacieho zámena v prvom prípade *(*tuto táto Katra)* a nutnosť jeho použitia v druhom prípade *(*tuto Ø pán)* ani nijako nevyplýva zo zmenenej funkcie zámen *tuto, tamto,* ani nijako na ich zmenu nevplýva. Uvedený rozdiel je daný výlučne rozdielom v používaní „konkrétnych" a „všeobecných" podstatných mien v kontexte, z ktorých prvé vylučujú a druhé vyžadujú určovacie zámeno. Porovnajme: *Nech ti to Fero povie — Nech ti to *tento Fero povie; Nech ti to tento pán povie — Nech ti to *Ø pán povie.* Pravda, ak napr. slovo *pán* použijeme ako konkrétne pomenovanie (napr. vo vzťahu pán — sluha ap.), vtedy je možné: *Nech ti to* pán *povie.*

Zámená *tuto, tamto* pri poukazovaní na osoby, veci a pod. jednoducho prikladáme k daným výrazom s určovacím zámenom alebo bez neho, čím dosahujeme explicitné vyjadrenie gesta. Teda:

1. *Nech ti to*		Ø	*Fero povie*
2. *Nech ti to*	tuto, tamto	*tento/ten	*Fero povie*
3. *Nech ti to*	(príp. *tu, tam)*	tento/ten	*Fero povie*
4. *Nech ti to*		*Ø	*Fero povie*

Druhá a štvrtá možnosť je v spisovnej slovenčine vylúčená. V daných vetách bez zámen *tuto, tamto (tu, tam)* sa stráca explicitné vyjadrenie gesta. Tieto vety vyjadrujú gesto len vtedy, keď je ono jednoznačne signalizované kontextom. To súčasne znamená, že v každej vete 1. a 3. typu, kde zámeno *tuto, tamto* nie je použité a kontext signalizuje význam gesta, možno zámeno doplniť, napr.: *Páni moji, keby ste vedeli, koľko má* tento (tuto tento, tu tento, tento tu) *chlap vší, poondiali by ste sa na fľaku.* (Jašík)

Poznámka na záver. V tejto i v predchádzajúcej práci *(Zámená tu — tuto, tam — tamto)* pri vymedzení invariantného významu slov *tuto, tamto* používame termín gesto. Považujeme za potrebné upresniť daný pojem. Chápeme ho totiž v širšom zmysle, ako sa bežne chápe: okrem predstavy priameho „fyzického" gesta (pokynu rukou, hlavou a pod.) zahrňujeme doň i tie prípady, kde je gesto len potenciálne prítomné a iba jednoznačný kontext umožňuje, že sa bez jeho „fyzickej realizácie" hovoriaci

zaobíde. Taká situácia nastáva napr. vtedy, keď hovoriaci i počúvajúci už pozerajú na tú istú vec, na ktorú sa potom poukazuje, alebo keď pri vnútornom monológu hovoriaci pozerá na predmet, na ktorý akoby „sám sebe" poukazuje, napr.: *Voz s mŕtvymi prišiel na rázcestie.* — Táto (tuto táto, tu táto, táto tu) *cesta vedie do prvej línie,* — povedal si Šamaj a dlho hľadel do tmavého prieseku medzi stromami. (Jašík) — [Kľako hovorí o mŕtvych:] *Mali by sme ich pochovať. Je tu nemecký cintorín.* — *Medzi Švábov?* — Týmto (tuto týmto, týmto tu, tu týmto) *je to jedno.* (Jašík)

Miroslav Laciok

K JAZYKOVEDNÉMU DIELU ŠTEFANA LEŠKU A JEHO VZŤAHU K SLOVENČINE

Koniec 18. storočia znamená vo vývine slovenskej jazykovedy výrazný medzník v kvalite i kvantite dovtedajšej jazykovednej práce. V odbornej literatúre bola pozitívne zhodnotená vedecká činnosť. A. Bernoláka.[1] Doteraz menej známa je práca slovenských osvietencov v oblasti jazykovedy.[2] Podľa negatívneho vzťahu predštúrovskej generácie evanjelickej konfesie k Bernolákovej kodifikácii sa hovorieva o jej zápornom vzťahu k slovenčine vôbec.[3] Analýzou niektorých skutočností, s ktorými sa stretávame v diele popredného predstaviteľa slovenskej inteligencie evanjelickej konfesie, chceme dokumentovať rast osobitného slovenského národného cítenia v oblasti jazyka i v tejto vetve slovenskej spoločnosti obdobia počiatkov obrodenia.

Veľmi neprajné podmienky spoločensko-kultúrneho života slovenského národa v Uhorsku boli často príčinou toho, že vedecky hodnotné a pre slovenskú spoločnosť potrebné práce ostávali nepublikované. Taký osud stihol metodologicky progresívne dielo J. Ribaya.[4] Nepriaznivé publikačné možnosti spôsobili, že ani Leška nevydal za svojho života nijakú jazykovednú

---

[1] V tlači je monografia K. Habovštiakovej o jazykovednom diele A. Bernoláka.

[2] Rozborom hlavnej Ribayovej lexikografickej práce sa zapodieva V. Blanár v štúdii *Ribayov Idioticon Slovacicum,* Jazykovedné štúdie IX, 1966, 91—112.

[3] Pozri A. Pražák, *Dějiny spisovné slovenštiny po dobu Štúrovu,* Praha 1922, 103.

[4] O jeho rukopisnej pozostalosti pozri M. Laciok, *Slovenský slavista Juraj Ribay,* JČ 14, 1963, 120 n.

prácu.[5] Od r. 1803 pripravoval knihu o cudzích lexikálnych prvkoch v maďarčine.[6] Rukopis ukončil a pripravil do tlače už v r. 1815, ako sa o tom dozvedáme z predhovoru k tomuto spisu. Tieto okolnosti vzťahujúce sa na časové začlenenie vzniku diela spomíname osobitne preto, lebo dátum vydania (1825), známy z titulného listu, by zvádzal k omylom pri hodnotení Leškovej pracovnej metódy. Dielo vzniklo v období, keď sa objavujú iba prvé náznaky nového metodologického prístupu k skúmaniu jazykových faktov. K skutočnému rozmachu historicko-porovnávacej metódy v európskej jazykovede dochádza neskôr. Leškova práca vyšla až v tomto období.

Poslaním Leškovho spisu o cudzích a najmä slovanských lexikálnych prvkoch v maďarčine bolo obhájiť práva slovanských jazykov v Uhorsku. Apologetický zámer diela sa v úvode popiera, ale vieme o ňom z Leškovej korešpondencie s Dobrovským,[7] kde autor nemusel tajiť zmysel svojej práce. O aktuálnosti i dobovej podmienenosti témy svedčí skutočnosť, že v tom istom období sa ňou zapodievali viacerí jazykovední pracovníci.[8] Je pozoruhodné, že problémom sa zaoberajú súčasne aj maďarskí jazykovedci.[9] Možno predpokladať vzájomnú spoluprácu v tejto oblasti. Vieme o Ribayových doplnkoch v Cornidesovej práci *Convenientia linguae hungaricae cum slavica.*[10]

Leška zozbieral v Elenchu hodnotný i spoľahlivý materiál. Priaznivo sa o ňom vyslovil F. Miklošič, ktorý pokračoval v skúmaní problematiky slovensko-maďarských jazykových kontaktov.[11] Námietky možno vysloviť k technike spracovania jednotlivých hesiel. Leška v etymológiách opakoval po každý raz vysvetľovanie hláskoslovných procesov. Etymologickej preťaženosti značnej časti hesiel mohol predísť uvedením hlavných hláskoslovných zmien v úvode (urobil tak Ribay v spomínanom diele).

Veľa úsila venoval Leška zbieraniu doplnkov k slovníkom K. I. Thama[12]

---

[5] Po smrti vyšla Leškova práca *Elenchus vocabulorum europaeorum imprimis Slavicorum Magyarici usus,* Budín 1825.

[6] Oznamuje to Dobrovskému v liste zo dňa 26. 7. 1803. List vydal M. Krbec (*Dodatek ke korespondenci Štěpána Lešky s Josefem Dobrovským,* Slavia 29, 1960, 467). Ostatné Leškove listy Dobrovskému sú vydané tak isto M. Krbcom v Slavii 27, 1958, 430—440. Tu sa tiež uvádzajú hlavné biografické údaje o živote Š. Lešku.

[7] „Uhři nás velmi potupují, i náš jazyk hanějí. Já pak chci, o všech národech v Uhřích uctivě mluvě, ukázati, že Slováků v Uhřích nejvíce jest..." Leška Dobrovskému 26. 7. 1803.

[8] J. Ribay napísal slovník *Hungarica vocabula originis slavica.* O tejto Ribayovej práci informujem v rovnomennom článku, publikovanom v čas. Slavica Slovaca 2, 1967, 61—63.

[9] S. Gyarmathi a F. Széchényi.

[10] Rukopis je uložený v Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kéziratтára„ sign. Levelezés, 57. I. 1576.

[11] Pozri prácu *Die slavischen Elemente in Magyarischen,* Viedeň — Těšín 1884.

[12] *Neues ausführliches und vollständiges deutsch-böhmisches Nationallexikon,* Praha 1788.

a F. B. Tomsu.[13] Poznáme z neho iba časť, ktorú použil J. Dobrovský v nemecko-českom slovníku. Leškov materiál prebral do svojho slovníka J. Palkovič.[14] Dobrovský počítal pôvodne s oveľa väčšou Leškovou účasťou na slovníku. Prezrádza to fakt, že po Leškovom odchode do Uhorska veľa písmen musel Dobrovský rozdeliť medzi nových spolupracovníkov.[15] Lešku však nestratil po odchode z Prahy záujem o dokončenie Dobrovského nemecko-českého slovníka. Hoci podmienky pre vedeckú prácu nemal priaznivé, neprestal sledovať postup prác na jeho príprave. Naďalej posielal Dobrovskému svoj materiál.

Povaha tohto materiálu hovorí nám veľa o Leškovom pozitívnom vzťahu k slovenčine, preto si ho podrobnejšie všimneme. V minulosti sa slovakizmy často pripisovali nedokonalej znalosti češtiny, resp. neschopnosti diferencovať rozdiely medzi týmito dvoma jazykmi. J. Palkovič svedčí o Leškovi, že jeho znalosť češtiny bola perfektná.[16] Leškovo zisťovanie rozdielov v slovnej zásobe češtiny a slovenčiny bolo uvedomelé a uvádzanie slovenských ekvivalentov v Dobrovského slovníku možno označiť za cieľavedomé. Z fragmentu Leškových doplnkov — *Slova slovenská, moravská i některá česká, kteráž se mají k Slováři připojiti*[17] — sme pre ilustráciu vypísali nasledujúce lexikálne jednotky: *Dieb* — mor. *kmín* — slov. *živáň* et *zlodej; Heumöher* — mor. *seč* — slov. *kosec; Gift* — *jedovatina* — slov. *otrava; Tinkglass* — čes. *číše* — slov. *pohár.* Mnohé slovakizmy nachodíme zásluhou Leškovou priamo v Dobrovského slovníku, najmä v písmene A, ktoré spracoval Leška. Niektoré slovenské ekvivalenty pripodobnil Leška zvukovej stránke češtiny (čes. *smrká se* — slov. *svečeřívá se).* Šlo mu očividne o obohatenie synonymického radu. Inde zasa upozorňuje na inú slovotvornú stavbu slovenského ekvivalentu (čes. *pohořelý* — slov. *pohořelec;* čes. *v poušť, v pouštinu* — slov. *v pustatinu;* čes. *osmička* — slov. *osmerka).* Sú tu slovenské ekvivalenty za české slová na Slovensku úplne neznáme (čes. *leklý* — slov. *skapatý).* V jednotlivých prípadoch slovenský príklad je náhradou za opisné združené pomenovanie v češtine (čes. *přikrá strana hory aneb skaly* — slov. *sraz, strmina).*

Takmer pravidelne sa diferencuje lexika s primym vzťahom k životu na dedine alebo označujúca javy prírody. Uvedieme niekoľko príkladov: čes. *vědro* — slov. *okov;* čes. *mravenec* — slov. *mravauch*[18]*;* čes. *koroptev* —

[13] *Vollständiges Wörterbuch der böhmischen, deutschen und lateinischen Sprache,* Praha 1791.

[14] Palkovič o tom hovorí v nekrológu na J. Ribaya (Týdenník 1812).

[15] Pozri Krbcov úvod k Leškovej korešpondencii s Dobrovským, Slavia 27, 1958, 431.

[16] Nekrológ na Š. Lešku, Týdenník 1818, č. 10.

[17] Uložené v Dobrovského pozostalosti v Lit. archíve Nár. múzea v Prahe, sign. PH 36.

[18] Podľa tejto podoby pomenovania mravca (hláskoslovne priblíženej češtine) vidno, že Leška vychádzal z materiálu, ktorý poznal z rodného nárečia. Tvar *mravúch* zistuje v tejto oblasti Š. Lipták *(O pomenovaní mravca v slovenských nárečiach,* Jazykovedné štúdie X, 1968, v tlači).

slov. *kurotva;* čes. *vyklučovaní, vykořenení lesu, klučenina* — slov. *kopanice).* Veľa je tu aj slovenských ľudových názvov rastlín.

Leška takto jednoznačne upozornil na možnosť obohacovania českého jazyka. V súvislosti s prípravou nemecko-českého slovníka dochádzal k oprávnenému presvedčeniu, že slovenčina v slovnej zásobe si uchovala svoju slovanskú pôvodnosť a že oproti češtine je v tomto ohľade zachovalejšia.[19] Uvedomenie si tejto skutočnosti bolo dôležitým faktorom vo formovaní pozitívneho vzťahu k slovenčine. Tento cenný poznatok o zachovalosti slovenského jazyka potvrdzovala neskôr jazykovedná slavistika ďalšími dokladmi.

Leškov pozitívny vzťah k slovenčine je odrazom celkového prehodnocovacieho procesu pomeru evanjelickej inteligencie k češtine v nových historicko-spoločenských podmienkach národného života Slovákov. Nemožno zanedbať ani myšlienkový vplyv osvietenstva na uvedomenie si potreby živých výrazových prostriedkov pri osvetovej práci so širokými ľudovými masami.[20] Práve tu sa pociťovali nedostatky knižného štýlu, ktorý nebol slovenskému čitateľovi zrozumiteľný. Situáciu vyjadril Leškov súčasník P. Šramko takto: „Já bych sic uměl cifrovaněji psáti, ale jsem nechtěl. Nebo sem to již často shledal, že nádherný mluvení způsob mnoho ujímá ze zřetedlnosti. Mé pak mínění to jest, abych u mnohých čtenářů zřetedlnou známost při některých vzbudil, při některých napomohl. K obdržení pak tohoto cíle, nejšikovnější jest tak řečený usus loquendi, t. j. ten řeči způsob, který nejobecnější, a tak učenému, jako i neučenému známý."[21] Slovenčenie zdôvodňuje Šramko slovami: „Jestli pak na kterém místě, nám uherským Slovákům obyčejný způsob mluvení sem sledoval: tu věděti náleží, že sem se já tak od matky a chůvy mluviti naučil, a to sem našim Slovákům k vůli činil, aby nové výklady ihned potřebné nebyli."[22] Vieme však, že to boli iluzórne predstavy o možnosti prekonania vznikajúcich rozporov v otázke uplatnenia češtiny v tomto období. Potvrdil to neskôr neúspech Kollárovej koncepcie spisovného jazyka.

Analýzou niektorých javov, ktoré zisťujeme v Leškovom diele, chceli sme upozorniť na skutočnosť, že koniec 18. storočia je aj pre slovenskú evanjelickú inteligenciu dôležitým medzníkom pri formovaní pozitívneho vzťahu k slovenskému jazyku.

[19] V liste zo dňa 27. 2. 1798 napísal Leška M. Institorisovi-Mošovskému: „Iam nostri Slaui in Hungaria multa habent vocabula, de quibus Bohemi nihil sciunt, et si pure sint slavica..." List je v Mošovského korešpondencii v Lyceálnej knižnici v Bratislave.

[20] O vzťahu osvietencov k jazyku pozri kapitolu T. Münza *Všeobecná charakteristika slovenskej osvietenskej filozofie* (Filozofia slovenského osvietenstva, Bratislava 1961, 46—59).

[21] Citujem z úvodu Šrámkovho rukopisného slovníka *Nového zákona slovensko-řecký slovář.* Úvod k tomuto slovníku sme našli v Mošovského korešpondencii v Lyceálnej knižnici v Bratislave.

[22] Ibidem.

DISKUSIE

Ladislav Dvonč

O SKRACOVANÍ SLOVA *československý* V SKRATKÁCH

Slovo *československý* sa v skratkách neskracuje rovnako. V niektorých skratkách sa skracuje pomocou dvoch písmen, a to *ČS: ČSAV* (Československá akadémia vied), *SČSS* (Sväz čekoslovenských spisovateľov), *SČSN* (Sväz česlovenských novinárov), *ČSSR* (Československá socialistická republika), *ČSR* (Československá republika), *ČSA* (Československé aerolínie), *ČSĽA* (Československá ľudová armáda), *ČSVOM* (Československý výbor obrancov mieru), *ČSTP* (Československý tabakový priemysel), *ŠBČS* (Štátna banka československá), *Kčs* (koruna československá; v tomto prípade sa píšu malé písmená *čs*). V iných skratkách zastupuje slovo *československý* len jedno písmeno *Č*, *na*pr. *ČSM* (Československý sväz mládeže), *SČSP* (Sväz československo-sovietskeho priateľstva) *ČSŽ* (Československý sväz žien), *ČOK* (Československá obchodná komora), *ČTK* (Československá tlačová kancelária), *ČR* (Československý rozhlas).

Podľa našej mienky slovo *československý* sa má vo všetkých skratkách zapisovať pomocou písmen *ČS* (resp. *čs*). Uvedieme jednotlivé argumenty, ktoré svedčia proti zapisovaniu slova *československý* písmenom *Č* a sú v prospech písania písmen *ČS (čs)*. Nemožno súhlasiť s tým, že sa slovo *československý* zachycuje v niektorých skratkách len pomocou písmen *Č*, lebo to isté písmeno sa v skratkách používa aj na zachytenie slova *český*, ktoré sa u nás prinajmenšom približne rovnako používa ako slovo *československý*. Tak napr. pomenovanie *Český literární fond* má ustálenú skratku *ČLF*, názov *Česká filharmónia* skratku *ČF*, názov *České vysoké učení technické* skratku *ČVUT* atď. Slovo *český* sa správne zachycuje v skratkách len pomocou písmena *Č*, podobne ako písmenom *S* zachycujeme v skratkách slovo *slovenský*, napr. *Slovenský literárny fond — SLF, Slovenská filharmónia — SF, Matica slovenská — MS, Slovenské pohľady — SP*. Ak sa však písmeno *Č* používa na skrátenie slova *český*, nemožno to isté písmeno používať v našich pomeroch aj na skrátenie slova *československý*. Doterajšia prax, že sa totiž nielen slovo *český*, ale aj slovo *československý* skracuje v niektorých prípadoch len pomocou písmena *Č*, nezaručuje správne čítanie niektorých skratiek. Tak na jednej strane sa môže písmeno *Č* nesprávne chápať ako skratka slova *český* a nie *československý*

(napr. *ČTK* ako skratka názvu „Česká tlačová kancelária," a nie *Československá tlačová kancelária),* na druhej strane písmeno Č sa môže nesprávne chápať ako skratka slova *československý,* a nie slova *český,* napr. skratku *ČF* môže niekto nesprávne pokladať za skratku pomenovania „Československá filharmónia," hoci v tomto prípade ide o skratku pomenovania *Česká filharmónia.*

Že takáto dvojakosť je nesprávna, ukazuje používanie niektorých iných skratiek. Tak napr. používame *MNV* pre názov *miestny národný výbor,* ale skratku *MsNV* pre pomenovanie *mestský národný výbor,* podobne používame skratku *ONV* pre pomenovanie *okresný národný výbor,* ale skratku *ObNV* pre pomenovanie *obvodný národný výbor.* Ak by sme v oboch prípadoch vychádzali len z prvých písmen slov, ktoré tvoria súčasť príslušného pomenovania, potom by sme dostali rovnaké skratky pre rozdielne pomenovania (napr. *MNV* pre *miestny národný výbor* aj pre *mestský národný výbor).* V takýchto a podobných prípadoch skratky vhodne rozlíšime tak, že v jednom prípade priberieme k začiatočnému písmenu aj niektoré ďalšie písmeno alebo ďalšie písmená. Podľa toho je celkom správne, aby sa aj slovo *československý* nezapisovalo v skratkách len pomocou písmena Č, ktoré sa už používa pri skracovaní slova *český,* ale aj pomocou niektorého ďalšieho písmena. Z povahy slova *československý* vychodí, že to môže byť popri písmene Č len písmeno *S,* ako je to už konečne v niektorých doterajších skratkách za pomenovania so slovom *československý.*

Zapisovanie slova *československý* pomocou písmen *ČS* podporuje aj tá skutočnosť, že sa obe písmená používajú v niektorých skratkách, ktoré nemajú len úzky vnútroštátny dosah a význam, ale sa používajú doma aj v zahraničí. Na prvom mieste možno spomenúť skratku pomenovania nášho štátu. Už po roku 1918 sa pre názov *Československá republika* záväzne používala skratka *ČSR;* od roku 1960, keď bol náš štát premenovaný na *Československú socialistickú republiku,* používame skratku *ČSSR,* v ktorej sa slovo *československý* tiež skracuje písmenami *ČS.* Ďalej tu možno uviesť skratky takých inštitúcií medzinárodného významu, ako sú napr. *Štátna banka československá* (skratka *ŠBČS), Československé aerolínie* (skratka *ČSA), Československá akadémia vied* (skratka *ČSAV),* alebo skratku pomenovania základnej jednotky našej meny: *Kčs = koruna československá.*

Dôležitá je nielen skutočnosť, že v mnohých skratkách už používame za slovo *československý* písmená *ČS,* ale aj to, že v niektorých prípadoch sa namiesto jedného písmena začali používať obidve písmená. Máme tu na mysli skratku základnej jednotky našej meny. Pôvodná skratka *Kč,* ktorá sa používala po roku 1918, sa po roku 1945 nahradila skratkou *Kčs.*

V prospech skratky *ČS* hovorí aj tá skutočnosť, že v iných podobných

skratkách sa vždy zachycuje popri začiatočnom písmene aj ďalšie písmeno, ktoré reprezentuje začiatočné písmeno druhej časti zloženiny. Napr. slová *západoeurópsky, stredoeurópsky* a *východoeurópsky* sa vždy zachycujú pomocou písmen *ZE, SE, VE,* a nie samotných *Z, S, V.* Porov. napr. *západoeurópsky šas = ZEČ, stredoeurópsky čas = SEČ, východoeurópsky čas = VEČ, Západoeurópska únia = ZEÚ, Stredoeurópsky pohár = SEP,* Mohli by sme v tejto súvislosti pripomenúť, že pri názve *Stredoeurópsky pohár* časť našej tlače zapisuje dokonca v skratke nielen začiatočné písmeno *(S),* ale aj ďalšie písmeno, takže používa skratku *STEP.* Písmeno *T* tu už možno pokladať celkom oprávnene za nadbytočné.[1] Nestretli sme sa však s prípadmi, že by sa napr. slovo *stredoeurópsky* zapísalo len pomocou začiatočného písmena *S.* Podobne sa napr. slovo *vysokoškolský* zapisuje pomocou písmen *VŠ;* porov. skratku *VŠR SÚV ČSM (Vysokoškolská rada SÚV ČSM).* Ak slová *západoeurópsky, východoeurópsky, stredoeurópsky, vysokoškolský* a pod. skracujeme pomocou dvoch písmen, tým skôr je to oprávnené pri slove *československý* ako deriváte názvu *Československo,* pri ktorom ide o spojenie názvov dvoch častí štátu, českých krajov (Čiech) a Slovenska. Aj názov *Československo* sa skracuje pomocou písmen *ČS:* obe písmená predstavujú medzinárodnú poznávaciu značku motorových vozidiel z Československa.

Pri zachycovaní slova *československý* v skratkách neslobodno zabúdať na isté kultúrne a politické aspekty. Nepísanie písmena *S* v skratkách so slovom *československý* sa v slovenskej verejnosti pokladá alebo môže pokladať za vedomé alebo nevedomé nerešpektovanie slovenského národa ako jedného zo štátotvorných národov v Československej socialistickej republike (popri českom národe). Rovnako citlivo však reaguje slovenská verejnosť aj na prípady vedomého alebo nevedomého chápania písmena *Č* ako skratky slova *český,* a nie *československý.* Máme tu na mysli napr. chápanie skratky *ČTK* ako skratky pomenovania „Česká tlačová kancelária" (a nie pomenovania *Československá tlačová kancelária*). Na prvý pohľad môže sa zdať toto tvrdenie azda trochu prehnané. Mohlo by sa namietať, že každý náš priemerný občan pozná správny názov našej tlačovej kancelárie. Pripomíname však, že napr. známy český jazykovedec F. Trávníček vo svojej gramatike češtiny vec predkladá tak, akoby v takýchto a podobných prípadoch išlo pri písmene *Č* o skratku slova *český.* Píše: „Nebo se zkratka částečně změní, jednak aby se snadno vyslovovala, jednak aby měla vhodnou podobu tvarovou: ze skratky *Kč (= koruna česká)* vzniklo lid. *kačka,* z *ČTK (= Česká, Československá tisková kancelář)* povstalo hovorové *četka,* z *ČEDOK (= Česká dopravní kancelář) čedok,* z *ČÚSUV (= Český ústřední spolek učitelů vysokoškolských)* bylo hovo-

[1] Porov. môj príspevok *SEP kontra STEP,* Jazyková poradňa II, Bratislava 1960, 256–257.

rové *čusuv.*"[2] Pritom ide o publikáciu z roku 1949, teda z obdobia, keď sme boli presvedčení (alebo sme si to aspoň namýšľali), že isté česko-slovenské problémy sa už definitívne vyriešili a že sa už v českej verejnosti náležite rozširuje, čo je české a čo je československé.

Pôvod písania písmena *Č* za slovo *československý* je evidentný. Jednotlivé pomenovania so slovom *československý* a príslušné skratky vznikajú najprv v českom prostredí, kde sa nie vždy dostatočne prihliada na všetky spomínané okolnosti, ktoré jednoznačne hovoria v prospech skratky *ČS (čs).* Zo snahy o „celoštátne" skratky dostávajú sa potom niektoré nevhodné skratky aj do slovenčiny.

Popri neodôvodnenej dvojakosti v zapisovaní slova *československý* v skratkách hodno si povšimnúť aj úplnú ľubovoľnosť v používaní písmen *Č* a *ČS* v jednotlivých skratkách. V ich používaní nemožno vidieť nijaký systém, a to ani v rámci pomenovaní, ktoré tvoria istú uzavretú jednotku. Porov. napr. názvy našich dopravných inštitúcií a príslušné skratky: *ČSD — Československé státní dráhy* (skratka zodpovedá českému názvu, pričom slovo *československý* sa skracuje len písmenom *Č*), *ČSAD — Československá státní automobilová doprava* (ako v predošlom prípade), ale *ČSA — Československé aerolínie, ČSPD — Československá plavba dunajská.* Alebo skratky niektorých celoštátnych spoločenských inštitúcií, svätzov a pod.: *Československý sväz mládeže — ČSM, Československý sväz žien — ČSŽ,* ale *Sväz československých spisovateľov — SČSS, Sväz československých novinárov — SČSN* a pod. Každú takúto skratku si treba osvojiť osobitne bez ohľadu na iné skratky pomenovaní so slovom *československý.*

Na základe tohto rozboru je zrejmé, že je správna naša požiadavka, vyslovená v úvode tohto článku, aby sa slovo *československý* zapisovalo v skratkách vždy pomocou písmen *ČS.* To však znamená, že by sa niektoré skratky mali zmeniť. Pri riešení tejto otázky nemožno zabúdať na základnú skutočnosť, že v Československu existujú dva národy a dva spisovné jazyky, t. j. český a slovenský národ a český a slovenský spisovný jazyk. Zmena v písaní slova *československý* v skratkách môže sa týkať jedného alebo oboch spisovných jazykov.

V češtine, ako sa zdá, nepokladá sa nijako za nesprávne, že sa slovo *československý* skracuje raz ako *ČS,* raz ako *Č.* Naproti tomu slovenskí jazykovedci zastávajú mienku (takisto aj široká slovenská verejnosť), že slovo *československý* treba vždy zapisovať pomocou písmen *ČS.* Ak by sa v písaní skratiek odrazil tento rozdielny postoj, potom by sa niektoré skratky pomenovaní so slovom *československý* museli písať v slovenčine

---

[2] Porov. F. Trávníček, *Mluvnice spisovné češtiny I. Hláskosloví — tvoření slov — tvarosloví,* 2. vyd., Praha 1949, 430.

a v češtine rozdielne. V tejto súvislosti možno uviesť, že v početných skratkách, ktoré zastupujú pomenovania vyjadrujúce v češtine i slovenčine ten istý pojem, býva medzi češtinou a slovenčinou už aj dnes rozdiel. Napr. v češtine je pomenovanie *jednotné zemědělské družstvo* a podľa toho skratka *JZD*, v slovenčine pomenovanie *jednotné roľnícke družstvo* so skratkou *JRD*. Podobne je rozdiel medzi skratkami *SBČS (Státní banka československá a ŠBČS (Štátna banka československá), ČSLA (Československá lidová armáda)*, ale *ČSĽA (Československá ľudová armáda), LM (Lidové milice)* a *LM (Ľudové milície)* a pod. Tieto rozdiely v niektorých skratkách sú nevyhnutné, pretože sa opierajú o rozdiely v samotných jazykoch (v češtine príd. mená *státní, lidový*, v slovenčine *štátny, ľudový* a pod.). Ak by sa však v slovenčine a češtine rozdielne skracovalo slovo *československý*, potom by sme rozdielne písali mnohé ďalšie skratky, pričom rozdiel v písaní skratiek by sa neopieral o rozdiely v oboch spisovných jazykoch, pretože slovo *československý* sa v tej istej podobe používa v slovenčine aj češtine (rozdiely v skloňovaní príd. mena v oboch jazykoch pritom nezavážia). Ak by napr. v češtine ostala skratka *ČSM*, kým v slovenčine by sa používala skratka *ČSSM*, išlo by iba o rozdiel v zachytení slova *československý*. Podobne by bol rozdiel v skratkách *ČSŽ (Československý svaz žen) — ČSSŽ (Československý sväz žien), SČSP (Svaz československo-sovětského přátelství) — SČSSP (Sväz československo-sovietskeho priateľstva)* atď.

Podľa našej mienky nie je takýto postup nevyhnutný a pôsobil by nevhodne, ak aj nie trochu komicky. Nazdávame sa, že niet nijakej prekážky, aby sa aj v češtine neprijala striktná zásada skracovať slovo *československý* pomocou písmen *ČS* vo všetkých prípadoch. Odstránil by sa takto jeden chúlostivý bod v pravopisnej kodifikácii, ktorý sa v slovenskej verejnosti hodnotí záporne a vyvoláva zbytočné nedorozumenia a nevhodné interpretácie. Prispelo by to tiež svojou mierou k ozdraveniu československých vzťahov, narušených v posledných rokoch necitlivým prístupom k Slovensku. Pritom ide o úpravu, ktorá sa dá pomerne ľahko uskutočniť.

Ak sa pritom majú dôsledne upraviť niektoré skratky, aby vyhovovali z hľadiska slovenčiny aj češtiny, potom treba zmeniť aj niektoré pomenovania. Ide totiž o to, že niektoré skratky pomenovaní so slovom *československý* sa opierajú len o české znenie, takže tieto skratky nie sú vyhovujúce, ak namiesto českého pomenovania použijeme slovenské pomenovanie. Napr. skratka *ČSD* zodpovedá oficiálnemu českému názvu *Československé státní dráhy*, podobne *ČSAD* českému názvu *Československá státní automobilová doprava* (nejde teda o skratky pomenovaní *Československé dráhy alebo Československá automobilová doprava)*. Je žiadúce, aby v takýchto prípadoch bola skratka, ktorá rovnako sa môže opierať o české

alebo slovenské znenie (aby sa tu nepoužívali rozdielne skratky typu JZD—JRD). V prípade pomenovania podniku, ktorý obstaráva automobilovú dopravu, by sa mohla náprava dosiahnuť vynechaním prívlastku *státní: Československá automobilová doprava — ČSAD.* V iných prípadoch by však bola potrebná väčšia zmena. Zdalo by sa na prvý pohľad, že stačí zmeniť názov *Československé státní dráhy* na názov *Československé dráhy,* ktorý by vyhovoval z hľadiska slovenčiny aj češtiny, takže by sa mohla zachovať doterajšia skratka *ČSD.* Ale ani pomenovanie *Československé dráhy* nemožno pokladať z hľadiska slovenčiny za vyhovujúce, lebo by tu išlo o použitie slova *dráha,* resp. *dráhy* v takom význame, v akom sa v slovenčine nepoužíva.[3] Podľa toho sa ukazuje, že by tu bolo potrebné utvoriť celkom nové pomenovanie, napr. *Československé železnice* (so skratkou *ČSŽ*) alebo napr. *Československá železničná doprava* (so skratkou *ČSŽD*), analogicky podľa pomenovaní *Československé aerolínie* (so skratkou *ČSA,* ktorá rovnako vyhovuje českému aj slovenskému názvu) a *Československá štátna (státní) automobilová doprava.*[4]

Ostáva nám odpovedať na otázku, ako postupovať dnes pri používaní jednotlivých skratiek za pomenovania so slovom *československý.* Nateraz možno žiadať, aby sa v skratkách úplne nových alebo málo známych a používaných zapisovalo slovo *československý* v spisovnej slovenčine okamžite dôsledne pomocou písmen *ČS,* napr. *Československý sväz žien — ČSSŽ, Československá obchodná komora — ČSOK* a pod.[5] Pritom nemožno proti tomuto riešeniu uvádzať argument, že príslušná organizácia si určuje jednotnú podobu skratky svojho názvu, ktorú nemožno ľubovoľne meniť. Skratku nemožno ľubovoľne meniť len v rámci toho istého jazyka. Ak ide o skratku organizácie, ktorá nemá pôsobnosť len na území jedného národa, ale má celoštátnu povahu, potom sa skratky musia používať podľa zásad vlastných jednému alebo druhému jazyku. Ak sú slovenskí jazykovedci tej mienky, že slovo *československý* treba dôsledne skracovať pomocou písmen *ČS,* potom sa napr. pomenovanie *Československý sväz žien* musí skracovať ako *ČSSŽ,* nie *ČSŽ.* Toto stanovisko slovenskej jazykovedy sa musí rešpektovať aj pri tvorení nových skratiek pomenovaní so slovom *československý.* Doterajšie písanie možno ponechať nateraz len pri niekto-

---

[3] Pozri L. Dvonč, *Východná dráha,* Večerník 13, 1968, č. 89 (13. apr.), str. 5.

[4] Nové problémy vznikajú v súvislosti s pripravovanou zmenou písania slov *sbor, sväz* atď. podľa výslovnosti, t. j. *zbor, zväz* atď. Ak by sa nezmenili názvy niektorých inštitúcií, vznikli by ďalšie rozdielne skratky, porov. napr. *Sbor národnej bezpečnosti — SNB,* po zmene na *Zbor národnej bezpečnosti* by sa musela zmeniť skratka *SNB* na *ZNB* (ako v prípade zmeny *Národné zhromaždenie* so skratkou *NS* na *Národné zhromaždenie* so skratkou *NZ,* čím vznikol rozdiel medzi slovenčinou a češtinou). Podobne namiesto skratky *ČSM* by bolo potrebné v slovenčine používať skratku *ČSZM (ČS* za slovo *československý, Z* za novú podobu *zväz* namiesto terajšej *sväz*).

[5] Pravda, po zmene pravopisu slova *sväz* na *zväz by* sa musela skratka *ČSSŽ* zmeniť na *ČSZŽ.*

rých skratkách typu ČSD, ČSAD. Treba ho však pokladať len za dočasné, kým sa nedosiahne zmena v písaní týchto skratiek v oboch jazykoch (resp. zmena v skracovaní slova *československý* v oboch jazykoch).

Ak by sa však z akýchkoľvek dôvodov nedosiahlo jednotné skracovanie slova *československý* v češtine aj v slovenčine, potom musíme trvať na tom, aby sa slovo *československý* skracovalo v spisovnej slovenčine vždy dôsledne pomocou písmen *ČS*.

V Pravidlách slovenského pravopisu v kapitole o písaní skratiek a značiek bude potrebné uviesť poučenie o skracovaní slova *československý* v skratkách. Dôsledné písanie písmen *ČS* (príp. *čs*) za slovo *československý* v skratkách bude sa opierať o písanie týchže písmen v tých prípadoch, keď sa skracuje len samotné slovo *československý*, napr. *Československá tlačová kancelária — Čs. tlačová kancelária, československý obchod — čs. obchod* a pod.

Ešte poznámku o skracovaní slova *československý* z hľadiska písania veľkých a malých písmen. Obvykle sa slovo *československý* skracuje pomocou veľkých písmen *ČS*, napr. *ČSSR, ČSAV, ČSA, SČSS, SČSN* a pod. Ojedinelé je písanie *Čs*, t. j. veľké *Č* a malé *s*. Tento spôsob písania sme si všimli v jednom zo svojich drobnejších príspevkov, kde sme upozornili na jeho výhody a nevýhody.[6] Odporúčame dôsledne písať veľké písmená *ČS* (pravda, v skratke *Kčs* píšeme za slovo *československý* malé písmená *čs*).[7]

---

[6] Porov. L. D v o n č, *O písaní skratky Československej vedecko-technickej spoločnosti*, SR 26, 1961, 123. Písanie *Čs* zreteľnejšie ukazuje na skrátenie slova *československý* pomocou dvoch písmen, ktoré sa vyberajú zo začiatkov slov *český* a *slovenský* ako súčastí slova *československý*. Na druhej strane písanie *Čs* je nevýhodné pri písaní na stroji alebo pri sádzaní. Písanie *ČS* má lepší vzhľad, pretože všetky písmená skratky sú rovnaké. Treba tiež uviesť, že aj v iných podobných prípadoch sa píšu vždy veľké písmená, aj keď ide o dve písmená, ktoré zastupujú jedno slovo, napr. *ZEÚ = Západoeurópska únia, ZEČ, SEČ, VEČ = západoeurópsky, stredoeurópsky, východoeurópsky čas, SEP = Stredoeurópsky pohár, VŠR SÚV ČSM = Vysokoškolská rada SÚV ČSM* a pod.

[7] V stručnejšej podobe sme o skracovaní slova *československý* písali v dvoch drobnejších príspevkoch: v príspevku *Ako skracovať slovo československý*, Večerník 12, 1967, č. 266 (11. 11.), str. 5 a v odpovedi na dotaz čitateľa v rubrike *Bez okolkov*, Kultúrny život 23, 1968, č. 9, str. 8.

Článok bol odovzdaný do tlače koncom marca t. r. pred prijatím rozhodnutia o úprave písania slov *zbor, zväz, zjazd, zvitok* a *správa* a skracovania slova *československý* dvoma písmenami s platnosťou od 1. mája 1968 (pozri oznam o zmenách na str. 257). Pretože sa v príspevku rozvádzajú argumenty v prospech skracovania slova *československý* dvoma písmenami a ráta sa s ostatnými úpravami, ponechávame príspevok v pôvodnom znení. V ostatných článkoch tohto čísla sme text upravili. (Pozn. red.)

Jozef Jacko

JE NÁZOV *Dukla* SPRÁVNY?

Jeden zo známych karpatských priesmykov je Dukla (Dukelský priesmyk). Neďaleko od neho (na sever) leží poľské mestečko Dukla. Podstatným menom *Dukla* (základný význam priesmyk) sú v súčasnej spisovnej slovenčine pomenované napríklad vojenské telovýchovné (športové) oddiely (Dukla Banská Bystrica, Dukla Trenčín a pod.), hotely (prešovský hotel Dukla), závody brannej zdatnosti a pod. S prídavným menom *dukelský* sa stretneme v názvoch ulíc *(ulica Dukelských hrdinov),* súborov *(Poddukelský ukrajinský ľudový súbor v Prešove)* a pod. Výskumom sme však zistili, že na väčšine územia východného Slovenska sa podstatné meno *Dukla* vyslovuje so spoluhláskou *ľ* (Dukľa), napr.: *F Prešove budze bavic fodbal* Dukľa. *Idzeme pośedzidz do* Dukľi (prešovský hotel). *Bul mi u* Dukľi. *Dzeci śe zbiraju na* Dukľu." Š. Koperdan[1] v súvislosti s tvorením substantív a adjektív z miestopisných názvov bez akejkoľvek analýzy tvrdí, že substantívum *Dukla* by malo znieť *Dukľa* a z neho utvorené substantívum *Dukľan;* prídavné meno malo by mať dve podoby: *dukliansky, dukeľský.* Koperdanovu formuláciu preberá i L. Dvonč.[2] Treba súhlasiť s názorom Š. Koperdana, no jeho tvrdenie treba aj odôvodniť.

Substantívum *Dukla* je nemeckého pôvodu *(Duckel).* Tak ako v mnohých slovách nemeckého pôvodu, aj v tomto slove došlo vo východoslovenských nárečiach pri preberaní k zámene *l — ľ* (porov. východoslovenské *gľajcha* z nemeckého *Gleiche,* východoslovenské *bigľajz* z nemeckého *Bügeleisen).* S konsonantickou zámenou *l — ľ* sa stretneme aj v slovách spisovnej slovenčiny, ktoré sme prebrali z nemčiny *(žemľa* — nem. *Semmel).* Na väčšine územia východného Slovenska, ako sme boli spomenuli, je bežná výslovnosť so spoluhláskou *ľ: Dukľa.* I historický materiál nám potvrdzuje výslovnosť východoslovenského obyvateľstva so spoluhláskou *ľ.* Dukelský priesmyk geograficky patrí do katastrálneho územia obce Vyšný Komárnik. V bardejovskom stredisku geodézie sa nachádzajú katastrálne mapy spomenutej obce z r. 1869. Tieto mapy zhotovovali ľudia s českým jazykovým povedomím („Sostavil pristojnik I. třidy Mayer Vilem. Změral miěrnik II. třidy Schreiber Ján. Prešol miěrnik"). Mapy sa zhotovovali a ich správnosť sa potvrdzovala za prítomnosti miestnych obyvateľov (vlastníkov parciel), ktorí svojím podpisom (krížikmi vedľa mena) potvrdzovali správnosť údajov (porov.: „Na tomto ukazovacom nástine na-

[1] Š. Koperdan, *K tvoreniu substantív a adjektív z miestopisných názvov,* Jazykovedné štúdie III, 1958, 98.

[2] L. Dvonč, *K otázke spoluhlásky ľ v spisovnej slovenčine,* Jazykovedný časopis 17, 1966, 79.

značene udanie v pritomnosťi podpisanych na samom mieste se prešlo a za pravé uznalo. Vyšni Komarnik dna 14. septembra 1869"). Na jednej z katastrálnych máp je záznam *Do Dukli*. Zostavovateľ mapy počul určite od obyvateľov vysloviť *do Dukľi* (dodnes takto vyslovujú), no nevedel si poradiť so zápisom spoluhlásky *ľ* (v češtine nejestvuje), preto ju zapísal ako *l: Do Dukli* (ide o zápis cesty vedúcej do poľského mestečka). Správnosť nášho výkladu potvrdzujú i ďalšie záznamy mien v katastrálnych mapách, ktoré sú zapísané so spoluhláskou *l*, i keď dodnes miestni obyvatelia v nich vyslovujú spoluhlásku *ľ*. Napríklad je zapísané rodné meno *Vasyl* (dodnes sa vyslovuje *Vasyľ*), názov jednej parcely sa zapisuje *Za polanou* (dodnes tu vyslovujú *poľana*), ďalej je tu zápis *polna cesta* (hoci i dnes sa vyslovuje *poľna*). Na druhej strane podľa výslovnosti sa označuje mäkkosť spoluhlások, ktoré sú aj v češtine *(Pod kamňiancom, Hraňica, Pod studňikom, Vyšňi / Vyšni Komarnik, Nižňi berdo, Rivňi).*

Ak berieme do úvahy, že i po r. 1918 sa mapy zhotovovali v Prahe, nemožno sa čudovať, že aj v tom čase zostavovateľom máp s českým jazykovým povedomím lepšie vyhovoval tvar *Dukla,* pretože v spisovnej češtine nejestvuje spoluhláska *ľ*. Nemožno tu samozrejme vylúčiť ani poľskú podobu *Dukla* (poľské mestečko), pretože ani v poľštine nejestvuje *ľ* (porovnaj poľské *lud, lubić, ludowy* so slovenským *ľud, ľúbiť, ľudový).* Pretože až do druhej svetovej vojny bola Dukla (Dukelský priesmyk) oveľa menej známe miesto ako dnes, nevenovala sa pozornosť ani jazykovej stránke substantíva *Dukla* a z neho odvodenému adjektívu *dukelský,* ba naopak, táto podoba sa všeobecne prijala a platí dodnes.[3] V *Slovníku slovenského jazyka* sa slová *Dukla* a *dukelský* neuvádzajú. V spisovnej ruštine a ukrajinčine je podoba Дукла. Adjektívum z neho utvorené je v spisovnej ruštine дуклянский a v spisovnej ukrajinčine дуклянський.

Vychádzajúc z našej analýzy, treba v spisovnej slovenčine pokladať za správny iba tvar *Dukľa.* Substantívum *Dukľa* by patrilo do vzoru *ulica* (tak ako podstatné mená typu *fakľa, rokľa*). Gen. sg. by mal formu *(z) Dukle,* datív a lokál *(ku, v) Dukli,* akuzatív *(na) Dukľu* a inštrumentál *(za) Dukľou.* Miestne obyvateľské meno by sa tvorilo príponou *-an: Dukľan* (typ *Detvan, Nitran*). Prídavné meno by bolo *dukeľský* (s vokalickou alternáciou *ø/e* v koreni slova a s odvodzovacou príponou *-ský).* alebo *dukliansky* (s odvodzovacou príponou *-iansky* ako typ *detviansky, nitriansky*).

---

[3] *Pravidlá slovenského pravopisu,* Bratislava 1962, na str. 168 uvádzajú podobu *Dukla, dukelský.*

SPRÁVY A POSUDKY

1. konferencia slovenských onomastikov

V dňoch 5.—6. 12. 1967 uskutočnila sa v Bratislave prvá konferencia slovenských onomastikov. Predmetom rokovania boli otázky výskumu miestnych a osobných mien, otázky metodologického a teoretického charakteru.

Konferenciu zorganizovala Slovenská onomastická komisia. Zúčastnilo sa na nej takmer štyridsať pracovníkov z oblasti onomastiky zo Slovenska i hostia z českých krajov. Medzi účastníkmi konferencie boli zväčša jazykovedci, ale nechýbali ani historici, geografi a ďalší pracovníci vlastivedných disciplín.

Program bol mimoriadne bohatý a zaujímavý. V prvý deň rokovania odzneli dva základné referáty, a to referát V. Blanára na tému *Otázka systému v antroponomastike* a referát L. Dvonča *Regionálny úzus a slovenské miestne názvy.*

V. Blanár v svojom referáte podal vlastné názory na zásadnejšie otázky súvisiace s problematikou systému osobných mien. Jeho teoretické závery vzbudili u prítomných zaslúženú pozornosť. — Na referát V. Blanára nadväzovali ďalšie príspevky. Predniesli ich: J. Matejčík *(Prezývky vo východnom Novohrade),* Ľ. Šmelík *(Osobné mená na Záhorí, ich frekvencia a zemepisné rozloženie),* M. Majtánová *(Z problematiky výskytu a frekvencie krstných mien na Slovensku v 18. storočí)* a Š. Krištof *(Živé obyvateľské mená na Slovensku).* Charakteristikou mien domácich zvierat v slovenských nárečiach sa zaoberal v svojom príspevku K. Palkovič.

L. Dvonč kritizoval nesprávne postupy pri uprednostňovaní regionálneho úzu, ktorý niekedy pôsobí rušivo, ak sa podoba miestneho názvu používa v spisovných prejavoch (napr. *Kostolany pod „Tribčom", Uherce — z „Uheriec"* a i.). Ukázal na možnosti uplatňovania sa regionálneho úzu pri normovaní podôb miestnych názvov.

V živej a podnetnej diskusii, ktorú vyvolali okrem uvedených príspevkov aj vystúpenia S. Mazúra *(Poznámky k celoslovenskej úprave miestnych názvov r. 1948 so zameraním na miestne názvy býv. Prešovského kraja),* E. Jónu *(Štandardizácia obyvateľských mien)* a Š. Pisoňa *(Problematika súčasných názvov hradov na Slovensku),* vyslovili sa viacerí diskutéri k metodológii spracovávania a výskumu mien (I. Lutterer, J. Horecký, I. Kotulič, F. Cuřín). Značnú pozornosť venovali aj výskumu mien na okrajových jazykových územiach (Š. Lipták) a tzv. živým obyvateľským menám (A. Habovštiak).

V diskusii k otázke úpravy miestnych názvov (B. Varsik, J. Štolc, M. Majtán) a uplatňovania regionálneho úzu (V. Uhlár, L. Dvonč, Š. Peciar, V. Blanár) sa ukázalo, že táto problematika je zložitá a bude jej treba venovať ďalšiu pozornosť. Najmä Slovenská onomastická komisia bude musieť viac dozerať na premenúvanie obcí, na úpravu nových názvov po zlúčení viacerých obcí v jednu. V minulosti sa v tomto smere narobilo veľa škôd.

Druhý deň rokovania patril bádateľom v oblasti toponomastiky. Hodnotný referát predniesol R. Krajčovič na tému *Toponymický fakt a jeho kartografovanie.* Dokazoval v ňom, do akej miery súvisia hranice kartografovaných typov miestnych mien (sufixy mien) s hranicami staršieho osídlenia. Svoje výklady doplňal názornými mapami.

Z metodologického hľadiska odzneli tu pozoruhodné príspevky českých bádateľov. I. Lutterer hovoril o vývoji slovotvorných typov slovanských miestnych mien, F. Cuřín o metafore a toponymizácii v toponomastickej terminológii a R. Šrámek o deminutívnych podobách moravskosliezskych miestnych mien. Okruh tejto problematiky uzavrel príspevok M. Majtána *(K vývinu miestnych názvov na Slovensku)* a V. Jankoviča *(Kostolany pod Tribečom a slovenské miestne názvy tohto typu).*

Počet prednesených referátov i diskusných príspevkov (30) svedčí o tom, že I. konferencia slovenských onomastikov bola vážnym podujatím. Potvrdila, že ide o novú etapu v rozvoji slovenskej onomastiky a že slovenská onomastika má všetky predpoklady priblížiť sa k takej úrovni, k akej speje svetová onomastika.

Materiál z konferencie sa zverejní.

Š. Lipták

Správa o činnosti Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV za rok 1967

Roku 1967 sa v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV (do konca r. 1966 Ústav slovenského jazyka) pokračovalo v práci na všetkých úlohách z r. 1966, t. j. na dvoch štátnych úlohách a piatich ústavných úlohách.

Štátna úloha *Výskum štruktúry a vývoja slovenského jazyka* sa člení na päť čiastkových úloh.

V čiastkovej úlohe *Výskum slovnej zásoby spisovnej slovenčiny* sa dokončili redakčné práce a začali sa korektorské práce na VI. zväzku *Slovníka slovenského jazyka.* Tento zväzok obsahuje doplnky, zoznam osobných mien a zoznam domácich i najdôležitejších cudzích zemepisných mien. Ďalej sa v rámci tejto čiastkovej úlohy vypracovala rámcová koncepcia *Krátkeho normatívneho slovníka* a začali sa prípravné práce pre tento slovník. Venovala sa pozornosť aj koncepcii *Česko-slovenského slovníka.* Práca v terminologických komisiách sa nerozvíjala v dostatočnej miere, zato pracovníci ústavu hojne prispeli k ustáleniu slovenskej terminológie v československých štátnych i niektorých odborových normách (názvoslovných i technických).

V čiastkovej úlohe *Výskum gramatickej stavby súčasnej spisovnej slovenčiny* sa venovala pozornosť predovšetkým výskumu základných syntaktických otázok, ako je intencia slovesa, príslovkové určenie, doplnok, polovetné väzby, vedľajšie vety, priraďovacie súvetie a zložené súvetie. Sú to zväčša kapitoly do chystaného súhrnného spracovania slovenskej skladby.

V čiastkovej úlohe *Štruktúrny a kvantitatívny výskum súčasnej spisovnej slovenčiny* sa pokračovalo v príprave materiálu na dierovanie (segmentovanie slovných tvarov na morfémy, určovanie potrebných gramatických údajov).

V čiastkovej úlohe *Dialektologický výskum slovenského jazyka* sa pokračo-

valo v práci na *Slovenskom jazykovom atlase:* robili sa grafické úpravy máp v I. zväzku, dokončil sa koncept II. zväzku (náčrtky máp a značné časti komentára). Zároveň sa vypracovalo okolo 100 pokusných máp pre III. zväzok, pokračovalo sa v terénnom výskume slovotvornej a lexikálnej problematiky. Začalo sa s prípravnými prácami na nárečovej syntaxi. Pracovalo sa na monografických prácach, napr. o šarišskom a dolnotrenčianskom nárečí.

V čiastkovej úlohe *Výskum vývoja slovenského jazyka* sa zhromažďoval materiál pre historický slovník slovenského jazyka z vydaných pamiatok i z archívnych listín. Súbežne s týmito prácami sa vypracúvali práce o koncepcii historického slovníka a o jednotlivých otázkach vývinu slovenčiny.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra ďalej spolupracuje na dvoch čiastkových úlohách s Ústavom pre jazyk český ČSAV. Je to spolupráca na *Slovanskom lingvistickom atlase* a na konfrontačnom štúdiu slovenčiny a češtiny.

V ústavnej úlohe *Problémy jazykovej kultúry* sa veľa pozornosti venovalo vydávaniu časopisu Kultúra slova, ale aj účasti na rozličných zasadnutiach a školeniach školských a vydavateľských pracovníkov. Pokračovalo sa v príprave publikácie o aktuálnych problémoch jazykovej kultúry, začali sa práce na populárnej príručke jazykovej správnosti a pripravil sa na vydanie V. zväzok *Jazykovej poradne* Čs. rozhlasu. Pokračovalo sa v práci na *Pravidlách slovenskej výslovnosti* a pripravilo sa 8. a 9. vydanie *Pravidiel slovenského pravopisu.*

V ústavnej úlohe *Fonetický a fonologický výskum súčasnej spisovnej slovenčiny* sa pokračovalo v zhromažďovaní materiálu z výskumu jednotlivých objektov a v štúdiu fonologickej problematiky.

V ústavnej úlohe *Výskum funkčných štýlov súčasnej spisovnej slovenčiny* sa skúmala expresivita, synkretizmus a mnohé jednotlivé problémy.

V ústavnej úlohe *Formovanie a vývin spisovnej slovenčiny* sa pokračovalo v skúmaní obdobia štyridsiatych až päťdesiatych rokov 19. storočia.

V ústavnej úlohe *Štruktúrny a typologický výskum slovenských vlastných mien* sa pokračovalo v zhromažďovaní materiálu (najmä chotárnych názvov) a v teoretickom štúdiu onomastickej problematiky.

Roku 1967 usporiadal Jazykovedný ústav zasadnutie Medzinárodnej komisie pre Slovanský lingvistický atlas (Smolenice, 15.—20. mája 1967). Zúčastnilo sa na ňom 24. zahraničných účastníkov, členov komisie za jednotlivé slovanské národy. Zasadnutie malo vysokú teoretickú úroveň, účastníci absolvovali aj jednodenný terénny výskum v Suchej nad Parnou.

Ďalej usporiadal Jazykovedný ústav 1. konferenciu slovenských onomastikov (Bratislava, 5. a 6. decembra 1967) s referátmi o základných teoretických otázkach antroponymie a typonymie, ako aj o niektorých praktických problémoch.

Pracovníci ústavu sa aktívne zúčastnili na X. medzinárodnom lingvistickom kongrese v Bukurešti, na VI. medzinárodnom kongrese fonetických vied v Prahe, na konferencii o gramatickej stavbe slovanských jazykov v Moskve, na konferencii o terminológii v Leningrade, na konferencii o maďarskom slovese v Budapešti a na zasadnutí Medzinárodnej terminologickej komisie vo Varšave.

Pracovníci Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra pracovali v rozličných komisiách ústavu, kolégia, Akadémie i v niektorých medzinárodných komisiách. Poskytovali odborné porady a expertízy rozličným vydavateľstvám a redakciám i štátnym orgánom.

Do vedeckého života zasahuje Jazykovedný ústav Ľ. Štúra predovšetkým

publikovaním svojich výskumov v jazykovedných časopisoch. Roku 1967 vydával Jazykovedný časopis, orientovaný na teoretickú a všeobecnojazykovednú problematiku, Slovenskú reč, ktorá uverejňuje štúdie o výskume slovenčiny v najširšom zmysle a zachytáva jazykovednú činnosť na Slovensku, a Kultúru slova, ktora sa venuje problematike jazykovej kultúry a terminológie. Okrem toho pracovníci ústavu prispievali aj do iných slovenských a českých jazykovedných časopisov.

Do kultúrno-politického života zasahujú pracovníci ústavu najmä tým, že vedú Jazykovú poradňu v Čs. rozhlase, jazykové rubriky v Pravde, Ľude a Večerníku a príležitostne píšu do Kultúrneho života a Predvoja.

Prehľad činnosti Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra ukazuje, že bola orientovaná (tak ako v predchádzajúcom roku) dvoma smermi: skúmanie jednotlivých rovín slovenčiny a úsilie o zvyšovanie jazykovej kultúry. Obidva tieto smery pritom vychádzali z vedeckého poznávania nášho jazyka na základe bohatého materiálu a s použitím výsledkov teoretickej jazykovedy.

J. Horecký

K. Horálek, Filosofie jazyka, Praha 1967, 160 strán

Otázky filozofie jazyka zaujímajú súčasných jazykovedcov z viacerých príčin. Bez ujasňovania základných otázok filozofie jazyka si nemožno predstaviť rozvoj teórie jazyka, rozvoj všeobecnej jazykovedy, nemožno skúmať vzťahy jazykovedy ako značne teoretickej disciplíny k iným vedným disciplínam (k logike, matematike, kybernetike, semiotike, k teórii informácií, ku psychológii, k sociológii, estetike atď.). Vývin lingvistického myslenia išiel ruka v ruke s vývinom filozofického, logického myslenia danej epochy a s vývinom výskumných metód. Vďaka týmto skutočnostiam stojí dnes lingvistika v popredí teoreticky i metodologicky rozvinutých vedných disciplín.

Za týchto okolností nijako neprekvapuje, že sa na knižnom trhu koncom roka 1967 objavila knižka *Filosofie jazyka* od popredného českého lingvistu K. Horálka. Toto významné dielo treba uvítať zo strany lingvistickej obce aj preto, že sa tým zapĺňa medzera v odbornej literatúre, ktorá tu doteraz bola, a to i napriek faktu, že české lingvistické myslenie je na svetovej úrovni. Nevyhnutnosť vyrovnávať sa s lingvistickými teóriami minulosti aj súčasnosti (s domácimi i zahraničnými) je teda samozrejmá, ibaže sa jej dostáva pomerne málo publicity.

K. Horálek chápe filozofiu jazyka ako disciplínu, ktorá patrí do susedstva sémantiky. Tento východiskový názor ovplyvňuje celé chápanie i vysvetľovanie problematiky filozofie jazyka i vnútornú štruktúru Horálkovho diela. Potvrdzujú sa dva základné okruhy problematiky tvoriacej tradičné jadro filozofie jazyka: problematika vzťahov medzi jazykom a myslením; problematika vzťahov medzi jazykom a kultúrou (8).

Tieto dva okruhy problematiky tvoria ťažisko diela, a to v prvej časti *Kapitoly z dějin filosofie jazyka* (13—66), i v druhej časti *Základní problémy filosofie jazyka* (67—139). V prvej časti práce podáva K. Horálek popri prehľade o celkovej situácii stručný obraz vývinu filozofie jazyka od W. von Humboldta až po súčasnosť. Veľa pozornosti venuje najmä pojmu „vnútorná jazyková

forma", teórii jazyka F. de Saussura, menej pozornosti venuje glosematickej teórii L. Hjelmsleva, hoci sa v poslednom čase uznáva jej význam pre rozvoj jazykovedných výskumov exaktnými matematickými metódami (aj medzi sovietskymi lingvistami, napr. Šaumian). Nové, spravodlivé ocenenie sa dostáva v tomto diele i jazykovej teórii L. Weisgerbera a mnohých iných teoretikov jazyka.

Spomedzi logikov si K. Horálek vyberá tie veľké osobnosti, ktoré svojou logickou teóriou prispeli aj k riešeniu jazykových teórií, najmä k rozvoju znakovej teórie, k riešeniu vzťahu pojmu a významu atď. Podrobne rozoberá Husserlovu fenomenologickú teóriu vybudovanú na antipsychologizme, Fregeho logickú analýzu jazyka a jej význam pre sémantiku (Frege rozlišuje význam a zmysel), Wittgensteinovu teóriu logickej sémantiky a teóriu jazykového zobrazenia atď.

Za zakladateľa marxistickej semiológie považuje K. Horálek V. N. Vološinova, ktorý odmieta saussurovskú dichotómiu langue — parole a vnáša prvky ideológie do znaku (kde je znak, tam je aj ideológia).

Prvú časť Horálkovho diela uzatvára charakteristika lingvistického pragmatizmu, logická sémantika Carnapa, stručné zhrnutie amerických pokusov o syntézu (harvardská skupina: Chomsky, Katz, Fodor, Postal) a letmá zmienka o problematike univerzálií a konštruktov.

Ako vidno z prehľadu analyzovanej problematiky, nejde v tomto diele o systematický obraz vývinu teórií jazyka a lingvistických škôl, smerov. Kto bude chcieť mať úplnejší obraz o vývine jazykovedného myslenia vo svete, ten bude musieť siahnuť po iných, obsiahlejších prácach, napr. po Bloomfieldovom diele Language, po Arensovom diele Sprachwissenschaft, po diele Ivićovej Pravci u lingvistici (poľský preklad Kierunki w lingwistyce) ap. K. Horálek to napokon sám konštatuje hneď v úvodnej časti diela a vlastný výber z obsiahlej problematiky filozofie jazyka zdôvodňuje jednak osobnými záujmami, jednak rozsahom monografie.

Na spôsobe, akým K. Horálek analyzuje konkrétnu problematiku, zaujme čitateľa osobný postoj a hlboké preniknutie k jadru problému. No i napriek tomuto faktu dakedy akoby sa na daktoré javy a fakty nedostávalo dosť času a priestoru. Tak napr. sa Weisgerberova teória porovnáva názorne so saussurovskou dichotomickou teóriou, ale sa už nespomína, že Weisgerber považuje vlastne za konkrétum langue (systém) a táto „vnútorná forma", systém je podľa Weisgerbera aj predmetom lingvistiky.

Pri charakteristike lingvistickej teórie Ch. Ballyho stretáme sa na str. 19 s takouto konštatáciou: „(Ch. Bally) na stylistice vybudoval i svou obecnou teorii jazyka." Nazdávame sa však, že bližšie k pravde by bolo opačné tvrdenie, že totiž Ch. Bally vybudoval svoju štylistickú teóriu na základe svojej jazykovofilozofickej teórie. Ch. Bally rozlišoval nocionálne a emocionálne myslenie — chápal myslenie veľmi široko — a na tomto základe vybudoval aj svoju štylistickú teóriu (porov. napr.. Ch. Bally, *Le langage et la vie,* Zürich 1935, najmä časť *Mécanisme de l'expressivité linguistique* 111—149; *Traité de stylistique française).* Teda i takáto detailná otázka by si zaslúžila podrobné štúdium jazykovej teórie Ch. Ballyho.

V druhej časti Horálkovho diela sa k základným problémom filozofie jazyka popri vzťahu jazyka a myslenia, vzťahu významu a pojmu (chýba vzťah slova a termínu), dostáva veľmi závažná otázka znaku, znakovosti jazyka. Menej sa však venuje pozornosť otázkam systémovosti jazyka, hoci táto problematika

je rovnako závažná ako otázka znakovosti jazyka. Zoširoka rozpracúva Horálek aj funkčnosť jazyka, hierarchiu jazykových funkcií, pokrok v jazyku ap. Autor navrhuje rozlišovať medzi funkciami jazyka a funkciami jazykových prejavov a ďalej treba odlíšiť ešte aj funkcie jazykových prostriedkov v rámci jazykových prejavov i v rámci jazykových plánov.

Zdá sa však problematické, či je rad otázok, napr. pokrok v jazyku, jazyk a národ, jazyk národa a jazyková politika, postavenie jazykovedy ap. len predmetom filozofie jazyka alebo aj sociológie jazyka, sociolingvistiky, psycholingvistiky atď.

V časti knihy o význame, o lingvistickej sémantike chýba kritické zhodnotenie logicko-sémantickej teórie nemeckého bádateľa Triera, bez čoho sa neobíde nijaká novšia sémantická práca (porov. napr. Kronassera, Ufimcevovú a i.). Kronasser sa kriticky stavia aj k Weisgerberovej sémantickej teórii, napr. k dvojici pojmov: Bedeutung — Verdeutschung (pozri H. Kronasser, *Handbuch der Semasiologie,* Heidelberg 1952, str. 63). Dnes už klasická nemecká jazykovedná sémantika sa kriticky vyrovnáva s takými sémantickými pojmami, ako napr. Bedeutungslehre a Begriffslehre, Begriffsfeld a Bedeutungsfeld, Begriffsbezirk, Sinnbezirk, Wortfeld, sprachliches Zeichenfeld, Wortinhalt a mnoho iných pojmov z okruhu logickej sémantiky, jazykovej sémantiky a filozofickej sémantiky. Daktorým zo spomenutých pojmov a vzťahov jednotlivých pojmov sa venovala síce pozornosť pri rozoberaní teórií význačnejších jazykovedcov a logikov v prvej časti Horálkovho diela, ale k iným sa zasa autor nedostal, resp. ich spomenul len okrajovo.

Rovnako treba ľutovať, že sa K. Horálek viac nezaoberal najnovšími výdobytkami moderných smerov v lingvistike, ktoré prechádzajú prudkým vývinom aj čo sa týka vzťahov k sémantickej problematike. Dôkazom toho sú nielen práce Chomského, ale aj sémantické výskumy berlínskej skupiny generatívnej gramatiky (Heidolph, Bierwisch, Motsch, Hartung, Steinitzová-Schädlichová), uverejňované v zborníkoch Studia gramatica a Zeichen und System der Sprache.

Zo strany slovenských lingvistov i slovenskej verejnosti sa považuje za neprijateľný a chybný, vedecky nepodložený názor K. Horálka o vzťahu slovenčiny a češtiny a o pôvode východoslovenských a západoslovenských nárečí (porov. o tom mienku J. Ružičku v SR 33, 1968, 131—132; z ohlasov kultúrnych pracovníkov pozri poznámku Z. Jesenskej, KŽ 23, 1968, č. 4, str. 5). Podľa našej mienky by bolo absurdné tvrdiť na základe prirodzenej blízkosti východoslovenských a severočeských nárečí, že severočeské nárečia sú od pôvodu slovenské. A rovnako absurdné je analogicky tvrdiť, že východoslovenské a západoslovenské nárečia sú od pôvodu české (pozri str. 133—134 Horálkovho diela).

Odhliadnuc od daktorých nepresných a nepresvedčivých formulácií i nevyváženosti jednotlivých častí Horálkovho diela treba celé dielo hodnotiť ako kladný prínos a obohatenie odbornej jazykovednej literatúry. Bude možno naň nadväzovať tvorivo aj kriticky.

M. Ivanová-Šalingová

Na okraj Štatistického lexikonu ČSSR

Zákonom č. 36/1960 Zb. podľa novej organizácie štátu utvorilo sa — okrem územia hl. m. Prahy — desať krajov, z toho tri slovenské: Západoslovenský (s dvanástimi okresmi), Stredoslovenský (s dvanástimi okresmi) a Východoslovenský (s deviatimi okresmi). Tento stav zachycoval už úradný *Seznam obcí ČSSR 1960*, nový zoznam s názvom *Statisticky lexikon obcí ČSSR 1965* naň nadväzuje. Uvedené sú v ňom územné zmeny od 1. júla 1960 do 1. januára 1965 včítane a v dodatku až do 1. júla 1966. Ohlásené územné zmeny, ktoré sa uskutočnili, resp. uskutočnia r. 1968 (zmenilo sa postavenie Bratislavy ako hlavného mesta Slovenska, majú vzniknúť nové okresy, splynúť niektoré obce atď.), vynútia si pravdepodobne nový úradný zoznam obcí, aby sa nezabudlo na opravu chýb, chcem si tu povšimnúť jazykovú stránku slovenských názvov obcí a ich častí.

Tri slovenské kraje s 33 okresmi (medzi nimi ešte i Bratislava-mesto v uvedenom čase (k. 1. 1. 1965) mali 3155 obcí a 4099 častí obcí (osád), z ktorých každá obec i osada má svoj úradný názov. Niektoré z názvov sa síce opakujú (napr. Dubová je na Slovensku v okrese Banská Bystrica ako miestna časť obce Nemecká, ďalej v okrese Bardejov a Bratislava-vidiek, Dúbrava v okrese Humenné, Liptovský Mikuláš, Spišská Nová Ves atď.), ale aj tak osobitných názvov obcí a osád (ak nespočítame totožné ani podobné názvy s prívlastkom, resp. určením za základnou časťou názvu) je vyše 3650. Tieto názvy sú prevažne prispôsobené zákonitostiam a pravidlám spisovného jazyka, predsa však ostalo niekoľko neodôvodnených odchýlok, ktoré by bolo treba v novom vydaní opraviť v zhode s platnými Pravidlami slovenského pravopisu.

Pravda, staré miestne názvy, ustálené dlhou tradíciou a dnes všeobecne známe, netreba meniť ani v takom prípade, keby sa zistila nejaká chyba v pomenovaní. Takéto staré miestne názvy môžu mať i nárečové zafarbenie, ak sa ono neprotiví základným zákonitostiam spisovného jazyka. Nezhody medzi podobnými názvami v rozličných krajoch nás len zriedka znepokojujú (napr. *Dražovce* v Zvolenskom okrese s dlhým *á*, kým v Nitrianskom okrese *Dražovce* s krátkym *a*; v chotárnych názvoch je krátke *a*: *na Drahach*, dlhé *á* v apelatíve *dráha* — športová dráha ap. — je podľa spisovnej češtiny).

V Štatistickom lexikone obcí ČSSR 1965 je predovšetkým niekoľko tlačových chýb, ktoré sú evidentné: *Dobšinská Ľadová Jaskyně* správne... *Jaskyňa; Lipovce (Přešov)*, správne *Lipovce* (*Prešov* — len v indexe), *Mostiště* (Pov. Bystrica), správne *Mostište* (len v abecednom zozname); *Veľké Orviště* (Trnava) správne *Veľké Orvište; Strážné* (Trebišov), správne *Strážne* (s krátkym *e* v druhej slabike).

Hláskoslovné a pravopisné chyby, ktoré treba odstrániť, súvisia so zanedbávaním tzv. mäkkých spoluhlások vo výslovnosti aj v alternácii *l/ľ* pred príponou *-any (-'any)*: *Gbelany* (Žilina), správne *Gbeľany; Selany* (Lučenec), správne *Seľany; Sulany* (Nitra), správne *Suľany*. Naopak, hyperkorektnosťou sa pod tlakom základu *Novoť* zachováva *ť* pred príponou *-ský: Novoťský Duľov* (D. Kubín — Novoť), správne *Novotský Duľov*. V názve *Jedlovník* (Čadca) má byť *ľ*, teda *Jedľovník*, pretože tento názov zrejme súvisí s apelatívom *jedľa*.

V názve *Tatranské Sruby* má byť v zhode so spisovnou výslovnosťou i písaním apelatíva *zrub, zruby z* miesto *s* v druhej časti názvu, teda *Tatranské Zruby*.

Názvy na *-ár, -iar* majú v spisovnej slovenčine množné číslo na *-áre, -iare,* teda všetky pomnožné názvy majú mať na konci *-e,* nie *-y.* Treba teda opraviť: *Tatranské Matliary* (Poprad), správne *Tatranské Matliare,* podobne ako sú *Horné, Dolné Strháre, Štitáre* i *Hámre* (kde je samohláska *o* pohyblivá ako v apelatíve *kufor — kufre, hámor — hámre*).

V lexikone obcí sa neriešil problém názvov, ktoré majú zatiaľ len maďarskú podobu. Ide o miestne časti obcí, nie o obce, takže ich názvy sa používajú len v miestnom okruhu. Niektoré z nich majú zreteľnú apelatívnu časť maďarskú — *puszta, fa* — alebo inú: *Aradpuszta, Beketfa, Csenkeszfa, Cserhátpuszta, Kécspuszta, Pódafa, Pósfa, Veľká Budafa; Császtamellék, Töböréte.* Tu bude treba zistiť, či tieto miestne časti obcí nemajú aj slovenské názvy. Takto sú ťažkosti pri odvodzovaní slovenských adjektív a obyvateľských mien.

Písanie veľkých písmen vo viacslovných názvoch obcí je zväčša v zhode s platnými Pravidlami slovenského pravopisu. Tu ostáva pomerne málo neriešených prípadov. Rozhodne bude treba zjednotiť písanie typu *Vrch Dobroč* a *Vrchteplá* (porov. SR 33, 1968, 199—200). Treba písať inak ako doteraz názvy: *Slanická osada* (D. Kubín — Námestovo), správne *Slanická Osada* (obe časti názvu s veľkým začiatočným písmenom); *Lipovce Chaty, Salvator prameň* (Lipovce — Prešov), správne *Lipovce-Chaty, Salvator-prameň.*

Bude treba v príslušnej komisii rozhodnúť, či sa ponechajú formy podľa miestneho úzu alebo podľa iného kritéria (napr. spomínané *Dražovce — Dražovce, Braväcovo, Vrbie, Zubrá* — Lučenec, *Žabjany* — Michalovce, *Železnô* — Mikuláš — P. Ľupča a i.; názvy častí obcí typu *U Blažka, U Tarabov* ap.).

Uviedli sme tu niektoré chyby, ktoré treba napraviť, a niektoré problémy, ktoré bude treba riešiť, ak chceme zlepšiť doterajší stav vo forme názvov obcí a ich častí. Pri zlučovaní obcí vznikajú nové problémy. Nové názvy by sa mali schvaľovať iba po náležitej konzultácii s odborníkmi. Niektoré názvy sú svedkami života národa a mali by sa chrániť ako všetky významné pamiatky.

E. Jóna

Konferencia o štylistike a poetike v Poľsku

V dňoch 8.—10. apríla 1968 bola vo Varšave medzinárodná konferencia venovaná otázkam štylistiky a poetiky. Zúčastnili sa na nej zástupcovia 7 krajín. Na konferencii odznelo 12 referátov. Témy všetkých uvádzame preto, aby sa videlo, čo je v popredí súčasných štylistických a poetických výskumov. 8. apríla: J. K. Beloded (ZSSR), *Porovnávacia štylistika slovanských jazykov;* J. Mistrík (ČSSR), *Štylisticky signifikantné elementy flektívneho jazyka;* M. Péter (MĽR), *O stave a úlohách štylistiky slovanských jazykov v Maďarsku;* L. Gáldi (MĽR), *Štylistika a poetika;* 9. apríla: A. Flaker (SFRJ), *Typológia románu;* P. Dineker (BĽR), *Obraz autora v súčasnej bulharskej novelistike;* G. Dudek (NDR), *Rozprávanie a pozícia autora u Tolstého;* A. Bereza (PĽR), *Obraz autora v satire;* Ľ. Andrejčin (BĽR), *O dvoch naratívnych časoch v bulharčine;* 10. apríla: S. Balbus (PĽR), *Verš a syntax;* K. Hausenblas (ČSSR), *Sémantický kontext rýmu;* Z. Grosbart (PĽR), *Rekonštrukcia metra pri prekladaní do ruštiny.*

Konferenciu pripravila a viedla M. R. Mayenowa. Pri príležitosti tohto stretnutia zasadla Komisia poetiky a štatistiky Medzinárodného komitétu slavistov.

Odborná diskusia bola osobitne ku každému referátu. Netýkala sa však výlučne prednesených tém, ale otázok jazykovej štylistiky a poetiky v širšom zmysle. Aj na tejto konferencii sa konštatovala nedostatočná spolupráca jazykovedcov a literárnych vedcov. Zástupcovia ZSSR, PĽR a MĽR poukazovali na nerozpracovanosť jazykovej problematiky v štylistike a poetike v ich krajinách. Táto oblasť – ako sa hovorilo – je doteraz na najvyššej úrovni v ČSSR. Nie je ešte dostatočne rozpracovaná porovnávacia štylistika a versológia. Poetike a štylistike sa na vysokých školách – okrem Poľska – nevenuje dosť pozornosti, chýba dostatok praktických seminárnych cvičení a štylistike s poetikou neprospieva to, že filológia na vysokých školách sa všade ostro člení na dve disciplíny. Účastníci konferencie navrhli prezídiu Medzinárodného komitétu slavistov začať s kolektívnym skúmaním porovnávacej slovanskej štylistiky a metriky. Výskum slovanskej metriky organizujú Poliaci. V týchto dňoch sa zorganizoval pre túto prácu aj kolektív pracovníkov zo Slovenska. Za nevyhnutné sa pokladá vzájomné informovanie o publikovaných prácach, ktoré doteraz prakticky neexistuje.

Všetky prednesené referáty a podrobná diskusia k nim vydá Poľská akadémia vied v budúcom roku. Z toho dôvodu sa do podrobnejšej odbornej analýzy na konferencii analyzovaných odborných problémov ani nepúšťame.

J. Mistrík

Súpis pamiatok na Slovensku I, A—J, Obzor Bratislava 1967

Súpis kultúrnych, umeleckohistorických a národnohistorických pamiatok patrí medzi základné vlastivedné príručky každého národa. Treba preto vysoko oceniť prácu kolektívu pracovníkov Slovenského ústavu pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Bratislave i externých spolupracovníkov, ktorí pripravili na vydanie rozsiahly súpis pamiatok z celého územia Slovenska, a úprimne privítať tento vydavateľský čin.

Dielo, z ktorého vyšiel nedávno prvý zväzok (A—J), bude mať dovedna štyri zväzky; vyjdú ešte dva zväzky textovej časti (K—P, R—Ž) a obrazová časť, ktorá bude obsahovať okolo 1000 fotografií pamiatok.

V textovej časti sú abecedne spracované údaje zo všetkých obcí na Slovensku, aj z tých, v ktorých sa nenachádzajú žiadne významnejšie pamiatky (napr. Bočiar, Bodza, Bracovce ap.). Usporiadanie hesiel je v podstate jednotné, aj keď už v úvode sa upozorňuje na nerovnomernosti, spôsobené časovými rozdielmi v spracúvaní a početnosťou kolektívu autorov. Heslá okrem názvu obce (podľa stavu k roku 1962) obsahujú v záhlaví aj staršie názvy, v niektorých prípadoch aj názvy častí obce a príslušnosť do okresu. V prvej časti sa uvádza geografická poloha lokality (obce), archeologické a historické údaje, v druhej časti charakteristika pôdorysného typu a urbanistický popis lokality, potom nasleduje súpis a opis pamiatkových objektov ľudovej architektúry, umeleckohistorických, technických a národnohistorických pamiatok.

Odbornú úroveň súpisu iste náležite zhodnotia povolaní odborníci. My môžeme povedať, že jazyková stránka je na priemernej úrovni. Redaktorom však nemali uniknúť také chyby, ako napr. *S reštaurovaním kostola sa zaoberala Krajská pamiatková správa* (str. 459 – má byť *Reštaurovaním . . .*).

Chceme však upozorniť na nepresnosti v spracovaní niektorých hesiel, presnejšie na nepresnosti v uvádzaní miestnych názvov.

Tak napr. heslo *Dolné Rykynčice* je spracované normálne, ale pri hesle *Horné Rykynčice* je odkaz na *Rykynčice*, hoci v úvode (str. 13) sa píše, že názvy obcí a administratívne územné členenie sa uvádzajú podľa stavu z roku 1962 (obce *Dolné Rykynčice* a *Horné Rykynčice* sa už v roku 1964 zlúčili na *Rykynčice*).

Ani staršie názvy (podľa uvedených poznámok k roku 1918) sa neuvádzajú v záhlaví dosť presne, ako by si to významné dielo vyžadovalo. Aspoň niekoľko príkladov:

Banská Štiavnica, predtým *Bana, Schemnitz, Schebnitzbana, Selmecz, Ssczawnicza* (ide o stredoveké názvy Banskej Štiavnice);

Antol, predtým *Svätý Antol, Svätý Anton* (názov *Svätý Antol* sa používal do roku 1948);

Hájske, predtým *Kepežd, Dverníky* (do roku 1948 *Kepežd, Dverníky* iba v rokoch 1948–1951).

Príkladov na podobné nepresnosti by bolo možno uviesť viac.

Upozorniť na ne považujeme za potrebné preto, že pri pozornejšom redigovaní ďalších zväzkov by sa dali eliminovať.

I napriek týmto kritickým poznámkam však môžeme súpis pamiatok na Slovensku čitateľom vrelo odporúčať.

M. Majtán

Úprava písania niektorých slov

S platnosťou od 1. mája 1968 sa upravil pravopis niektorých slov s predponami *s-* a *z-* a upravilo sa aj písanie niektorých skratiek. Oznámenie Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV o zmenách, publikované v dennej tlači a v rozhlase, znie takto:

Slovenská pravopisná komisia so súhlasom Predsedníctva Slovenskej akadémie vied a Predsedníctva Slovenskej národnej rady upravuje od 1. mája 1968 písanie slov *sbor, sväz, sjazd, svitok* a *zpráva* takto: *zbor, zväz, zjazd, zvitok, správa*. Rovnako sa píšu aj odvodené a zložené slová, napr. *zborový zborník, zborovňa, zväzový, zväzácky, zjazdový, zvitkový, spravodajca, spravodajský, spravodajstvo*. Tým sa odstraňujú výnimky pri písaní predpôn *s-, z-*, ktoré zostali v Pravidlách slovenského pravopisu z roku 1953 (a v ďalších vydaniach) z mimojazykových príčin.

Podľa tejto úpravy treba písať aj skratkový názov inštitúcií, v ktorých sa používajú tieto slová, napr. *ZNB* (Zbor národnej bezpečnosti). *ZSN* (Zväz slovenských novinárov).

Prídavné meno *československý* sa má podľa rozhodnutia Slovenskej pravopisnej komisie vždy skracovať dvoma písmenami, t. j. *ČS*, napr. *ČSZŽ* (Československý zväz žien). *ČSOK* (Československá obchodná komora).

Časopis Slovenská reč prinesie v nasledujúcom čísle príspevok Jozefa Ružičku, ktorý obsahuje novú formuláciu paragrafov a písaní predpôn *s-, z-, zo-, vz-* v Pravidlách slovenského pravopisu.

Red.

Za Jánom Frličkom

Dňa 21. februára 1968 umrel v Martine v 50. roku svojho života Ján Frlička, bývalý referent Jazykového odboru Matice slovenskej, v r. 1947–1949

člen redakcie nášho časopisu Slovenská reč, neskôr jazykový redaktor vydavateľstva, ku koncu života v invalidite pre ťažkú chorobu.

Ján Frlička sa narodil 9. 3. 1918 v Kláštore pod Znievom a Turcu ostal verný: študoval s vynikajúcim prospechom na gymnáziu v Martine a po štúdiách na univerzite v Bratislave (v r. 1937—1941 študoval slavistiku a germanistiku u prof. J. Stanislava, Fr. Kaldu a i.) vrátil sa do Martina, kde sa stal referentom Jazykového odboru Matice slovenskej po odchode Ľ. Nováka a H. Bartka. Ako mladý nádejný jazykovedec, dobre pripravený i na vlastnú tvorivú prácu (chystal jazykový rozbor listinného materiálu z turčianskeho starodávneho mestečka Turian) v Matici slovenskej venoval sa od začiatku svojho účinkovania organizačnej a redakčnej práci. Okrem drobných príspevkov, recenzií a správ uverejňovaných v štyridsiatych rokoch v matičných časopisoch (Slovenská reč, Slovenské pohľady, Slovensko) pre slovenskú jazykovedu vykonal záslužnú prácu predovšetkým ako redaktor jazykovedných prác (autorov J. Lišku, B. Letza, J. Stanislava a i.), najmä Slovníka spisovného jazyka slovenského (A—J), niekoľkých ročníkov Slovenskej reči a reedície Pravidiel slovenského pravopisu (1949).

Pri všetkých jazykových úpravách a redakčných prácach počínal si svedomite. Svojou odbornou prípravou i osobnými vlastnosťami vypracoval sa ako jazykový redaktor na neobyčajne vysokú úroveň a svojou prácou zaslúžil sa o kultúru spisovnej slovenčiny.

E. Jóna

ROZLIČNOSTI

O slovách živica (čes. pryskyřice) a bitúmen (čes. živice) — Hláskova zhoda slov, ktoré patria do slovnej zásoby príbuzných jazykov, zvádza dakedy používateľov zamieňať aj také slová a výrazy, ktoré sú významovo značne odlišné. Hlásková príbuznosť nie je totiž vždy signálom významovej príbuznosti.

Tento jazykový fakt možno doložiť takýmito dvojicami slov: slov. *kapusta* (čes. *zelí*) — čes. *kapusta* (slov. *kel*), slov. *hať* (čes. *jez*) — čes. *hať* (slov. *fašina*), slov. *horký* (čes. *hořký*) — čes. *horký* (slov. *horúci*), slov. *vedro* (čes. *kbel*) — čes. *vedro* (slov. *horúčava*), slov. *palica* (čes. *hůl*) — čes. *palice* (slov. *kyjanica*) atď.

K týmto rovnozvučným slovám, ktoré sa v slovenčine a v češtine odlišujú významovo, radí sa aj dvojica slov *živica* — čes. *živice*.

Hneď na začiatku treba povedať, že sa tieto pomenovania z významovej stránky v slovenčine a v češtine vôbec nekryjú. Robia sa pritom dvojaké chyby: 1. namiesto českého slova *pryskyřice*, ktorému zodpovedá v slovenčine slovo *živica*, sa mechanicky preberá české slovo s hláskovou a pravopisnou úpravou, teda: *priskyrica*. Treba dodať, že toto slovo v slovenčine nejestvuje (okrem prípadov mechanického preberania); 2. české slovo *živice* sa mechanicky preberá v poslovenčenej podobe *živica* namiesto termínu *bitúmen*.

Aj *Slovník slovenského jazyka III* (Bratislava 1963), na str. 591 uvádza slovo „priskyrica" ako nesprávne a ako správny slovenský ekvivalent uvádza podstatné meno *živica*.

Slovenské pomenovanie *živica* obsahovo plne súhlasí s českým slovom *pryskyřice*. Ide o lepkavú látku, príjemne voňajúcu, vytekajúcu z poranenej kôry daktorých rastlín, napr. ihličnatých stromov, ktorá na vzduchu tuhne. Využíva sa najmä na výrobu liečiv a na technické účely. V modernej dobe sa vyrábajú aj umelé syntetické náhradky živice.

Slovník slovenského jazyka V (Bratislava 1965) spracúva podst. meno *živica* takto:

živica, -e, -víc ž. 1. tekutá, na vzduchu tuhnúca a príjemne voňajúca látka, vytekajúca najmä z poranenej kôry ihličnatých stromov: *smreková, jedľová ž.; Nový dom postavil z dobrého dreva, čo voňalo* živicou. (Ondr.) *Dýchal do pŕs tuhú vôňu* živice, *rozpálenej slnkom.* (Vaj.); chem. *prírodné, syntaktické, umelé ž-e;* 2. obyč. v mn. č. *živice, -víc* ban. beztvaré, krehké, žlto a hnedo sfarbené látky rastlinného pôvodu; geol. praveké horľaviny organického pôvodu (napr. asfalt, ozokerit, nafta), bitúmeny; *živicový* i *živičný* príd. k 1: *ž-á vôňa, ž-é látky.*

Definícia slova *živica* v SSJ V nevyhovuje, a to preto, že v slovenčine je správny a bežný iba prvý význam. Druhý význam opisuje to, čo sa v spisovnej slovenčine v odbornej terminológii volá *bitúmen* (v češtine *živice* i *bitumen*).

Na porovnanie uvádzame definíciu slova *bitúmen* z českého *Příručného slovníka naučného IV* a zo *Slovníka slovenského jazyka I:*

živice, bitumen, hmota org. původu, nepříjemného zápachu, složená hlavně

z uhlovodíků. V přírodě se vyskytuje v různé podobě, hutnosti a barvě; buď jako tvrdá smolnatá, více či méně se lesknoucí černohnědá až černá hmota, zřídka úplně čistá, nebo v podobě více či méně zahoustlého oleje, znečištěného pískem n. hlínou a jinými příměsky (skalní dehet neboli asfaltický olej), a dále v těsném spojení s různými pórovitými kameny (břidlicemi), které jsou jím prosáklé — asfaltový kámen. Mezi kapalné ž. patří řepa a mezi plynné ž. hořlavé zemní plyny. V. t. *břidlice — b. živičné.*

Slovník slovenského jazyka I:

bitúmen, -u m. smola, živica nachádzajúca sa v rašeline a v uhlí; *bitúmenový* i *bituminózny* príd. obsahujúci živicu.

V jazykovej praxi treba dbať na to, aby sa podľa významu, nie podľa vonkajšej formálnej hláskovej zhody českého a slovenského slova použilo dané slovo.

Presnejšie, úplnejšie, odbornejšie, a tým aj správnejšie má termíny *bitúmen* i *živica* definované *Stavebnícky náučný slovník I:*

bitúmen zmes prírodných pyrogenetických uhľovodíkov a ich nekovových derivátov, ktoré môžu byť plynné, kvapalné, viskózne alebo tuhé...

živica makromolekulová látka vyskytujúca sa v prírode alebo pripravená synteticky. Prírodná živica je organická látka, v podstate zmes alkoholov, terpénových esterov, kyselín, rôznych farbív, cukrov, slizov ap., vytekajúca zo stromov samovoľne alebo pri ich poranení... Syntetická živica je makromolekulová látka získaná polyreakciami z jednoduchých organických látok.

Dvojice termínov *živica — bitúmen* (po česky *pryskyřice — živice,* resp. *bitumen)* správne definujú a odlišujú napr. ČSN 736100 *Názvosloví silnic a dálnic* (1965): 363 *živičné vozovky* (čes.) — *bitúmenové vozovky* (slov.), 378 — *živičný kryt* (čes.) — *bitúmenový kryt* (slov.).

Podrobné definície hesiel *pryskyřice, živice, bitumen* majú české náučné slovníky, napr. Teyssler—Kotyška, *Technický slovník naučný XV (živice — bitumen)* a *Příruční slovník naučný III (pryskyřice).*

Nesprávne použitie slova *živica* v slovenskom texte môžu teda podporovať tieto faktory: hláskova blízkosť, nedostatočná informovanosť o významových rozdieloch, snaha použiť domáci výraz namiesto cudzieho *(bitúmen),* príp. skutočnosť, že prekladateľ textu z češtiny do slovenčiny vôbec nepozná termín *bitúmen.*

Ako sme už ukázali, nieto v slovenskom kontexte dôvodu používať hláskovo poslovenčené české slovo *„živica"* namiesto termínu *bitúmen.* A rovnako nieto ani dôvodu namiesto slovenského slova *živica* používať hláskovo poslovenčené české slovo „priskyrica" (čes. *pryskyřice).*

Slovo *živica* spája slovenčinu s ostatnými slovanskými jazykmi, kde je tiež bežné toto slovo, napr. v ruštine *živica,* v ukrajinčine *žyvycja,* v poľštine *żywica* (ale v bulharčine *smola* podobne ako v daktorých slovenských nárečiach). Slovom *pryskyřice* sa čeština odlišuje od iných slovanských jazykov.

Podobne i slovo *bitúmen* nachádzame v rôznych podobách aj v ostatných slovanských jazykoch, napr. v poľštine sú bežné podoby *bitum, bitumin* i *bitumen,* v ruštine *bitum,* v bulharčine *bitum.*

Ako ukazuje dnešný stav, slovenčina sa pri spomínaných lexikálnych jednotkách zhoduje viac s ostatnými slovanskými jazykmi ako s češtinou.

M. Ivanová-Šalingová

O používaní názvu Kulturní noviny v slovenčine. — Ako je známe, po administratívnom prevedení týždenníka Literární noviny (orgánu Zväzu československých spisovateľov) do sféry pôsobnosti Ministerstva kultúry a informácií dostal tento časopis nový názov *Kulturní noviny.* Všimli sme si rozpaky pri používaní tohto názvu v spisovnej slovenčine. Ukážeme, ako sa má názov *Kulturní noviny* správne používať v slovenskom kontexte.

V názve *Kulturní noviny* skloňovanie slova *noviny* nepôsobí ťažkosti, pretože sa slovo *noviny* v rovnakej podobe používa aj v slovenčine (pravda, jednotlivé pádové formy sú v spisovnej slovenčine slovenské, napr. gen. pl. *novín,* nie „novin," ako je to v češtine). Naproti tomu prídavné meno *kulturní* má podobu odlišnú od slovenskej podoby zodpovedajúceho príd. mena, t. j. *kultúrny.* Je tu odlišná pádová prípona *-í,* pričom predchádzajúce *n* sa vyslovuje ako *ň.* Inak sa rozdiel medzi oboma slovami týka len ich pravopisnej podoby, pretože aj české slovo *kulturní,* rovnako ako slovenské slovo *kultúrny,* sa vyslovuje s dlhým *ú* (hoci sa píše, ako je to v češtine v cudzích slovách, krátke *u*). V češtine sú takto, pravda, dve dlhé slabiky vedľa seba, kým v slovenčine sa na základe platnosti rytmického zákona pri príd. menách vzoru *dobrý* druhá dlhá slabika skracuje. Ohľad na rozdiel v pravopise a výslovnosti druhej slabiky slova *kulturní* a ohľad na platnosť rytmického zákona aj pri skloňovaní inoslovanských vlastných mien s koncovkami prídavných mien pôsobí isté ťažkosti pri používaní názvu *Kultúrní noviny* v spisovnej slovenčine.

V *Pravidlách slovenského pravopisu* sa uvádza poučka, že ruské priezviská na *-kij, -skij, -ckij, -ckoj, -oj,* poľské a srbochorvátske priezviská na *-ki, -ski, -cki, -čki,* ako aj iné mená, ktoré v príslušnom slovanskom jazyku majú koncovky prídavných mien, skloňujú sa podľa príd. mien aj v slovenčine, napr. *Majakovskij — Majakovského, Gorkij — Gorkého, Rozwadowski — Rozwadowského, Rački — Račkého, Vážný — Vážneho* a pod. Poučka nie je pritom úplne presná. Hovorí sa tu o skloňovaní podľa príd. mien aj v slovenčine, hoci by sa tu malo presnejšie hovoriť skôr o tom, že sa takéto mená skloňujú podľa slovenských príd mien, resp. že sa takéto mená v slovenčine skloňujú ako akékoľvek slovenské prídavné mená okrem 1. pádu (v tomto páde sa používa pôvodná podoba bez zmeny). V Pravidlách sa ďalej pripojuje poznámka, že podobne skloňujeme aj zemepisné mená typu *Groznyj, Daľnyj, Krivoj Rog* a pod.; pravda, pri týchto názvoch pôvodnú podobu ponechávame nielen v 1., ale aj vo 4. páde (1. a 4. pád sa pri skloňovaní neživotných mužských podstatných mien zhodujú).

Pravidlá, ako vidíme, hovoria o skloňovaní priezvisk a o skloňovaní zemepisných názvov s koncovkami príd. mien v príslušnom slovanskom jazyku. Nezmieňujú sa o iných vlastných menách tohto typu, hoci aj takéto existujú. Patria sem napr. názvy časopisov, v ktorých sa ako ich súčasť vyskytujú aj prídavné mená. Pri skloňovaní názvov časopisov s príd. menami postupujeme rovnako ako pri skloňovaní zemepisných názvov. Príslušný názov okrem nom. sg. a pl. (a akuz. sg. a pl., zhodného s nominatívom) skloňujeme tak, ako by šlo o slovenský názov, napr. *Literární noviny* — gen. pl. *Literárnych novín,* dat. pl. *Literárnym novinám* (pozri Š. Peciar, *České vlastné mená v slovenskom kontexte,* SR 23, 1958, 266), *Literaturnaja gazeta* — gen. sg. *Literaturnej gazety,* lok. sg. *v Literaturnej gazete* a pod.

Podobne treba postupovať aj pri skloňovaní názvu *Kulturní noviny.* Ukazuje sa však, že pri skloňovaní tohto názvu v spisovnej slovenčine sú isté ťažkosti.

Uviedli sme, že slovo *kulturní* sa síce píše s krátkym *u,* ale sa tu vyslovuje

dlhé *ú*, takže sú tu dve dlhé slabiky vedľa seba. Ide o podobný prípad, ako je napr. priezvisko *Vážný*, kde sú tiež dve dĺžky, pravda, v tomto prípade vo výslovnosti aj v písme. Meno *Vážný* skloňujeme rovnako ako slovenské priezvisko *Vážny*, t. j. zachovávame pri jeho skloňovaní rytmický zákon: *Vážneho, Vážnemu* a pod. Pri príd. meno *kulturní* v názve *Kulturní noviny*, kde sa síce nepíšu, ale vyslovujú dve dĺžky vedľa seba, treba tiež pri skloňovaní zachovávať rytmický zákon. Takto dostávame podoby: *Kulturní noviny* — gen. pl. *Kulturnych novín* (vyslov *Kultúrnych novín*), dat. pl. *Kultúrnym novinám* (vo výslovnosti: *Kultúrnym novinám*) atď. Podoby *Kulturnych novín, Kultúrnym novinám* atď. vyzerajú, pravda, nezvyčajne. Vec vyzerá na prvý pohľad tak, ako by sa tu „nesprávne" pridávali krátke slabiky. Sú však správne, lebo musíme vychádzať z výslovnosti slova *kulturní*.

Ak by sme vychádzali z písanej podoby názvu *Kulturní noviny* a pripájali neskrátené podoby, potom by vznikal neprirodzený rozdiel medzi pravopisnou a výslovnostnou podobou názvu, napr. *Kultúrnych novín* — vo výslovnosti *Kultúrnych novín*, aby sme dodržiavali rytmický zákon. Takto by sme, jednoducho povedané, inak písali a inak vyslovovali. Táto cesta nie je schodná pri používaní názvu *Kulturní noviny* v spisovnej slovenčine.

Situácia so skloňovaním názvu *Kulturní noviny* by bola úplne jednoduchá, keby sa v češtine dlhé *ú* v slove *kulturní* v pravopisnej podobe zaznačovalo tak ako v slovenčine (*u* s dĺžňom). Za dnešného stavu sa ukazuje výhodnejšie použiť taký spôsob vyjadrenia, pri ktorom sa názov *Kulturní noviny* nemusí skloňovať. Názov *Kulturní noviny* možno najvhodnejšie používať v spojení s nejakým všeobecným podstatným menom, ktoré vyjadruje príslušnosť názvu do istého druhu vlastných mien, t. j. používať ho ako tzv. pomenovací nominatív, napr. *týždenník Kulturní noviny — v týždenníku Kulturní noviny, v časopise Kulturní noviny, v orgáne Kulturní noviny* a pod. V tomto prípade sa názov *Kulturní noviny* neskloňuje, a tak sa môžeme ľahko vyhnúť spomínaným ťažkostiam pri skloňovaní názvu *Kulturní noviny* v spisovnej slovenčine.

L. Dvonč

Ecuador, či Ecuádor? — Jedným z názvov, ktorý sa v spisovnej slovenčine nepoužíva jednotne, je názov jednej z juhoamerických krajín. Popri podobe *Ecuador* s krátkym *a* používa sa u nás aj podoba *Ecuádor* s dlhým *á*. Posúdime správnosť jednej alebo druhej podoby.

Názov *Ecuador*, resp. *Ecuádor* má svoj pôvod v názve štátu *República del Ecuador*. Ide o španielsky názov, pretože v tomto štáte je úradnou rečou španielčina. Slovo *ecuador* má v španielčine význam „rovník". Ako je známe, ide o štát na severozápade Južnej Ameriky pri Tichom oceáne; rozkladá sa na rovníku, preto aj dostal pomenovanie *República del Ecuador*. Ak by sme názov *República del Ecuador* preložili do slovenčiny, bol by to názov *„Rovníková republika"* (porov. názov *Rovníková Afrika*). Slovo *Ecuador (Ecuádor)* sa zaužívalo na označenie tejto krajiny. Ako názov štátu sa používa pomenovanie *Ecuadorská (Ecuádorská)* republika s príd. menom *ecuadorský (ecuádorský)*, odvodeným od slova *Ecuador (Ecuádor)*.

Pôvodná španielska podoba *Ecuador* (a príd. meno *ecuadorský)* sa zaznamenáva v *Praktickej príručke slovenského pravopisu* od A. Zaunera (3. vyd., Bratislava 1966, 226). Naproti tomu *Malý atlas sveta* (2. zv., Bratislava 1959,

225) má podobu *Ecuádor*, rovnako aj rovnomenný atlas z r. 1960 (*Malý atlas sveta*, 1. slovenské príručné vydanie, Praha 1960, 156), pričom sa tu, pochopiteľne, používa podoba *Ecuador* v španielskom úradnom názve *República del Ecuador*.

Podľa našej mienky treba dať prednosť podobe *Ecuádor*. Už pri inej príležitosti sme ukázali, že v spisovnej slovenčine sa pri cudzích slovách, v ktorých sa pôvodne nevyskytuje nijaká dlhá slabika (vychádza sa pritom z písanej podoby názvu), sa v procese zdomáčňovania objavujú dĺžky v poslednej alebo v predposlednej slabike (porov. *Gibraltar — Gibraltár*, SR 32, 1967, 381—383). Preto nás ani neprekvapuje, že aj popri podobe *Ecuador* sa novšie stretávame s podobou *Ecuádor*. Na podporu dĺžky pri tomto miestnom názve možno uviesť aj to, že dĺžka je aj v slove *ekvátor* (prevzatom z latinčiny), ktoré predstavuje cudzojazyčné synonymum k domácemu výrazu *rovník*. Ďalej na podporu podoby *Ecuádor* možno uviesť, že sa táto podoba bežne dnes používa v tlači, v cestopisných knihách, v románoch a pod. Tak napr. sme si jej používanie všimli najnovšie v preklade knihy J. V e r n a *800 míľ po Amazone* (prel. D. J a r á b e k, Bratislava 1967; na viacerých miestach) alebo v preklade knihy S. V. U z i n a *Tajomstvá zemepisných názvov* (prel. R. T a n d l m a j e r, Bratislava 1966, 53).

Podoba *Ecuádor* predstavuje čiastočne poslovenčenú podobu slova *ecuador* ako časti (španielskeho) názvu štátu *República del Ecuador*. Dĺžka v tomto slove predstavuje znak, ktorý sa najskôr začína uplatňovať pri poslovenčovaní cudzích slov. V prospech podoby *Ecuádor* hovorí aj používanie tejto podoby v takých závažných príručkách, ako sú Malý atlas sveta z r. 1959 a 1960, ako aj v dennej tlači a v knižných publikáciách. Odporúčame preto, aby sa podoba *Ecuádor* záväzne používala v spisovnej slovenčine.

L. Dvonč

Norimberk, či Norimberg? — Podľa Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1966, § 23, bod a), str. 15, zanikajú spoluhlásky *k, g* vo výslovnosti i v písme. „Napr. *Frank — franský, York — Yorský (newyorský), Norimberk — norimberský . . .*“

Ešte raz sa v tých istých Providlách nachádza pomenovanie *Norimberk* na príslušnom mieste v slovníkovej časti.

Pri čítaní týchto riadkov sme sa pozastavili nad znením základného slova *Norimberk*, ktorého správna písaná podoba by mala v slovenčine znieť *Norimberg* (analogicky ako *Heidelberg, Štrasburg, Hamburg, Pittsburg, Oranienburg, Neubrandenburg* a pod.).

Nemecké znenie názvu príslušného mesta je *Nürnberg* a *Malý atlas sveta* (1. slovenské príručné vydanie, Praha 1960) uvádza na mape č. 15a (Nemecko) názov *Norimberg* ako slovenské znenie v zátvorke pod nemeckým *Nürnberg*. Podobu *Norimberg* (i *Nürnberg*) majú aj *Pravidlá slovenského pravopisu* z r. 1940 (str. 278), ale Pravidlá z r. 1953 (na str. 250) už uvádzajú iba podobu *Norimberk*.

V češtine je síce tiež podoba *Norimberk*, ale postavenie hlásky *g* v českom a v slovenskom hláskoslovnom systéme je celkom odlišné (porov. napr. *kytara — gitara, koule — guľa, kulička — guľôčka, kutálet — gúľať, kýč — gýč*). Príklady ukazujú, že sa to prejavuje na domácich i na cudzích slovách (hláska

g sa v češtine vyskytuje len v cudzích slovách). No i cudzie slová sa v češtine dakedy prispôsobujú tak, že sa *g* mení na *k*, ako sme to videli v prípade *Norimberk, kýč, kytara* atď.

Odlišná jazyková situácia v slovenčine umožňuje ponechať koncové *g* (vo výslovnosti na absolútnom konci slova *g* znie ako *k*, ale pri skloňovaní sa zachováva *g* i vo výslovnosti: *v Norimbergu, z Norimbergu* ap.).

Inak by bolo treba preradiť slovo k miestnym názvom typu *Ružomberok, Kežmarok*, teda utvoriť: „Norimberok" — „Norimberku", resp. k slovenským názvom typu *Hrádok, Zámok*.

Pretože toto by bol umele vykonštruovaný tvar, navrhujeme vrátiť sa k pôvodnému zneniu: *Norimberg, -u* m.; *norimberský*. (Porov. o tejto problematike príspevky L. Dvonča SR 31, 1966, 375; SR 32, 1967, 59—61, 192.)

M. Ivanová-Šalingová

OPRAVA

V príspevku J. Doruľu *Z histórie mien povolaní* v 2. čísle tohto ročníka (str. 79—87) sú niektoré tlačové chyby. Prosíme čitateľov opraviť si najmä tieto tlačové chyby: na str. 80 v pozn. 6 (tretí riadok zdola) miesto textu Podoba *álcs* existovala v maďarčine od konca 15. storočia... má byť text Podoba *álcs* existovala v maďarčine do konca 15. storočia... a v 14. riadku zhora na tej istej strane miesto spojenia „za/piwa" má byť správne spojenie *za/piwo*. Ďalej na str. 81 v 13. riadku zdola (ak nerátame poznámky, je to posledný riadok na str. 81) miesto spojenia „z hovorovej reči" má byť spojenie *z hovorenej reči*, na str. 84 v pozn. 31 (prvé slovo v 11. riadku zdola) miesto slova „meste" má byť slovo *meske* a na str. 86 v 16.—17. riadku zhora miesto tvaru „Vyskytuje" má byť tvar *Vyskytuje sa*.

Do článku J. Mistríka *Meranie zrozumiteľnosti prehovoru*, uverejneného v minulom čísle Slovenskej reči, nám tiež vkĺzlo niekoľko chýb. Na str. 172, ods. 3 namiesto „otáva" má byť *ostáva*, v poznámke č. 4 na tej istej strane namiesto „Teache's" má byť *Teacher's;* str. 173, ods. 4., namiesto „jazykového" má byť *jazykovo*, str. 176, posledný odsek, namiesto „konečne" má byť *konečné*, str. 177, posledný odsek, namiesto slova „pripisovať" má byť *pristupovať*. Na tej istej strane je chyba vo vzorci: v druhej zátvorke má byť v menovateli to, čo je v čitateli (N) a naopak. Vzorec správne znie takto:

$$R = 50 - \left[\left(\frac{\lambda v \,.\, \lambda s}{I_1}\right)\left(1 + \frac{F}{N}\right)\left(1 + \frac{C}{N}\right)\right].$$

Prosíme čitateľov, aby si opravili aj niektoré iné drobnejšie chyby a nedostatky v ostatných číslach nášho časopisu.

Redakcia

Súborné dielo Ivana Krasku I

(Na vydanie pripravil a komentár napísal M. Gáfrik)

Dielo obsahuje celú zachovanú básnickú tvorbu I. Krasku, ktorá v tomto prvom akademickom vydaní predstavuje definitívne ustálenie kánonickej podoby Kraskovho básnického textu, záväznú pre všetky ostatné vydania jeho poézie. Kniha je doplnená obsiahlym literárnohistorickým a textologickým komentárom. Ďalšie dva plánované zväzky budú obsahovať Kraskove básnické preklady, umeleckú prózu, fejtóny, štúdie, spomienkové články, korešpondenciu i zápisky.

Strán 512, obr. príloha 32 strán, viaz. Kčs 29,—

SLOVENSKÁ REČ, časopis Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied pre výskum a kultúru slovenského jazyka. Ročník 33, 1968, číslo 4. Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Redaktorka časopisu Klára Vlošáková. Technická redaktorka Ladislava Haplová. Vychádza šesťkrát za rok. Ročné predplatné Kčs 30,— jednotlivé čísla Kčs 5,—. Rozširuje poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII. Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin. Výmer RK HSVZ čís. 18163/50-II/3.
© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1968.
Kčs 5,—.